

KIPÇAKLAR

Türklerin ve Büyük Bozkırın Eski Târîhi

Murad ACİ

Çev. Fahri UNAN

İÇİNDEKİLER

Giriş

Millet Nedir?

Niçin Böyle Konuşuyoruz?

Yüzyılların Kalın Perdesi

Sessiz Odada Yapılmış Keşif

Taşlar Neyi Anlatıyorlardı?

Altay'dan İlk Göç

Eski Altayı Nasıl Keşfettiler

Çam Bayramı

Eski Alday'daki Resimler

Bir Üstün Keşfi Nasıl Yaptılar?

İskitler –Esrârengiz Bir Halk mı?

Hediye Edici *Tengri*

Gök Tanrı

Türkler Hindistan'da

Türkler İran'da

Ünlü Han Erke

Bozkırdaki Yollar

Büyük Kavimler Göçü

Han Aktaş

İdil

Kafkas

Türkler ve Hristiyanlık

Avrupa Mâbedleri Üzerindeki Haç

Türkler ve Bizans

İmparator Konstantin'in İhâneti

Don Nehri İçin Savaş

Türkler Avrupa'da

Roma'nın İkiyüzlülüğü

Avrupa Altay'da Başladı

Attila – Türklerin Başbuğu

Bizanslı Prisk'in Gözleriyle Türkler

Birleşik Avrupa Ordusuyla Meydan Savaşı

Attila'nın Ölümü

Yeni Deşt-i Kıpçak

Ek

GİRİŞ

Çok sayıda –milyarlarca– insan, Türk diliyle konuştu ve konuşuyor. Karlı Yakutistan'dan Orta Avrupa'ya, Sibiryâ'dan sıcak Hindistan'a kadar. Hattâ, Afrika'da bile Türk dilinin çınladığı yerleşim yerleri vardır.

Türk dünyâsı, büyük ve olağanüstü. Bu dünyâ içinde en kalabalık olanlar 'Türkler'. Onlar, dünyânın her köşesinde tanınan büyük bir ülkede, Türkiye'de yaşıyorlar. Kendi halkıyla, eski töreleriyle, yüksek ve emsâlsiz kültürüyle. Bu millet hakkında binlerce kitap ve makâle yazıldı.

Tamâmı birkaç yüz kişiden ibâret olan *Tofalar* hakkında ise, aksine, çok şey anlatamazsın. Onlar çok az tanınıyorlar. Issız ve sık Sibir taygasında, iki-üç köyde yaşıyorlar. Buna karşılık, en eski ve en temiz Türk dilini, belki, asıl *Tofalar* muhâfaza ettiler. Onların hayatları, yüzyıllarca, diğer kavimlerle hemen hemen hiç temas olmaksızın akıp gitti. Dillerini hiçbir şey kirletmedi.

Gerçekten de, Türk dünyâsı büyüktür... Çok muammâlî... Bu dünyâ, bir pırlanta gibi; onun her yüzü, her kenârı bir millet. Azerbaycanlılar, Altaylılar, Balkarlar, Başkırlar, Gagauzlar, Kazaklar, Karaimler, Karaçaylılar, Kırgızlar, Kırım Tatarları, Kumuklar, Tatarlar, Tuvalılar, Türkmenler, Uygurlar, Özbekler, Hakaslar, Çuvaşlar, Şorlar, Yâkutlar; hepsini bir anda hatırlamak mümkün değil.

Türk dünyâsı onlarca halkı birleştiriyor; hepsi aynı kökten ve hepsi kendilerine özgüdürler. Farklı nüanslı sesleri ve mânâlarıyla, dilleri kendilerine özgü. Bâzan aynı kelime, farklı topluluklarda, tamâmıyla başka bir mânâyâ geliyor. Bu da normal! Çünkü, bunda Türk dilinin sonsuzluğu, onun hayret verici sâdeliği ve eskiliği bulunuyor.

Fakat her zaman böyle olmadı. Vaktiyle, çok eski zamanlarda, Türkler, herkesçe anlaşılın, tek bir dille konuşuyorlardı. Takrîben iki bin yıl önce, dilleri –sâdece kendilerinin anladıkları– lehçelere (diyalektlere) ayrılmaya başladı. Fakat, umûmî dil, uzun süre unutulmadı. Çok çok uzaklardan gelen tüccarların toplandıkları pazarlarda ve fuarlarda, eskiden olduğu gibi, onunla görüştüler.

Bu umûmî dil, edebiyat diline başlangıç verdi. Şâirler ve masalcılar / hikâyeciler, bütün Türk

dünyâsının zevk alması için, her kelimeyi, eserlerinde iyice işlediler. Asker toplayan, vergi tahsil eden devlet memurları, hâlâ umûmî dili konuşuyorlardı... Bütün devletler, o sıralar, Türkçe konuşuyorlar ve yazıyorlardı!

Bir Türk milletini diğerinden ayıran şey, esas dil midir? "Türk dünyâsı" diye isimlendirilen o pırlantanın sırrı, dillerin çok çeşitliliğinde değil midir?

Heyhat! Her şey çok karmaşık, çok çetrefilli.

Görülüyor ki, yeryüzünde, bugün Türk olduklarını bile bilmeyen kavimler vardır. Bu husustan şüphe edilmiyor... Düşmanlar, onları esir aldılar ve ölümle tehdit ederek ana dilde konuşmayı yasakladılar. Böylece insanlar dillerini unuttular. Bunun netîcesi olarak da, atalarını ve eskiden olan her şeyi unuttular... Hâfızasız kavimler olarak kaldılar; kendileri, kendilerinin gerçek geçmişleri hakkında bilgi sâhibi olmadan yaşıyorlar.

Ne yazık ki, dünyâ târihinde hep böyle olageldi.

Onlar, bu insanlar, tabii ki, eski zamanlardaki gibi, yüz olarak, atalarına benziyorlar (başka türlü olması mümkün değildi). Avusturyalılar ve Bavyeralılar, Bulgarlar ve Bosnalılar, Macarlar ve Litvanyalılar, Lehler ve Saksonlar, Sırp lar ve Ukraynalılar, Çekler ve Hırvatlar, Burgundlar ve Katalonlar... tam böyledirler. Onların yarısından çoğu, mâvi gözlü, açık / sarı saçlıdır (eski Türkler gibi!) ve hiçbir şeyi hatırlamıyorlar. Bayağı şaşkıncı.

Amerikalılar, İngilizler, Ermeniler, Gürcüler, İspanyollar, İtalyanlar arasında, akrabâ olduklarını unutan Türkler hiç de az değildir. Ve bilhassa İranlılar, Ruslar ve Fransızlar arasında. Onlar da eski Türklerin dış görünüşlerini pek güzel muhâfaza etmiş ve dahi her şeyi tamâmen unutmuşlardır.

Hüzünlü bir târih. Ne yazık ki, onu, asıl böyle yaptılar; hüzünlü, daha doğrusu, ayrıntısız, tam aydınlatılmamış.

Kazaklar (Ukraynalılar) bu hususta ayrılıyorlar; millet desen millet değil, kabile desen kabile değil. Anlayamazsın. Yerine bir masal uydurarak, onların da gerçek târihlerini gizliyorlar. Ukraynalıların, zamânın yol ayrımında bir yerde, sanki kayboldukları, işte böyle çıktı: Kendilerini Slav asıllı sayıyorlar; fakat, hâlâ ana dil Türkçe'yi unutmadılar. Bâzı Kazaçık köylerinde, eskiden olduğu gibi, asıl onunla konuşuyorlar (gavaryat: gutoryat, balakayut). Gerçekten, kurnazca bir şekilde, onu "ana" dil olarak değil, "ev" dili olarak isimlendiriyorlar.

Ben, uzun süre, Türk dünyâsının bu kadar az bilinmesinin sebebini anlamaya çalıştım. Bu, bir tesâdüf eseri miydi?.. Hiçbir dil, Türkçe gibi, bu kadar ayrıntıya, nüansa ve lehçeye (diyalekte) sâhip değildir: İnsanların kanları aynı, ataları aynı, târihleri aynı, fakat dilleri farklı ise, kendileri de farklı milletler oluyorlar. Niçin?

Cevâbı, asıl târihte, yüzyılların sisli derinliklerinde buldum. *Kıpçaklar, veya Türklerin Eski Târihi* kitâbı, hikâyenin başlangıcı. Onu, diğer iki kitap –*Oğuzlar, veya Türklerin Ortaçağlar Târihi* ve *Türklerin Yeni Târihi*– tâkip edecek.

MİLLET NEDİR?

Gezegennemizde çok farklı kavimler yaşıyor. Gerçekten ne kadar? Belli değil. Bir görüşe göre, dört bin; bir diğerine göre, iki katı. Saymak güç. Hemen hemen imkânsız. Çünkü, bugüne kadar "kavim-millet" nedir, tesbit edilmemiştir. Kimleri böyle adlandırmak mümkün? Farklı görüşler var.

İnsanlar sâdece ilk bakışta benzer görünüyorlar; fakat bu gerçekte böyle değil. Onlar

arasında, sırf dış görünüş bakımından bile, çok farklılık var. Meselâ, Afrika ülkelerinde siyah derililer, Çin’de sarı, Avrupa ülkelerinde ise beyaz derililer baskın durumdadırlar.

Onların hepsi, gezegenimizin sâkinleri, bizim çağdaşlarımızdır.

Kuşkusuz, insanlar sâdece dış görünüşleri ile değil, fakat karakterleri, hâl ve hareketleri, hayata ve çevreye karşı tavırları ile de farklıdırlar. Evet, milletler, tartışmasız, hem birbirlerine benziyorlar, hem de bütünüyle benzemiyorlar. Sık sık, milletlere şu veya bu ülkenin sâkinleri adını veriyorlar. Meselâ, Âzerbaycan’da Âzerbaycan milleti yaşıyor. Gürcistan’da ise Gürcüler.

O zaman, ne kadar ülke varsa, o kadar millet mi var?

Kısmen, evet. Buradaki insanların ortak bir konuşma dili var; hepsi aynı şarkılardan, aynı oyunlardan, aynı bayramlardan, aynı kıyâfetlerden hoşlanıyorlar. Onların ortak bir dinleri ve tarihleri var. Onları birleştiren en mühim şey ise, Vatan duygusu. İnsan ve millet hakkında ona göre hüküm veriyorlar. Hepsinin sâdece bir vatani oluyor.

Fakat Bakü’de yaşayıp da Âzerbaycan dilini bilmeyen veya onu ana-dili saymayan, kendisini Müslüman olarak adlandırmayan kimseler de var. Bu noktada şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Bu insanlar Âzerbaycan halkı mı? Elbette Âzerbaycan halkı. Buradaki Ruslar, Yahûdiler, Gürcüler böyle.

Şu hâlde millet, sâdece ülke sâkinleri değildir... İnsanlar bir şehirde, hattâ bir hânedede yaşayabilirler; fakat farklı âdetlere göre yaşayabilirler.

O zaman, milletleri âdetler, gelenekler oluşturuyorlar, denebilir mi?

Evet de, hayır da... Millet, bir araya toplanmış insanlar grubu değildir. Ortak bir târihe, daha doğrusu ortak atalara sâhip olmayan kimseleri bir araya toplamak ve kendilerine “millet” demek doğru değildir.

Milletin oluşumu, çok uzun, yüzyıllar süren bir süreçtir. Bu gerçek târihî olgu, pek çok sebebe bağlıdır. Bâzan en umulmadık şeyler. Millet, ağacın meyvesi gibi, ona takdir olunan zaman içinde olgunlaşıyor. Nasıl? İşte bunu tam olarak hiç kimse bilmiyor.

Henüz çok eski devirlerde insanlar birbirlerini gözetlemeyi, birbirlerini gözlemlemeyi öğrendiler. İnsanlıkta yavaş yavaş milletlerin yaşayışları ve kültürel husûsiyetleri, ilişkileri ve farklılıkları hakkında bilgiler birikti. Bu bilgiler, çok sonra bir ilim dalı içinde toplandı. Ona *etnografya* (“ethnos” “halk”, “kabile” mânâsına geliyor), yâni dünyâ kavimleri ile ilgili bilim adını verdiler.

Etnografyanın ortaya çıkışı tesâdüfî değildir. Bir ülkenin içindeki veya komşu devletler arasındaki kavgaların ve savaşların, anlaşmazlıklar yüzünden ortaya çıktığı çoktan beri bilinmekte idi. Anlaşmazlıklar ise, zaman zaman, komşuların âdetlerini ve alışkanlıklarını bilmemek yüzünden ortaya çıkıyorlar. Bütün insanlar kendi geleneklerinin tahkir edilmesine çok güç tahammül ederler; böyle bir şey, çok az kimsenin hoşuna gider.

Etnografik bilgiler, işte bunun için bu kadar mühimdirler: Onlar, gezegendeki barışı korumaya yardım ediyorlar. Onların temellerinde dostluklar var! Komşunun gülümsemesi, seni anlaması ve elini uzatması için, bâzan sâdece bir söz veya güzel bir jest gerekiyor.

Eğer bir adam bir diğere tebessüm etse, onun bayramını kutlarsa, hayat onlar için daha aydınlık olur. Etnografya işte bunun için gereklidir: O, insanlara diğer insanlar arasında düzgün yaşanması için yardım ediyor.

-Selâmün aleyküm, diyor bir Gürcü, bir Âzerbaycan'lıya.

-Gamarcoba (merhaba, selâm), diye cevap veriyor ona Âzerbaycan'lı, Gürcü âdetlerine saygı göstererek.

Dünya ise, onların güzel selâmlaşmaları ve tebessümleri ile ısınıyor.

NİÇİN BÖYLE KONUŞUYORUZ?

Dünyâdaki milletleri, öncelikle, yine de tabî ki dilleri ayırıyor. Dil ve yazı, insanların hayâtında en mühim unsurlardır. Nasıl söylersen, seni öyle anlarlar: Kelimeler insanların fikirlerini naklederler.

Her milletin kendi yazı dili, kendi konuşma dili, kendi konuşma ve düşünme tarzı vardır. Bunu da etnografya fark ediyor. Dillerin nasıl ortaya çıktığı konusunu ise, çok eski devirlerde, henüz ilimlerin bulunmadığı bir zamanda toplanan efsâneler anlatıyor.

Çok çok eski zamanlarda –efsâne ileri sürüyor- insanlar tek bir dille konuşuyorlardı. Birbirlerini tercümanlar olmadan anlıyorlardı. Fakat bir gün, çok az kimsenin kurtulduğu Büyük Tûfan oldu. İnsanlar, yeni bir tûfandan telef olmamak için, Babil şehrinde üzerinden göğe yükselinecek bir kule yapmaya başladılar. Bu, tanrıların öfkesine sebep oldu; onlar da kuleyi yıktılar. İnsanların yeni yapı hakkında söyleşmemeleri için dillerini değiştirdiler, onları yeryüzüne dağıttılar. Her millet, o günden beri sâdece kendi dilini biliyor. Milletler, gûyâ, böyle ortaya çıktılar.

Tabî ki, bu sâdece bir efsâne... Ancak, bu uydurma, rastgele bir uydurma değildir. İnsanlar onda, bâzı kabilelerin veya milletlerin niçin diğerlerinden farklı olduklarının, niçin birinin diğerlerinin dilini anlamadığının îzâhını gördüler. Böyle bir îzah, onların çok işlerine geldi.

Eğer efsâneyi tâkip edersek, yüksek dağlarında iğne yapraklı ormanların yetiştiği, ıslık ıslık parlayan ırmaklarının kristal göllerde boğulduğu, dünyânın en yüksek ve en temiz göğünün bulunduğu yerde bir millet ortaya çıktı. Bu yer, Altay. Dünyâdaki en güzel yer. Ana-vatanın tâ kendisi.

"Altay" sözü ne mânâyâ geliyor? Kimisi onu "altın dağlar" olarak çeviriyor. Fakat öyle değil. Eskiden Türkler, onu başka türlü anlıyorlardı. Onlar, Altay'ı, kendilerinin, daha doğrusu, bizim Ana-vatanımızı, 'atalar toprağı' veya 'ilâhî ülke' diye adlandırıyorlardı.

Eski devirlerde, burada konuşulan dil de esas olarak *Türkçe* idi. Onu ilk olarak Çinliler işitmişlerdir.

"Türk"- "Tukû" sözünü ilk olarak asıl Çinliler yazdılar; ki bu, onların dilinde "sert / şiddetli", "güçlü" mânâsına geliyordu. Çin'in kuzey komşuları, dış görünüşleri ile herkesi şaşkırtan Altaylılar hakkında, vaktiyle şöyle yazmışlardı: Onlar açık/sarı saçlı ve mâvi gözlü idiler; güçleri ve askerî ustalıkları ile fark ediliyorlardı.

Çinli bilgeler, Altaylıları "tele" diye de adlandırdılar. Fakat hepsini değil, sâdece dış görünüşleri Çinlilere "tanıdık" gelenleri; yâni aynen Çinliler gibi koyu saçlı ve kahverengi gözlü olanları.

Türkler arasında çok eski zamanlardan beri göze çarpan bu farklılıklar, bugüne kadar muhâfaza edildi. Çok eski devirlerden beri "Türk" sözü, milletlerin târihlerinde yaşıyor... Tabî ki, Çinliler, bu sözü yine aynı Türklerden duydular; fakat onu, seslerini biraz tahrif ederek aldılar. Her millet, yabancı bir kelimeyi kendi diline alırken, kendi telaffuzuna uygun hâle getirmek için umûmiyetle onu tahrif ediyor.

Demek ki, farklı milletler, sesleri bile farklı telaffuz ediyorlar.

YÜZYILLARIN KALIN PERDESİ İÇİNDEN NE GÖRÜNÜYOR?

Bilgin-etnograflar için, Çinli vak'a-nüvislerin haberleri elbette çok ilgi çekicidirler. Fakat, sâdece onların bilginlerine güvenmek câiz değildir.

Vekâyi-nâmeler, insanlar gibi, abartmalara meyillidirler. Ne yazık ki, bu, gerçekten böyle. Hattâ en dürüst insan bile zaman zaman abartıyor; istemeyerek de olsa, bâzı ayrıntıları bilmemek yüzünden hatâ ediyor. Bilhassa rivâyetlere güvendikleri zaman.

Eski Çinliler, tam da böyle, rivâyetlere göre yazdılar. Onlar, Türkler hakkında hemen hemen hiç denecek kadar çok az şey biliyorlardı. Masalları kullanarak yazmışlardır. Ki, o sırada, Türkler Çin topraklarını basmışlar ve onları ele geçirmişlerdi. Bu, Çin'de ortalığı birbirine katmıştı.

În' ve Çjoy imparatorluk hânedanlarının gurûru koskoca Çin ordusu, Türk ordusuna boyun eğmişti. Çin, boyun eğmek ve haraç ödemek zorunda kalmıştı. Bu alışılmamış komşu millet için kullanılan "Türk", yâni "sert/çetin", "çok güçlü", başka bir ifâdeyle "yenilmez" adının buradan çıktığı anlaşılıyor... Çinliler, böyle yapmakla, kendi yenilgilerini haklı göstermiş olmuyorlar mıydı?

Eski dönem vak'a-nüvisleri, ekseriyetle, hâdiseler, insanlar, onların ortaya çıkışları veya bâzı isimler hakkındaki bilgilere çok meraklı oluyorlar. Bu, elbette, bizâtih çok ilgi çekici. Fakat, etnografya ilminin başka bilgi edinme metodları vardır.

Meselâ, Çinliler, Türklerin dış görünüşlerindeki farklılıklar hakkında bilgi vermişlerdir. Onların bilgileri nasıl kontrol edilebilir? Onlar, Eski Altay'da açık saçlı ve mâvi gözlü, Çince "Tûkû" veya "Dinlin"lerin yaşadıklarını ileri sürüyorlar. Böyle dış görünüşlü insanlar, bilindiği gibi, bizzat Çin'de yoktu. Hattâ bir vak'a-nüvis, bu Türklerin maymunlara benzediklerini bile yazmıştı; o, benzetecek başka bir şey bulamamıştı (güney Çin'de mâvi gözlü maymunlar bulunuyorlar). Yabancıların şaşkınlığı anlaşılabilir bir durumdur; çünkü onlar böyle çehreli insanları görmemişlerdi. Bu sebeple, eski yazarlar, Türkler hakkında yazarken, bilhassa ona, yâni dış görünüşe işâret etmişlerdir.

Çinliler, Altay'ın doğusunda yaşayan Türk milletinin diğer kısmı, yâni "tele"ler hakkında, tamâmen farklı yazmışlardır. Onlar, bu insanların dış görünüşlerine dikkat etmemişlerdir; çünkü bu, onlar için alışılmalı bir görüntü idi.

Şu hâlde bir millet ve iki çehre mi söz konusu? Evet, öyle.

Çağdaş bilginler, Çinli vak'a-nüvislerin müşâhedelerinin doğruluğunu açık bir biçimde teyit etmişlerdir. Bunu, seçkin akademik Mihail Mihay-loviç Gerasimov yapmıştır.

O, eski mezarlardan çıkan kafatasları ve iskeletler üzerinde, çok eskiden ölmüş insanların yüzlerini ve figürlerini tıpatıp onarmayı öğrenmiştir. Hattâ, portrelerin en küçük ayrıntılarını bile yapmayı başarmıştır.

Nasıl? Burada da mı ilim? Elbette. Bu ilme *antropoloji* diyorlar. Gerçekten, bu ilim bâzı hârikalara muktedirdir.

Akademik Gerasimov'un yapmış olduğu heykellerin şaşırtıcı doğruluğu, herkesi hayretler içinde bıraktı. Portrelerin doğruluğu âdetâ baş döndürücü idi. Âlim, meselâ, geçmişin seçkin insanların, Rus çarı Korkonç İvan'ın, amiral Uşakov'un, büyük Türk astronomu Uluğbeğ'in sûretlerini yeniden canlandırmıştı.

Mihail Mihayloviç Gerasimov, bâzı dâhiyâne heykellerini kurganlarda –Türklerin eski zamanlardaki mezarlarında– bulunmuş kafataslarına göre yapmıştır. Türklerin çehrelerini yeniden canlandırmıştır... Şimdi biz, atalarımızın nasıl göründüklerini biliyoruz. Onlara –bu benzersiz heykellere– bakarak, insan hayretler içinde kalıyor. Böyle çehrelere, bugün, şehirlerin ve köylerin sokaklarında rastlanıyor. Allâh’a şükür, hiçbir şey değişmemiş! Tabii, Türklerin çehrelerinde yine bâzı değişiklikler varsa da, Türk oldukları çok belirgindir. Ancak bu konuda biraz sonra bilgi vereceğiz.

Şimdi, Türklerin Altay’da nasıl ve ne zaman yerleştiklerini tetkik etmeyi deneyeceğiz.

SESSİZ ODADA YAPILMIŞ KEŞİF

Babil kulesi hakkındaki efsâne, ne kadar güzel olursa olsun, bilginleri iknâ edememişti; onlar için doğruluk önemliydi; efsânelerde ise istedikleri tam yoktu. Onların yansıttıkları hâdiseler net değil, “mübhem”di. Ve etnograflar, arkeologlara yöneldiler.

Arkeoloji –eski çağlar ilmi–, insanların hayatlarının maddî izleri üzerinde toplumların târihini inceliyor; insanların binlerce yıl önce nerede ve nasıl yaşadıklarını tesbit ediyor. Eski şehirlerin buluntu harâbeleri, mezarlar, metrûk mağaralardaki ve kayalar üstündeki gözle zor görülür resimler ve kap-kacak kırıkları üzerindeki titiz araştırmaları, arkeologları, geçmişin tablosunu yeniden canlandırmayı denemeye götürdü.

Eski Altay, çoktandır âlimlerin dikkatlerini üzerine çekiyordu. Buradaki insansız topraklar üzerinde, XVIII. yüzyılda, tamâmen tesâdüfî olarak, dünyânın hiçbir ülkesinde bulunmayan eski yerleşim yerleri izleri, muazzam kurganlar, mezar anıtlar, saray yıkıntıları, heykeller ve benzerleri keşfedildi.

Buradaki kayalar, vaktiyle eski sanatkarların bıraktıkları mânidar resimleri ve esrârengiz yazılarıyla, âlimleri hayrette bıraktılar. Hepsi çok güzel muhâfaza olunmuştu! Ve hepsi meçhul idi.

Bu paha biçilmez hazîneler hangi millete âitti? Bu metrûk topraklarda kim oturmuştu? Bu sorular uzun zaman cevapsız kaldı. Altay, esrârengiz bir hazîne adası olarak ortaya çıktı; sır, duman gibi, onu kuşatmıştı.

Avrupalı bilim adamları, çözümsüz gibi görünen problem üzerinde yüzyıldan fazla çalıştılar; Altay’ın geçmişini anlamak istiyorlardı. Ama hiç bir şey olmadı. Arkeoloji ilminin en iyi akılları, cevap olacak îmalı sözler bile bulamadılar. Ve o zaman, ilim adamları, bunların artık yok olmuş bir millete âit “ölü” bir yazı ve okunmalarının imkânsız olduğuna hükmettiler.

Sır, duman gibi, Eski Altay’ı sarmaya devâm etti. Onun sâkinlerinin eserleri, sanki gözler önünde idi, bunları peyderpey buldular; fakat bu buluntular hâlâ açık bir bilgi vermiyorlardı. Görünmez millet, kendi sırlarını olduğu gibi saklıyordu.

Altay taşları üzerindeki esrârengiz satırları ilk okuyan, Danimarkalı ünlü âlim profesör Wilhelm Thomsen oldu. O, arkeolog değil, seçkin bir dilbilimci idi.

Dilbilim– dünyâdaki milletlerin dillerini inceleyen bir ilim. Eskileri ve bugünküleri. Bu ilim, Türklerin sırlarını anlama meselesine hiç de az hizmet etmedi. Fakat o, son sözlerini hâlen söylememiştir. Bu ilmin perspektifleri muazzam, buluşları hâlâ ileride.

Profesör Thomsen, arkeologlardan hiç kimsenin gücünün yetmediği şeyi yaptı. Gerçekten, her şey, Altay’dan çok uzakta, sessiz ve sıradan bir odada vukû’buldu.

15 Aralık 1893 yılında, Danimarka’da onun buluşu duyuldu; bu, açık havada gök gürlmesi

gibi bir şeydi. Profesör Thomsen, o sırada, Danimarka Kraliyet İlimler Cemiyeti'ne bir bildiri sundu. Ve dünyâ, Eski Altay'ın –gûyâ "ölü" kavmin– asıl sırrını öğrendi. Profesör, Eski Altay'ın taşları üzerindeki yazıları, mükemmel bir biçimde çözdü ve onların Türkçe okunduklarını tesbit etti!

Ve her şey anlaşılmaya başladı. Eski Altay, Türklerin Anayurdu, Türk milletinin beşiği idi.

Profesör Wilhelm Thomsen'in çıkardığı netîceler o kadar inandırıcı ve tartışma götürmez görünüyordular ki, kimse îtirâza bile kalkışmadı. Fakat onları kabûlde acele de etmediler. Bir bildiri, bir ilmî buluş olduğu ortada idi; bununla birlikte, onlar tamâmen yok gibiydiler.

Daha sonra, Eski Altay hakkında da bilgi veren Çin vekâyi-nâmeleri bulundu... Türk târihinin önündeki perde, daha XIX. yüzyılda açılmış görünüyordu. Fakat hayır. Bu tam olmadı; çünkü gerçeği gizlemek isteyenler, âlimlerin çalışmasına politikayı karıştırdılar.

TAŞLAR NEYİ ANLATIYORLARDI?

Politikacılar için târihi tahrif etmek mühimdir. Onların geçmiş hakkında değiştirdikleri ve teklif ettikleri şeyler vardır. Gerçekten böyle insanlar umûmiyetle zararlı oluyorlar. Onları sâdece politika ilgilendiriyor, dünyâ kendileri için çıkar dünyâsıdır. Profesör Thomsen'in, yazıları kusursuz bir şekilde okumasını bile, âdetâ görmezden geldiler.

Elbette, onların kendi sebepleri vardı. Politikacılar şüphe ediyorlardı; araştırmaların yeni netîcelerini beklediler ve bir konuda, muhakkak ki, haklı idiler. Gerçekten, Türklerin Altay'da nasıl ve ne zaman yerleştikleri sorularına tam cevaplar olmadan, Türk milletinin târihi hakkında konuşmak doğru değildi.

Arkeologlar, milletlerin bulunmadıkları, Türk dili mevcut olmadığı için Türklerin 'Türkler' olmadıkları, insanların kolaylıkla konuşamadıkları, jestlerle ve ayrı ayrı seslerle anlaştıkları zamanları gözden geçirdiler... Dünyânın her tarafında yarı vahşî kabîleler yaşıyorlardı.

Arkeolojik buluntulara bakılırsa, Altay'da ibtidâî kabîleler tahmînen iki yüz bin yıl önce göründüler. Onlar, bu kabîleler, güneyden, Çin-Hindi taraflarından gelmişlerdi. Asya'da insanlığın en eski yerleşim yerleri burada bulundu ki, bunlar bir milyon yıllık kadardır.

Anlaşıldığı gibi, ilkel insanların izleri, Çin-Hindi'nden Asya'ya, Amerika'ya, Avrupa'ya kadar uzanıyor. Orası "meskûn dünyâ", insanlığın büyük bir kısmının, bütün 'Mongoloid'lerin ve 'Evropoid'lerin doğdukları bölgedir.

Eski insanlara Altay dağlarının neyi çekici geldi? Tabiat güzelliği mi? Uzak bir ihtimal. Daha başka bir ihtimal, burası hayat için tehlikesiz ve doyurucu idi.

Unutmamak gerekir ki, uzun zaman insanlar bilhassa hayvanlardan farklı değillerdi. İş âletleri yoktu; kendilerini yırtıcı hayvanlardan iyi koruyamıyorlardı. Onun için, dağlarda ve sık ormanlarda yaşadılar; kısacası burası tehlike ânında hayatta kalma ve kurtulma şansının olduğu, sâdece kendi becerilerine güvendikleri yerdi.

Altay'a ilk insan iki yüz bin yıl önce geldi, az zaman değil... Arkeologlar sâyesinde, uzak atalarımızın hayatları hakkında çok şey biliniyor. Meselâ, onlar nasıl görünüyordular, neyle meşgûl oldular, nerede yaşadılar, neleri avladılar, nasıl giyiniyorlardı.

Bu bilgiler, büyük arkeolog akademik Aleksey Pavloviç Okladni-kov'un bitmez enerjisi sâyesinde kolayca anlaşılmaya başladı. O, sanki Eski Altay dağlarını baştan başa görmüş, toprağın ve yüzyılların kalın tabakasından bakmıştı.

Hepsi sanki önemsiz bir şeyle başladı.

Bir gün Aleksey Pavloviç, nev'i şahsına münhasır bilim adamı, Gorno-Altay şehrinin parkında geziyordu; Ulalinka deresi boyunca bir keçi-yolunda yürüyor ve kendine âit bir şey düşünüyordu. Birden bakışı bir çakıla takıldı, onların büyük kısmı dere kenârına yuvarlanmıştı. Sıradan bir çakıl. Aleksey Pavloviç durdu ve onu aldı. İşte asıl ve tam buluş. Bir an... ve o anla, o andan îtibâren, Okladnikov, milyonlarca insanın tanıdığı bir bilim adamı oldu.

O çakıl, ilkel insanın taş âleti olmuştu!

O keçi-yolundan binlerce insan geçmişti; fakat onlar yanından sâdece geçtiler. Sâdece Aleksey Pavloviç, bulunan şeyi fark etti; çünkü o, arkeolog olarak doğmuştu; ilme istîdâdı vardı; çok şeyi bilebiliyordu. Onun bulduğu şey tesâdüf eseri değildi, bütün hayatı boyunca suurlu bir şekilde ona hazırlanmıştı.

Taşı böyle, bir insanın yaptığı gibi, ne ırmak, ne de ayaz işleyebilirdi... Sıradan bir taş sevinmeyi, hep şaşırtıcı olan arkeoloji ilmi mümkün kılıyor. Bu taş, sırf, binlerce yıl önce başka bir insanın eli değdiği için sevinmek. Bir sıcak dokunuş, meğer, yüzyıllarca varlığını koruyor.

Sonra, Ulalinka deresi kıyısına bir arkeoloji heyeti gitti, Aleksey Pavloviç'in yönetimi altında kazılar başladı.

Şehir bahçesinde, her zamanki gibi, akşamları bando çalmakta, buraya dinlenmeye gelmekteydiler; arkeologlar ise, insanların şaşkın bakışları altında, metrûk mağarayı ortaya çıkardılar. Sonradan anlaşıldığı gibi, Altay'daki ilkel insan kampının en eskisini. Onu çıkardılar ve Ulalin Kampı adını verdiler. Yanı başında akan Ulalinka deresi adından dolayı.

Altay'da çok geçmeden ilkel insanlara âit başka kamplar ortaya çıkardılar. Orada eski insanlar tarafından yapılan taş baltalar, bıçaklar, ok ve mızrak uçları da buldular... Yavaş yavaş Eski Altay ve onun târihi hakkındaki bilgiler arttı.

Kimi buluntular düpedüz benzersiz (ünik) idiler; onlar îtibarlı ilim adamlarını bile şaşırttılar. Onların her şeyi alışılmışın dışında, eski insanların diğer kamplarındakilerden tamâmen farklı idi. Meselâ, taş bıçaklar ve hançerler, ustura gibi keskin idiler. Onlarla tıraş olmak mümkündü.

Taş, usturadan daha keskin olur mu?! Böylesi olmaz. Ama tam da böyleydi. Eski Altay'ın ilkel insanları, bıçakları usturadan daha keskin yapmışlardı. İlim adamları, bunlar hakkında çok tartıştılar, uzun zaman şüphelendiler. Çağdaş bir insan bile bunun gibisini yapmıyor. Yapamıyor. Âletler ve çok hassas tezgâhlar gerekli.

Altaylılar, hiç bir âlet ve tezgah olmadan yapmışlardı! Nasıl? Çok basit. Gerçekten, bu dâhiyâne basitliği anlamak için, arkeologlar, fizikçilere yöneldiler, onlarla birlikte denemeler yaptılar. Ve gerçeklere birlikte ulaştılar.

Altaylı ustalar, meğer, gezegenin bütün ilkel insanların yaptıkları gibi, taşı diğer taşlara sürterek aşındırıp inceltmemişlerdi. Onlar, taşları ateş ve su ile işlemişlerdi. Bu sebeple, onların âletlerinin dünyâda benzerleri yoktu.

Elbette, o kadar ciddî işleme her taş dayanamazdı. Sâdece nefrit, siyah damarlı ve çok sağlam, nâdir bulunan yeşilimsi bir mineral buna uygundu. Altay'da nefrit mâdeni yatakları vardır; mağaraların ilk sâkinleri, onlardan haberdar idiler.

Yapılan ilmî buluşlar, dağların, Altay'ın eski sâkinleri için sâdece 'dağlar' değil, aynı zamanda faydalı mâdenlerin depoları olduklarını ispat ediyorlar! Demek ki, gezegenin en eski jeologları esas Altaylılardır. Zîrâ, taş âletlerin yapılması için gerekli ve faydalı mineralleri aramayı ve çıkarmayı ilk olarak esas onlar öğrendiler.

Demek ki, *jeoloji* Altaylılarda doğdu.

ALTAY'DAN İLK GÖÇ

Mağara hayâtı, Altay'larda binlerce ve binlerce yıl devâm etmişti; bu uzun zaman zarfında pratikler hiç değişmedi; insanları eskiden olduğu gibi, avcılık ve balıkçılık besledi.

Bu yavaş hayatta yine de değişiklikler oldu. Arkeologlar, değişen zamânın nabzını, buluntular üzerinde hissediyorlar.

Söz gelişi, ilim adamları, metalden bir biblonun ortaya çıkışına işâret emişlerdir. (Bu bronz, kalay ve bakır alaşımı idi). Demek ki, Eski Altay'da bronz çağı başlamış, taş devrinin yerini almıştı.

Tabî ki, insanlar metalin taştan daha dayanıklı olduğunu ne bir günde, ne bir yılda anladılar. Bronzdan yapılmış ok ve mızrak uçları, uzun süre, Altaylıların yaşantısında birlikte kullanıldılar. Bu, çok şeyi açıklıyor. Bu arada, o konuda, Altaylıların hayâtı engellenemez biçimde değişti; hayatta devâsâ değişiklikler görülmeye başladı. Artık bronz baltalarla ağaçları kesmek mümkündü!

Ağaçları kesmek, büyük bir iş olarak görülüyor! Ancak, bu basit sözlerin gerisinde ne çok şey yatıyor. Her şeyden önce, insanların hayatları ibtidâlikten, tabiatın kaprislerine bağlı olmaktan kurtuldu. İnsan, mağaralardan çıktı! Ev seçiminde serbest hâle geldi. Konutunu kendisi yapmaya başladı.

Gelişmeler (hiç mübâlağasız) çok değerli idi. Demek ki insanlar, ağaçlardan sıcak konutlar yapmayı o sırada öğrendiler. Bu, onlarca yıl kendilerine lâzım oldu; fakat ahşap evler, ileriye, ilerlemeye doğru devâsâ bir adımdı. Onlara *kuren* adını verdiler.

Kuren, husûsî bir evdi. O, henüz *izbe* [ağaçtan köylü evi] değildi; fakat mağara da, *şalaş* [dal, saman ve otlarla örtülü, sııklardan yapılmış hafif yapı, barınak] da değildi. Ne pencereleri, ne kapıları, ne de tahta döşemeli tabanı vardı; sâdece duvarları, ağaç dallarıyla ve toprakla kaplı çatısı bulunuyordu. Yapıya yan taraflardan toprak serpiyorlar, veya onu toprağa gömüyorlardı. *Kurenin* üstü (plânda), sekiz yüzlü gözüküyor. Bina girişlerini doğu tarafa yapıyorlardı (ve bu, yüzyıllarca an'anevî Türk evi oldu!). Kapı yerine postlar astılar; zemîni kuru otla veya samanla döşediler. *Kurenin* ortasında ateş-ocak yandı; bu sebeple, duman ve ışık için çatıda delik açtılar. *Kurenler*, şiddetli ayazda bile sıcak idiler.

İnsanlar, yeni konutları, diledikleri yere yaptılar. Beğenilen her yere. Onlar, tabiatın yaptığı ve hiç bir yere taşınması mümkün olmayan mağaralardan farklı idiler.

Yapılan *kurenler*le, daha doğrusu, yeni köy kentlerle, eski insanlar yavaş yavaş Altay'ın vâdîlerini şenlendirdiler. Yerleştikleri yerlerde tabiat zengin, avlanma imkânları boldu; buralar kendilerine rahat bir hayat sağladı.

O sırada dünyâda hiç kimse ağaçları kullanarak ev yapmıyordu. Yapamıyordu. Ahşap yapılar, tartışmasız, Altaylıların buluşlarıdır. İlkel insanları dünyâya, yeryüzüne çıkararak büyük bir buluş.

Bu sırada Altay'dan Sibir'e, Ural'a bâzı göçler oldu... Fakat, Ural'a Türklerin yerleştiklerini

iddiâ etmek mümkün değildir. Hayır. Beş bin yıl önce, Altay'dan uzakta "Altay-vârî" yerleşmelerin ortaya çıktığı sırada, Türk milleti yoktu. Henüz erkendi. Meyve daha olgunlaşmamıştı.

Altaylılar, konuşmalarda sâdece on civârında kelime kullanıyorlardı. Dilleri, kuş cıvıltısı gibi, çok basitti; bu dili, bir konuşma dili olarak görmek doğru değildir. Münferit sesler, jestler, basit kelimeler olsa bile, bu henüz bir dil değildir. Bu, ancak bir dilin emriyonu, ilk filizleridir. Dil için yüzyılların geçmesi, evvelâ dilin sıraya dizilmesi ve sonra ifâde edilecek şekilde ağızdan dökülmesi gerekir.

Eski Altaylılar, Ural'a gelirken, buraya kendi bilgilerini de getirdiler. Bu, gâyet tabî bir şeydir. Meselâ, onlar tıpkı *kurenler* gibi konutlar yaptılar. Çünkü, diğer konutları bilmiyorlardı.

Yeni köyler ve yerleşim yerleri de ormanlarda, ırmak kenarlarında ortaya çıktılar. İzleri hâlâ duruyor. Onlar, şaşılacak şekilde Altay'dakilere benziyorlar. Hemen hemen aynılar. Ev eşyâları, iş âletleri ve daha başkaları da aynı.

Arkeologlar, Ural'da, o zamandan kalma metrûk şehirler de buldular. Oysa (tahmin yürütmek mümkün olabilir), bu tür şehirler Altay'da idiler. Bu durum hakîkaten böyledir; esefle söylemek gerekir ki, tanınmış eski Altay şehirlerini, gerçekten, hiç kimse incelememi.

Ama onlar var idiler!

Ural'da en fazla incelenmiş şehir, *Arkaim*'dir; beş bin yıllık bir şehirdir. Burada metalürji ustaları yaşamışlardı. Onlar, bakır ve gümüş çıkarmışlar, onlardan bronz elde etmişlerdi. Arkaim avlularının en az yarısında metalden yapılmış soba vardı. Gece gündüz ateşleri hiç sönmedi. Urallılar, ufak el-işi eşyâlarını Altay'a götürmüşlerdi.

Arkaim'de acabâ kimler yaşamıştı? Şehri hangi millet yapmıştı? Bu hususta tartışmalar çok, fakat netlik yoktur.

Altay'dan gelen kabîleler, Ural'a sıkışık koloniler hâlinde yerleştiler. Sonra, bir kısmı daha öteye, batıya doğru, iklimin yumuşak ve tabiatın zengin olduğu yerlere gittiler. Her koloni veyâ kabîle (henüz devlet değil, ancak istikbâlin devlet ve beyliği), yüzyıllarca orada yaşamak için, uygun topraklar aradılar.

Kuzey Avrupa'nın meskûn olmayan topraklarına Altaylı kabîleleri yollar değil, vahşî hayvan patikaları götürmüşlerdi. Yavaş yavaş bir kabîlenin diğerinden ayrılması ve uzaklaşması başladı. Bunlar çok uzun süren, kolayca fark edilemeyen olaylardır.

Konuşma dili, insanın hayat tarzı gibi, yüzyılların ardından değişikliğe uğradı. Evvelki (jestlerin ve mimiklerin hâkimiyetindeki) basit dil, karmaşıklaştı, sesler dili zenginleştirdi; fakat o, şimdi sâdece aynı kabîleden olanların anlayabilecekleri bir dildi.

Hayret edilecek bir durumdur ki, eskiden, basit de olsa, bir dili bilen insanlar, birbirlerini unuttular (Demek ki, efsânenin Bâbil kulesi hakkında söylediği şey doğru?!).

Kuzey Avrupa topraklarına yerleşen dünkü kabîledaşlar, sanki kendi içlerine kapanmışlardı; çünkü sâdece yakın ve uzak akrabalarıyla temâs hâlindeydiler. Bu durum kendi netîcelerini veremezdi: Kabîleler (daha doğrusu, kabîleler birliği), yavaş yavaş çoğalıp kavimler oldular ki, onların Altay'a dayanan ortak bir kökü vardı.

Bugünkü Udmurtlar, Mârilere, Mordvinler, Komiler, Finler, **Vebsler**, Ruslar ... böyledirler. Her milletin, yüzyıllar içinde, kendi dilleri, kendi âdetleri ve gelenekleri, kendi bayramları ve sıradan günleri teşekkül etti. Kısacası, kendi kültürleri.

Bir milletin teşekkülü, önceden kestirilemez, çok uzun bir süreçtir. Tabî, her kabîle millet olamaz.

ESKİ ALTAY'I NASIL KEŞFETTİLER?

Altay'la ilişkilerini kesmeyen, burayı, eski Anavatanlarını ziyaret eden Urallılar, gâlibâ, sonradan Türk olarak adlandırıldılar. Muhtemelen böyle olsa da, bu konu tartışmalıdır.

Arkaim'in, Sintaş'ın ve diğer Ural şehirlerinin şöhretleri etrâfa yayılınca, Altay gölgede kaldı. O, hiç de Ural'dan farklı değildi. Fakat, şöhret, onu, mütevâzî bir şekilde, ileride bekledi.

Altaylılar, çevredeki dünyâyı keşfettiklerinde, yeni topraklara yerleştiler. Her şeyden habersiz, burada henüz başlamayan, parlak hâdiselere hazırlandılar; fakat, onlar için, tabiatın kendi eseri olan şartlar idealdi.

Öncüler, ıssız dağlardan, kimsenin geçmediği ormanlardan geçtiler. Hayvanlarına otlaklar aramak için, yüksek sıra-dağları aştılar, coşkun ırmakları geçtiler. Güçlülük ve uzun süre, kendi şöhretlerine, şeneltmiş Altay'a yürüdüler.

Gür ormanlı, ulaşılmaz, alt edilemez dağlara *tayga* adını verdiler.

Tanıdık bir kelime, doğru değil mi? Şimdi onu her tarafta biliyorlar. Fakat, bu adın nereden geldiği, ne zaman ortaya çıktığı konusunda çok az kimsenin tereddüdü var.

Öncüler nasıl seyahat etmişlerdi? Rastgele mi? Tamâmen hayır. Onlar güneşe göre iyi yön tâyin etmekteydiler; yıldız harîtasını okumayı da öğrenmişlerdi. Yollarını, ırmaklarla karşılaştırarak kontrol ediyorlar ve bu ırmakların nerede başladıkları, nasıl ve nereye aktıkları konusunda çok şey biliyorlardı. Irmaklar yegâne yolları idi; şaşırıp karıştırmamak için, onlara isim vermeye başladılar... Bunlar artık coğrafi bilgiler!

Eskiçağlarda, anlaşılan, Altay ırmaklarının isimleri yoktu. İlim adamları, eskiden bu ırmaklarının hepsinin tek kelime ile ("*katun*") isimlendirildiklerini ve bu kelimenin "sâdece ırmak" mânâsına geldiğini zannediyorlar. İnsanlar, diğer ırmaklar hakkında bilgi sâhibi değillerdi; hattâ onlar hakkında tahmin bile yürütmüyorlardı.

Bu eski isim, sonra, Altay'ın en büyük ırmağında, *Katun*'da, yaşamaya devam etmiştir. Karlı zirvelerden beslenen diğer ırmaklara ise, *Biya* adını verdiler. Bu eski isim, yüzyıllarca dünyâ coğrafi harîtalarında yer almıştır. *Biya* ve *Katun*, dağların vâdilerinden gürültüyle geçti ve Kuzey Buz Denizi'ne akan büyük bir ırmakla birleşti. Bu, *Ob*'tur.

Görüyoruz ki, bütün isimler Türkçe!...

Biya ve *Katun*, Türkçe'den çeviride "gaspodin-bay" ve "gaspoja-bayan", *Ob* ise "babuşka-nine" anlamına geliyor... Dağların, ırmakların, göllerin isimlerinden millet ve onun geçmişi hakkında bilgi edinmek de mümkündür. Bu da bir ilim! Ve bu ilme *toponomi* diyorlar. Uzmanlar, burada sağ elin parmaklarından birazcık fazladır; çünkü *toponomi*, ilim adamlarından târih, coğrafya, dilbilimi, etnografya üzerine çok derin bilgiler istiyor. O, her şeyi kelimesi kelimesine bilmelidir.

Bu büyük toponomi bilgini, Eduard Makaroviç Murzayev oldu. Onun *Тюркские географические названия (Türkî coğrafi adlar)* adlı mükemmel kitâbı, Altay'ın ve Avrasya'nın bir çok sırrını ortaya çıkardı. Onu okurken, coğrafya harîtasına tamâmen farklı gözlerle bakıyorsun.

Meselâ, herkesçe iyi bilinen *Yenisey* adı, çok şey anlatmaya muktedirdir. Toponomi ilmi,

seslerin esrârını, onlardaki sırları ortaya çıkarıyor.

Bu ırmağın yukarı kesimlerinde Altaylıların çok eski yerleşim yerleri olduğu anlaşılıyor. İlk Türklerin –asıl Türklerin millet olarak!– tam burada ortaya çıktıkları konusunda efsâne bulunuyor. Onlar, ırmağa *Anasu* adını verdiler.

Eski Türkler, ırmakla, daha doğrusu, su ile çok ilgili idiler. Meselâ, yeni doğan çocukları, hemen ırmağın buz gibi suyuna daldırıyorlardı. Hayatta kalırsa sağlıklı ve güçlü olacak demektir; eğer kalmazsa, hiç kimse bu kayıba acımazdı... İşte, milletin sağlığını nereden aldığı!

O zaman, “Türk”, yâni “güçlü/zorlu” sözü buradan gelmiyor mu? Şaşılacak kadar basit.

Dünyânın en derin ve en temiz ırmağının eski adı ve mânâsı unutuldu. Eski Türklerin dilinde o, “mukaddes göl” mânâsına geliyordu; insanlar onu, ulvî bir şekilde telaffuz ettiler: *Bay-köl*. Onun rûhu dinçleştirilen suyundan dökünmek, erkekler için şeref sayıldı.

Baykal dağlarından başlayan ırmak, umûmiyetle her şeyini, eski adını ve târihini kaybetti. O, bugün *Lena*’dır. Eskiden ise *İlin*, yâni “doğudaki ırmak”tı.

O, Eski Altay’ın en doğusundaki ırmaktı. Güç zamanda, bâzı Altaylı nesiller onun kıyılarında barınak buldular. Burada kâlûbelâdan beri Türk dili duyuldu. Saha-Yakut ilinin geniş enginlikleri, bugüne kadar, eski Türk dünyâsının gerçek millî koruma alanı oldu; siyâsî felâketler ve tûfanlar onlara dokunmadan geçtiler; uzaklık onları korudu.

Eski Altay tam olarak *Bay-köl* ve Saha-Yakutya’dan başlıyor, uzak batıya, uçsuz bucaksız Avrasya bozkırlarına kadar uzanıyordu. Burası, Türkleri büyütüp besleyen, onlara beşik ve baba evi olan, tam bir ülke idi.

...*Toponomi* ilmi, şaşılacak kadar doğrudur. Çince, Arapça, Farsça, Grekçe isimler vardır; bâzıları da hemen tanınıyorlar. Başka türlü olması mümkün değil. Zîrâ, onlarda halkın eski gelenekleri tezâhür ediyor; çünkü coğrafi bir ad, veya bir isim, her zaman çok derin mânâ taşıyor.

Anlaşılacağı gibi, her millette isim verme tam bir ritüeldi. Meselâ, Türkler, dağlara isimler verirler, fakat uğursuzluk saydıkları için, onları yüksek sesle telaffuz etmezlerdi. Onun için, aynı dağın, pekâlâ iki veya hattâ üç ismi olabiliyordu. Geleneğin, boş yere, sebepsiz olarak ortaya çıkmadığı açıktır.

Dağların ruhları hakkında efsâneler vardı; ona göre, bu ruhlar sürülere hastalık gönderdikleri gibi, otlakları tahrip ediyorlar, kuyuları kurutuyorlardı. İnsanlar, koruyucu dağların teveccühünü kazanmak için, onlara kurbanlar sundular. Ve, onlara yalancı isimler uydurdular (bu isimler, yüksek sesle telaffuza izin veriyorlardı).

Gerçekten, zaman zaman isimler karmaşık ve anlaşılmaz olmaktaydı. Fakat, kötü ruhlar anlamasın, söz konusu edilen şey hakkında yanılınsınlar diye, bu şuurlu olarak yapıldı.

Meselâ, “yaşlı kardeşin ini” mânâsına gelen Altay’daki *Abay-Kobı* sözü, aslında kardeşle ilgili bir söz değildir. Daha doğru şekli “ayı ini”dir. Ayı ise, bu yerlerin koruyucusuydu.

Kızıl-Kıştu-Ozok-Bajı dağının adı, bizzat kendisini ifâde ediyor. Gerçekte, onun mânâsını, nasıl ortaya çıktığını, ne mânâyâ geldiğini kimse hatırlamıyor; fakat yerli sâkinler, onu düzgün telaffuz ediyorlar. “Nehrin baş tarafındaki mağaranın üst kısmındaki kışlak” gibi, son derece karışık bir çevirisi var. Bu ne mânâyâ geliyor?.. Fakat, kötü ruhlar ustaca “gizlenmiş” bu kışlağı, hiç bir zaman bulamayacaklardı.

Türkler, bâzı dağların zirvelerinde *obo* (mâbet) tesis ettiler. Buraya kurbanlar sundular, burada günahlardan arındılar. Onun için, Eski Altay dağlarının isimlerinde, bâzan "*obo*" kelimesine rastlanıyor. *Obo-Ozi*, *Obo-Tu*. Günâhkâr, uzaktan buraya, zirveye, kendi günâhıyla aynı büyüklükte taş getirirdi. Bu taşı, dağların eteklerinde kendisi seçer ve omuzlarında taşırdı. Böyle "af dileme taşları" ile *oboyu* döşerlerdi.

Eski Türkler, dağları tanrılaştırdılar ve burada af dilendiler. Çünkü, halkın uğur anlayışına göre, ölmüş ataların ruhları buraya geliyorlar ve mahkeme idâre ediyorlardı. Fakat, her dağa değil, sâdece mukaddes olana...

Bir dağ nasıl mukaddes oldu? Niçin? Tabî ki, şimdi hiç kimse hatırlamıyor. Türk milletinin meçhul kalan esrârı mı? Belki ihtiyarlar bu konuda bir şeyler biliyorlar; fakat susuyorlar.

En meşhûru, her zaman, *Üç Sümer* (zirve) dağı sayıldı. O, Dünyâ (Meru)'nın Merkezi idi. Her şey oradan başlıyor ve her şey orada bitiyordu. Burası, Eski Altay'daki en mukaddes yerdi; hattâ orada fısıltı ile konuşulurdu. Yakınında avlanılmazdı... Otu, çöpü koparılmazdı. Günâhtı.

Daha sonra diğer mukaddes zirveler –*Borus*, *Han-Tengri*, *Kaylasa*...– bulundu. Onların hepsi Türk milletinin mukaddes yerleriydi. Bayramlarda binlerce insan, onların çevresinde toplanırdı. Bu mukaddes yerler unutulmadı; gerçekten, bu gün onlara tek-tük insanlar gidiyorlar.

Eski Türkler, sâdece ırmaklara ve dağlara tapınmadılar. Yılda bir kez çam bayramı düzenlediler. Bu bayram, çocuklar ve yetişkinler için en uzun süre sabırsızlıkla beklenen bayramdı. Bu gelenek de unutulmadı.

ÇAM BAYRAMI

Altay'daki çamlar, her zaman, şaşılacak kadar güzeldiler. Oklar gibi düzgün. Çam, eskiden Türklerde mukaddes ağaç sayılırdı. Onu eve "alırlardı". Onun şerefine, daha üç-dört bin yıl önce, insanların putlara tapındıkları zamanlarda, bayramlar düzenlediler.

Bayram, ilkin Dünyâ'nın merkezinde, tanrıların ve ruhların dinlendikleri yerde yaşayan *Yer-su*'ya adanırdı.

Yer-su'nun yanında, gür beyaz sakallı bir ihtiyar olan *Ülgen* bulunurdu. İnsanlar, onu dâimâ, zengin kırmızı kaftan içinde gördüler. *Ülgen*, aydınlık ruhların reisi idi. O, altın kapıları olan altın yer-altı sarayında, altın bir taht üzerinde oturmaktaydı. Güneş ve ay, ona itaat ederlerdi.

Çam bayramı, kışın en soğuk zamanında, karakışta, 25 Aralık'ta yapılırdı. O zaman, gün geceye gâlip gelirdi. Ve güneş, toprak üzerinde biraz daha uzun süre kalırdı. İnsanlar, *Ülgen*'e duâ ederler, güneşin dönüşü için ona teşekkür ederlerdi. Duâların işitilmesi için *Ülgen*'in sevgili ağacı olan çam süslerlerdi. Onu eve getirirler, dallarına parlak kurdelalar bağlarlar, yanına hediyeler yığarlardı.

Bütün gece, güneşin karanlığa gâlibiyeti hâdisesi dolayısıyla eğlenirlerdi. Bütün gece "*Koraçun*, *Koraçun*" diye bağırırlardı. Böylece bayramı "*Koraçun*" diye adlandırdılar; bu söz, eski Türklerin dilinde, "azalsın" mânâsına geliyordu...

Yâni, gece azalsın, gündüz artsın.

Çamın etrâfında sabaha kadar "*inderbay*" adı verilen bir halka (dâirevî) oyunu oynarlardı: insanlar, güneşi sembolize eden dâireye katılırlardı. Böylece, semâvî ışık vereni (güneşi) geri dönmeye çağırırlardı. Herkes, en mahrem dileğin, esrârengiz bu gecede, değişmeden

gerçekleşeceğine inanırdı.

Gerçekten de, *Ülgen*, bir kere olsun red cevâbı vermedi, hayatta bir kere olsun mahcup etmedi: Bayramdan sonra gece dâimâ kısaldı; kızıl güneş ise, hep, gökyüzünde daha uzun, daha uzun süre kaldı.

Çam, "*Ülgen*'in ağacı" diye adlandırıldı. O, tanrıların ve ruhların yer-altı dünyâsı ile insanların dünyâsını birbirine bağladı. Çam, ok gibi, yukarıya, gökyüzüne çıkan yolu gösteriyordu... Rusça'daki "daroga"(yol), "put" (yol) mânâsına gelen Türkçe "yol" kelimesi buradan (çamın adından= yol'-yolka) geliyor.

İşte ağacın adının geldiği yer!

Bunca yüzyıl geçti, ama eski bir bayram unutulmadı. Yeni yıl ağacı (çam) bayramı, bugün herkesin mâlumu! *Ülgen*, gerçekten, yeni bir ad –*Ayaz Ata*– aldı; fakat onun bayramdaki rolü ve kıyâfeti aynen kaldı.

Eskiden olduğu gibi, çamların çevresinde halka oyunu oynuyorlar. Kimse, konunun farkında değil...

Bu arada, kaftan, şapka, kuşak, deri çizme yâni *Ayaz Ata*'nın kıyâfeti de eski Türklerin gardırobundan. Onlar, tıpatıp böyle bir kıyâfet içinde dolaşıyorlardı. Arkeologlar, bunun doğruluğunu mükemmel bir şekilde ispat ettiler.

Ülgen, efsânelerin söyledikleri gibi, bâzan kılık değiştirirdi. O zaman *Erlık* adını alırdı. Bununla birlikte, *Erlık*'in *Ülgen*'in kardeşi olması mümkündür... Şimdi gerçeklerin iç yüzünü öğrenmek güç; bunca yüz yıl geçti. Gâlibâ, bu o kadar da mühim değil.

Çok daha mühim başka bir şey var... Eski Türklerde *Ülgen* ve *Erlık*, iyiliği ve kötülüğü, ışığı ve karanlığı temsil ediyorlardı. Onun için, 25 Aralık'ta, bütün insanlar, hattâ en kötüler bile, iyi ve cömert olmaktaydılar. Bu târihte, *Erlık*, kötülük sembolüdür. O, bu gün torba içinde hediyeler getirirdi. Çocuklar da onu ararlardı. Onlar, şarkılarla dolaşırlar, tekerlemeler söylerlerdi. (Türkçe "kolyad" sözü, kelimesi kelimesine şöyle çevriliyor: "mutluluk, saadet dileme".)

ESKİ ALTAY'DAKİ RESİMLER

Eski Türkler çok gözlemci idiler. Tabiattan korkmazlar, ondan gizlenmezler, onu anlamaya çalışırlardı. Yavaş yavaş, kendi dünyâları ve bilgileri oluştu. Kendilerine âit fevkalâde eşsiz Türk kültürü teşekkül etti. Ne yazık ki, bu kültür hakkında şimdilik çok az şey biliniyor; ilim adamları, onu hemen hemen incelemediler.

Türklerin geçmişini incelemede, sanatkârların resimleri, arkeologlara yardımcı oldular. Onlar, çok zamandan beri Altay dağlarındaki kayalar üzerinde duruyorlardı. Resimler öncelikle şaşırtıcıdır; onlarda uzak geçmişin tasvirleri, hayattan sahneler vardır.

Tabii, eski sanatkârların sanatını çağdaş insanlardan çok azı anlıyor, kavırıyor. Buradaki her çizgi, her ayrıntı ve silüet derin mânâlar taşıyor. Meselâ, eski Türk kültüründe koyun zenginliği, refâhı temsil ediyor. Aslan iktidârı, hâkimiyeti; kaplumbağa sonsuzluğu, sükûneti; at savaşı; fâre ürünü; ejderhâ ise güneşi, refâhı ve mutluluğu.

Sâdece bir sûret, onun gerisinde ise, hislerin ve düşüncelerin denizini uyandıran bütün bir manzûme duruyor. İnsanların nasıl yaşadıkları, ne hakkında konuştukları, neden korktukları, neye tapındıkları, sanatkârların resimlerinde ortaya çıktı. Kısacası, hayat.

İşte kaya resim *sanatının* değeri; o, dil gibi, milleti millet yapmıştır.

Eski Türklerde bu sanat, üç-dört bin yıl önce doğdu. Bizzat hayâtın kendisi, sanatkârlara konuları (süjeleri) fısıldadı, sanatkârlar da onları tasvir ettiler. Bunlar resim bilimi için ilgi çekicidirler: Sâdece bakmak gerekli, kayalar canlanıyorlar, geçmişten haber vermeye kendileri başlıyorlar.

Sanatkârlar, kendi çalışmaları için, umûmiyetle sarı veya kahverengi kayaları seçmişlerdi. Onların nesi çekici geldi? Bilinmez. Fakat, ilim adamları, eski resimleri tam bu tür muhtelif renkli kayalar üzerinde buldular. Üstelik tasvirler, kâide olarak, kocaman kayalar üzerinde birinci, ikinci, üçüncü gruplar hâlinde yer almıştı. Anlaşılan, bunda da bir mânâ, bir sır vardı.

Şüphesiz, eski sanatkâr, fırçasız ve boyasız "resim yaptı". O, oyma kalemi ile taşların üzerine art-arda noktalar kazdı. Bu noktalardan çizgi oluştu. Çizgi, sanatkârın emânet ettiği tasviri aktardı. Kendi kendilerine çok şaşırın arkeologlar, taş tablolarındaki hayvan figürlerinin, sık sık, beş veya on adet yerleştirildiklerini fark ettiler. "Fakat, bu parmak hesabı!" diye bağırıyorlar. Demek ki, uzak geçmişteki Türkler sayı sayabiliyorlardı?! Onlar, her bakımdan, mükemmel sayıyorlardı.

Eski Altay'da, "hayvan serisi" takvimi vardı. Bu takvim, her on iki yılda bir yeniden başlıyordu. Efsâne, bu konuyu şöyle anlatıyor...

Bir han, vaktiyle vuku' bulmuş bir savaş hakkında bilgi edinmek istedi. Fakat kimse, bu savaşın târihini söyleyemedi. O zaman han, bütün bilinen hayvanların ırmağa sürülmelerini ve suya düşürülmelerini emretti. Irmağı sâdece on iki hayvan geçti. Onların isimlerini takvimin yıllarına verdiler. İnek yılı, Tavşan yılı, Pars yılı ve diğerleri. Han, Türk milleti için bir yılda on iki ay belirledi ve onlara on iki büyük takım yıldızının adlarını verdi.

Şaşılacak şey. Bu on ikili takvim, ayın ve güneşin hareket safhalarına tâbi idi. Âlimlerin tesbit ettikleri gibi, bu tesâdüfî değil, teferruatlı matematik ve astronomik hesaplardan sonra düzenlenmişti. Bizim benimsediğimiz, bir yılın on iki ay oluşu, acabâ Altaylılardan mı geliyor? Kezâ, bir günde iki defa on iki saat oluşu?.. Birincisi gündüz için, ikincisi gece için.

Her halde böyle. İlim adamlarının eski Türk yazılarında rastladıkları, meselâ, şu tür târihler başka nasıl izah edilebilir: "Pars yılının beşinci ayı İnek günü At saati". İlgi çekici olan şey, sözü geçen hâdisenin ne zaman olduğunu herkesin anlaması... Demek, Türklerde, saatleri ve günleri bile hayvan adları mı belirliyordu? Yine de onların, kendi dünyâlarını nasıl gördükleri, ilgi çekici.

Her yılın ayırt edici belirtileri vardı; onları da herkes biliyordu. Meselâ, Tavşan ve Koyun yıllarında felâket ve kıtlık beklediler; Pars, Köpek ve Koyun yılı, bilakis, insanlar için ürün ve mutluluk habercisiydi.

Meraklı bir araştırmacı, eski Altay resimlerinde çok şey okuyabilir. Resimler, meselâ, Altaylıların nasıl avlandıklarını anlatırlar. Köpeklerle. Bu da sanatkârın dikkatinden kaçmadı. Bir resimde, ava giderken tasvir edilmiş bir erkeğin sırtında yay, yanında oklarıyla deri sadak görülüyor, arkasından ise köpek koşuyor.

Türklerin erken devir sanatı müthiş ve şaşırtıcıdır. Hayır, bu sanatın değeri, sanat bakımından üstünlüğünde değildir; o, uzak geçmişin insanların hayatını aktarıyor. Bu, çok daha mühim. O, bu hayatın nasıl görüldüğünü ve bizâtihi nasıl olduğunu haber veriyor. Vahşî hayvanların, balıkların, kuşların silüetleri bile, sâdece sanatçının keyfine bağlı değildiler. Bunlar, halkın rûhî/mânevî kültürlerinin parçaları idiler.

Sonra sanatçıların rûhî hâllerinde değişimler belirdi. Bu değişimler, yaklaşık üç bin yıl önce

veya biraz sonra başladı. Vahşî hayvanlar geri plâna çekilerek, yerlerini insan figürlerine bıraktılar.

Çehrelerin hayret verici güzellikleri, yüzyılların derinliklerinden bakıyorlar. Onlardan yüz çevirmek, onları unutmak mümkün değildir. Bu portreler, bizim atalarımızın... ninelerimizin ve dedelerimizin. Bizi, yüz veya hattâ iki yüz nesil ayırıyor.

Yaklaşık bu sırada, Altay'da ilk insan heykelleri görülmüştü. Dahası, eski heykeltıraşlar, esas itibâriyle, kâbiliyetlerini kadınlarla ortaya koymuşlardır. Onlar, henüz çok mâhir ustalar değillerdi; heykelleri bodur ve kaba idiler. Fakat yüzler... Yüzleri öyle mânâlı yapmayı başardılar ki!.. Kendine özgü açılış biçimli gözlerle, birazcık çıkık elmacık kemikleri. Yeni aya benzeyen gözler, Altaylıların ayırdedici husûsiyetleridir. İşte dikkate değer şey, bugün Türklerin tam da bu şekilde gözlerle temâyüz ediyor olmalarıdır.

Resimlere göre, eski Altaylılar, şarkı söylemeyi, halka oyunu oynamayı seviyorlardı. Onlar maskeli balolar düzenlediler, el ele tutuşarak çok ateşli danslar ettiler. Ve onların bu heyecânını, kayalar yüzyıllarca korudular.

Milletin sanatı, onun rûhudur! Milletin kendisi ölse de, o ölmüyor.

BİR ÜSTÜN KEŞFİ NASIL YAPTIKLAR?

Türkleri diğer kavimlerden, şüpheşiz, sâdece sanat değil, fakat dünyâyı tanıma isteği de ayırmaktaydı. Onlar, seyâhat etmeyi, tabiatı tanımayı seviyorlardı; onun esrârengiz hâdiselerine izahlar aradılar. Bu, kışın şiddetli ayazları ve yazın dayanılmaz sıcaklarıyla güçsüzler için müsâit olmayan bir iklimin bulunduğu dağlarda yaşama husûsunda onlara yardım etti.

Pek çetin Altay, sâdece akıllı ve bilgili insanlar için baba evi, ata yurdu olabilirdi.

İşte yaklaşık iki bin beş yüz yıl önce, burada, Altay'da, bir mûcize olmuştu. Daha doğrusu, tam bir mûcize olmamış, sâdece, üstün kâbiliyetli bir millet ile er veya geç olması gereken bir mûcizevî değişiklik vukû' bulmuştu.

Kısacası, birisi, parlak bir çizgi gibi gökyüzünün çizildiğini ve yere bir yıldızın düştüğünü gördü. Bu bir meteor, büyük siyah bir taş idi. Semâvî misâfir, fark edilmeden kalmadı; Temir adlı bir kişinin çok ilgisini çekti...

Böylece (belki, hiç de böyle değil) eski Türkler, ilk defa demir hakkında, o "semâvî metal" hakkında bilgi sâhibi oldular; çünkü yere düşen meteor, demir idi.

Tabî ki, insanlar meteorları eski zamanlardan beri biliyorlardı; binlerce kez onları görmüşlerdi. Bilenler sâdece Altay'da değildi. Meselâ, Eski Mısır'da meteorlardan, müthiş dayanıklı bıçaklar yapmışlardı; bunlar altından daha değerliydi. Sâdece hükümdarlar demirden silâhlara sâhip olabilirdiler.

Altay'da, Temir adlı bu özbeöz Türk, dünyâda hiç kimsenin aklından geçmeyen bir şey yapmayı öğrendi. Demir üreten bir metalürji ocağı, bir fırın îcat etti.

Bu, insanlığın muhteşem îcatlarından biriydi. Bu ancak tekerleğin bulunuşuyla mukâyese edilebilir; onun netîceleri bile sıralanamaz. Dünyâ târihinde bu tür buluşlar topu-topu iki-üç kez oldu. Onlar olağan-üstüdürler. Dâhiyânedirler!.. Ebedîdirler. Diğerlerini onlarla değerlendirmek kolay değildir.

Temir'in sâyesinde, demir insanlara kolay anlaşılır hâle geldi. "Sopa silâhlı düşmana karşı,

demir kalkan hazır” dediler, Türkler o zamandan beri. Demirin yapılış sırrı, Türk milletinin başlıca sırrı, onun kalkanı oldu.

Metalürji ocağı/fırınının sırrını ağızdan ağıza, babadan oğula naklettiler. Bu konuda sâdece en güvenilir âileler bilgi sâhibi oldular. Bu insanlara, yabancılar yaklaştırılmıyorlardı bile. Demirciler ve metalürji uzmanları, her zaman, Türk milletinin, belki en önde gelen mücevherleri, hazîneleri oldular!... Meselâ, metalürji uzmanının oğluna -kazâen de olsa rüyâda karısına ağızından bir şeyler kaçırmamasın diye-, metalürji uzmanı olmayan bir sınıftan kızla evlenmek yasaktı.

Mâhir demirciler, azizlere eş değerde idiler. Bunda bir haklılık payı da vardı. Zîrâ, demirle Türklere görülmemiş bir refah gelmişti. Onlar, dünyânın en güçlü ve en zengin milleti olmuşlardı. Her tarafta bronz çağı hâkimken, sâdece Türklerde, demir, gündelik hayâtın bir parçası hâline gelmişti.

İnsanlar, Temir’in basit taşlardan (daha doğrusu, demir cevherinden) elde ettiği kıymetli demir külçelerini ellerinde tutarak, “Temir’e bu parlak fikri kim verdi?” diye sordular. Hep birlikte, “ona iyi kalpli Gök Tanrı verdi,” diye düşündüler.

İyi kalpli Tanrı, Altayların koruyucusu oldu. Onu, Türkçe “Gök Tanrı” veyâ “Ebedî Mâvi Gök” mânâsına gelen *Tengri* diye adlandırdılar. *Tengri*, o zamandan beri Türkleri korudu, onların millet olmalarına yardım etti.

O, Eski Altay’a, insanları dürüst/dindar bir hayâta sevk eden sevgili oğlu *Geser*’i gönderdi... *Geser*, Yeryüzünde ilk Peygamberdi. O, Gök Tanrı’nın Elçisi, insanlara Tanrı’yı anlattı.

Merkezî Asyalı milletlerde *Geser* ve onun güzel fiilleri hakkında pek çok efsâne muhâfaza olunmuştur. Gerçekten, yüzyıllar içinde, *Geser*’in ismi biraz biçim değiştirmiştir ki, bu, milletlerin târihinde nâdir şeylerden değildir. Şimdi Türkler, onu, daha çok *Keder* veya *Hızır* olarak isimlendiriyorlar. O, halkın hâfızasında Gök Tanrı imajıyla birlikte muhâfaza olunuyor.

O, bilge ve Yeryüzünde hayâtın kaynağının muhâfızıdır. O, kimi insanların, âsâsına dayanan sakallı bir ihtiyar, kimilerinin de sıhhatli ve güçlü bir delikanlı olarak gördükleri ölümsüz kahramandır.

İlgi çekici olan şu ki, *Hızır* (*Keder* veya *Kederles* [Hızır-İlyas]) tipine, bugün dünyânın pek çok halkında rastlanıyor. Ne var ki, hepsinde değil, sâdece eski Türk kültürü ile, *Tengri* ile sıkı bağları olanlarda... Bu, aydın bir insana çok şey anlatıyor.

Geser hakkındaki efsânelerde, Altay dağlarına refah ve mutluluğun geldiği, yeryüzünün ilkel şeytanlardan arınmış olduğu aydınlık çağ hakkında anılar çınlıyor. Altaylılar, o zaman, zengin demir cevheri yataklarını buldular, şehir ve kasabalar inşâ etmeye başladılar. Gök Tanrı’yı öğrendiler... Hayat onları tanınmaz bir biçimde değiştirdi.

Eski Altay târihinin bu dönemini büyük arkeolog, profesör Sergey İvanoviç Rudenko inceledi. Gerçekte, o, kendi kitaplarında, hiçbir zaman Türklerden söz etmedi. Altaylıları, *İskitler* olarak adlandırdı.

Bunu yapması tesâdüfî değildi.

İSKİTLER – ESRÂRENGİZ HALK MI?

Sergey İvanoviç kazıları sürdürürken, o sırada Türk kültürü ile ilgili gerçeği anlatmıyor ve yazmıyorlardı. Yasaktı! Çarlık Rusyası’nda, sonra da Sovyetler Birliği’nde bu konuda sırf bir söz etme yüzünden, ilim adamları hapse atıldılar, hattâ kurşuna dizildiler. Yasak konuydu.

Fakat, işte İskitlerden söz etmeye izin verildi. Onların yerleşim yerlerini, mezarlıklarını araştırmaya izin verildi. Ve ilim adamları anlattılar, incelediler. Ne var ki, her şeyi değil... Meselâ, İskitlerin kendi aralarında hangi dille görüştiklerini, soylarının nereden geldiğini sükûtle geçtirdiler. Asıl, onlar kimdiler.

Bu, yedi kilit ardındaki sır olarak kaldı; daha doğrusu, ilim adamları, yasak konulara temâs etmemekte sözleşmiş gibi suskun kaldılar. İskitler, sanki gökten düşmüşlerdi; "başka bir gezegene âit" bir dille konuşmuşlardı. Onlar, birdenbire, şimdiki Kazakistan, Özbekistan, Rusya, Ukrayna, Bulgaristan, Macaristan bozkırlarında ansızın ortaya çıkmışlardı. Sonra da yok olup gitmişlerdi.

Esrârengiz bir şekilde, bir *hiçten* ortaya çıkmışlar ve yine esrârengiz bir şekilde bir *hiçte* yok olmuşlardı. Fakat, böyle de olur mu?!

İskitler hakkında bilgi veren ilk Avrupalı, eski Grek yazarı, eski dünyâ ehli Herodot oldu. O, *Târih* kitâbında, bozkır halkının hayâtından, bayramlarından ve dînî inançlarından, geleneklerinden ve savaşma becerilerinden söz etmiştir. Hattâ, İskitlerin dış görünüşlerini, kıyâfetlerini anlatmıştır.

Herodot, İskitlerin Avrupa steplerine doğudan, uzaklardan geldiklerini kaydeder... Ama tam nereden? O, bu konuda bir şey yazmamıştır; çünkü, onun coğrafya bilgileri çok kifâyetsizdi. İskitlerin, Greklerin hakkında hiçbir şey duymadıkları Altay'dan başka gelebilecekleri bir yer yoktu.

Çok daha sonra, ilim adamları, Altay ve Türkler hakkında inceleme yaptıkları zaman, İskitlerin Altay'dan göç etmiş Türkler oldukları düşüncesi oluştu. Daha doğrusu, bir takım sebepler yüzünden anayurdu terk eden Türklerin bir kısmı oldukları düşüncesi.

Bu tahmin çok haklıydı; çünkü İskitlerin ve Türklerin kültürü tamâmen aynı idi. Bunlar arasında farklar aramak, ikiz kardeşler arasında farklar aramak gibi bir şey, boşuna vakit harcamadır.

Rusya'da İskitlerin ve Türklerin bir oldukları fikrini, üç yüz yıl önce, Rus târihçi Andrey Lizlov dile getirmişti. Fakat, onun dile getirdiği bu gerçek, saraya uygun gelmedi ve ilim adamı bu yüzden zarar gördü. Azak seferlerinden sonra Büyük Bozkırı işgâl eden ve hür Türk ülkelerini Rusya'nın sömürgesi yapan Türk milletinin can düşmanı Çar I. Petro, bu fikri beğenmemişti. Şimdi, onun için mühim olan şey, Rusya'nın ve Ukrayna'nın yerli halkının, burada kâlubelâdan beri yaşan Türkler olduklarını gizlemektir. O, Türk milletinin, sözde, hiçbir zaman Vatanları ve kültürleri olmadığını söyledi. Böylece, Rus târihinde Türk milletinin yerine, "vahşî göçebeler" ve "pis Tatarlar" göründüler.

Çok geçmeden, Rusya'ya sınır ötesinden ilim adamları getirildi; yazılı veya sözlü, İskitleri Slav olarak göstermeleri ve Türkleri ise, her yerde, vahşî göçebeler olarak tavsif etmeleri için, onlara muazzam paralar ödendi.

O zaman, tâ o zamanlardan beri, Türk milletiyle ve İskitlerle ilgili gerçeği dile getirmekten kaçındılar... Böylece, bu âşikâr yalanı geleceğe taşıdılar; var güçleriyle çalışarak onu pekiştirdiler. Ama, buna yine de kimse inanmadı; yalan o kadar saçma görünüyordu ki. Slavların burada ne işleri vardı? Bozkırlarda Slavlar hiç yaşamamışlardı; onlar ormanların sâkinleriydiler.

O zaman daha da ileri gittiler; yeni yalan uydurdular; güyâ İskitler İran'lı idiler ve Persçe konuşmuşlardı... Ne yazık ki, bu fanteziler tuttu; o zamandan beri de Rus târih ilminde yaşıyor.

Hattâ, yazılı anıtlar, İskit kurganlarında bulunanlar ve Türkçe runik yazılarla yazılı şeyler, inanmayanları iknâ edemiyorlar. Hiçbir şey iknâ edemiyor. Demek ki, "herkes, görmek istediği şeyi görüyor" atasözü doğrudur.

Fakat gerçek, yasak altında bile, yine de gerçek olarak kalıyor. O, dürüst ilim adamlarını kendine çekiyor. Profesör Sergey İvanoviç Rudenko, bereket versin ki, böyleleri arasından biri olarak ortaya çıktı.

O, yasağa karşı gelmedi; bu büyük bir felâket olurdu. Fakat ilim adamı, kendi kitaplarında, Türkler ve onların kültürleri hakkında aslolanı dürüstçe anlattı. Onun eseri, satırlar arasında okunan bu gerçekleriyle değerlidir. (Ne yaparsın, tehlikeli zamanlarda, ilim adamları bâzı kitapları tam da böyle, söylemek istediklerini satır aralarına gizleyerek yazdılar.)

Rudenko, İskitlerin Altay'da yaşadıklarını ve Avrupa'ya tam buralardan göçtüklerini ortaya koydu. Onlar, Türkler idiler: Türk dili ile konuşmuşlar ve yazmışlardı. Gerçi, Herodot'un ifâdesine göre, kendilerini *skolt* diye adlandırsalar da.

İranlılar ve Hindliler, onları "sak" ismi altında tanıdılar. İskitlerin bu isimleri, "korumak-muhâfaza etmek" mânâsına gelen eski Türkçe "sakl" sözünden çıkmıştı... Başkaları arasında çok doğru bir kelime! Evet, İskitler Altay'dan gittiler. Fakat gururla, atalarının inançlarını kendilerinde muhâfaza ederek gittiler!.. Belirtmek gerekir ki, bu, tamâmen açıklığa kavuşmamış bir târih bilgisidir; bu konuda hemen hemen hiçbir şey bilinmiyor. Sâdece halk efsâneleri ve bir de Budist vakâyinâmeleri bu konuyla ilgili bilgi kırıntıları saklıyorlar.

Anlaşılan, o sırada iki bin beş yüz yıl önce, Altay'da çok kan döküldü. Ateşli tartışmalar savaşa dönüştü. Kimi kabîleler, ellerinde silâhlarıyla eski tanrıların (Yer-Su'nun, Ülgen'in, Erlik'in) hâkimiyetini savundular. Diğerleri ise, Gök Tanrının, Herşeye Kâdir *Tengri*'nin zaferini savundular.

Dünyâ insanlık târihinde, ilk kez, putperestlik ve yeni din savaş meydanında karşı karşıya geldi! Bu, âşikârdır ki, din-inanç yüzünden çıkmış bir savaş idi.

"Eski inançlar"ın taraftarları gerilediler; onları İskitler (veya *Skoltlar*, yâhut *Saklar*) olarak isimlendirdiler. Tabî ki, onlar yeni bir millet değillerdi ve olamazlardı da. Ansızın ortaya çıktılar ve ansızın yok oldular. Meçhûl kuyruklu yıldız gibi.

Fakat, bir millet *hiçten* ortaya çıkmaz ve *hiçte* yok olmaz ki.

HEDİYE EDİCİ TENGRİ

Mânevî ihtilâf niçin tam da Altay'da çıkmıştı? Cevap, Türk milletinin rûhunda. Türk'ün rûhu, yâni anlaşılmaz bir hayâl dünyâsı ve esrârengiz semboller, işte bunlar mânevî kültür zenginliğini doğurdular.

Eski Türklerde halkın refâhı ve mutluluğu, nesillerin koruyucusu ruhların hâkimiyetinde sayıldı. Ve insanlar, kendilerinin *Sâhip/Efendileri* diye niteleyerek, onlara inandılar. Kimisi kuğuların ruhlarının hâkimiyetine inandı; kimisi kurtların, ayıların, balıkların, geyiklerin ruhlarında himâye aradı.

Türkler, hep birlikte *Yılan*'a veya *Ejderhâ*'ya da saygı gösterdiler. (*Zmeya*- yılan, eski Türkçe'de "maga" veya "yılan", ejderhâ "lu", kertenkele ise "got" idi; anlaşılan, Avrupa'da Türklerden dolayı pekişmiş olan *gotlar* ismi, buradan çıktı.)

Neslin efendisini, bayraklar üzerinde tasvir ettiler. Koruyucu-ruh, asıl bayraklar üzerinde

yaşadı; onun için bayraklara karşı husûsî bir tavır takınıldı. Bu arada, eski Altaylıların dilinde "bayrak" ve "ruh" kelimeleri, tamâmen aynı biçimde ve bir mânâda kullanıldı.

Eski Türkler, kendi bayraklarını önce ölü hayvanların postlarından yaptılar. Sonra da kumaştan veya ipekten. Bayrağı yere düşürmek, büyük felâket; bayrağı indirmek, büyük utanç sayıldı.

Yılanın cihan-şümûl bir tapınma nesnesi olması tesâdüfî değildir. İnsanların ilk atası sayılan yılanın, onlara bilgelik ve bilgiler verdiği varsayıldı. Bu efsâne, çok eski zamanlardan beri yaşıyor... Merkezî Asya'da, bugüne kadar yılanı husûsî bir saygı vardır; ona bayramlar adıyorlar; onun tasvirlerine her tarafta rastlamak mümkün...

Diğer milletlerin efsânelerinde, eski Türklerin sık sık "nagi" veya "yılan-insanlar" olarak isimlendirilmesi ilgi çekicidir. Yılan, efsânelere göre, yer-altı dünyâsının hâkimi idi. Onun için, ona itaat eden tanrılar (*Yer-Su, Erlik, ve diğerleri*), yer-altında yaşadılar. Ve insanlar, uzun süre, onlara, yâni yer-altı dünyâsının hâkimlerine inandılar.

Yeni Tanrı –*Tengri*– tamâmen başka bir dünyâdandı. Gökyüzünden. İnsanlara onunla başka bir din-inanç geldi. Ve başka bir hayat! Ellerde demirden yapılmış âletlerle. "*Dünyânın Efendisi – Gök Tanrı*", dediler Türkler. Daha doğrusu, eski tanrıların güç kaybettiklerini anladılar.

Tabî ki, bu tür sözler herkesin hoşuna gitmedi. Karşı çıkanlar, yer-altı dünyâsının hâkimlerine olan eski inançlarını muhâfaza ederek, Altay'ı terk edip gittiler... Böylece mîlattan önce V. yüzyılda *İskitlerin (Sakların, Skoltların)* târihi başladı.

Onlar gittiler, Altay'da ise muazzam değişiklikler başladı ki, bunlar, demirden yapılmış âletlerin yanında, olması gereken değişikliklerdi. Onları, Profesör Sergey İvanoviç Rudenko inceledi. İlim adamı, *Pazırık* kurganları kazılarını sürdürdü; orada gerçek hazîneler buldu. Tabî ki, söz konusu olan altın ve gümüş değildi. Onun buldukları çok daha değerliydi. Bunlar, demire sâhip olan Türklerin hayâtını öğrenmeye imkân verdiler. Profesör Rudenko, toprak altından deliller çıkardı! Altaylıların elleriyle yapılan deliller. İşte onun çalışmasının güzel tarafı burası.

O, ilim sunağına, Çar'ın emrine göre hareket eden ücretli ilim adamları gibi boş sözleri değil, arkeolojik buluntuları sundu! En değerli hazîne, şüphesiz, dizgin takımıydı. Onsuz at koşumu mümkün değildir. Toprak altındaki kurganlar, sâdece deri kayışları/kemerleri değil, fakat demirden yapılmış gemleri de saklamışlardı. Dahası, süs olarak kullanılan demir haçları.

Bugün dizgin takımı, sıradan bir eşyâdır. Onun Altay'da ortaya çıktığını çok az kimse biliyor. Onunla birlikte, Türk kültürü diye isimlendirilen yeni bir kültür doğdu... Görünüşte o, basit bir dizgin takımıdır, fakat yenilmez atlarıyla Türkleri Türk yapan da asıl odur! Dünyâda kimse, atları o kadar zarif eyleyemeyi ve at üstünde dünyâyı fethetmeyi başaramadı.

At, Eski Altay'ın sınırlarını araladı, uzak yolları açtı; taşımacılık, hayvan gücüyle yeni bir biçim aldı. Türk milleti, esas at sırtında ileriye, terakkîye koştu... Altaylıların yaşantısında pek çok yenilik ortaya çıktı.

Arkeologlar, Altay kurganlarında büyük kılıçlar, kılıççıklar ve hançerler, üzengiler ve örme zırh gömlekler, miğferler ve zırhlar... buldular. Bunlar inandırıcı mı? Elbette. Dünyâda hiçbir millet, böyle güzel âletlere sâhip olmamıştır. Sâdece Türkler. Onlar, Çin imparatorunun muazzam ordusunu, asıl bu sebeple bozguna uğrattılar... "*Türk*" sözü, Çin vekâyi-nâmelerinde, işte bunun için yer aldı. Dahası, daha mîlattan önce IV. yüzyılda Çinliler Türklerin kıyâfetlerini benimsediler; hattâ pantolon giymeye başladılar. Sonra ata binmeyi öğrendiler...

Altaylı insanlar, *Tengri*'nin kendilerine fevkalâde bir kâbiliyet verdiği; O'nun toprağı sürmeyi, hattâ dünyâda kimsenin yapamadığı şeyleri yapmayı öğrettiğinin farkındaydılar... Dökme demirden sabanları (pulluğun atalarını), arkeologlar esas Eski Altay'da buldular!

Altaylılar, ürünü demir oraklarla topladılar, tahılı dövenle ayırdılar. Tarlalarda çavdar ve darı yetiştirdiler... Tohumu, topraktan yapılmış küplerde sakladılar. Ürün için yine ambarlar ve depolar, çuvallar ve sandıklar yaptılar. Husûsî fırınlarda somun ekmekler pişirdiler. Bunu, ekmekçi-somuncular yaptılar. Onlar, güneşe benzemesi için, ekmeğe yuvarlak bir biçim kazandırdılar... Leziz ekmekler yapıldı. Mayalı, nar gibi kabuklu.

O zamandan îtibâren, Altaylı insanlar kıtlığı unuttular.

Eski Türklerin evlerini de değişiklikler oldu. *Kurenler*, yerlerini, sıcak ve rahat olan ağaçtan yapılmış *izbelere* bıraktılar (Türkçe "*isi bina*" - "*sıcak yer*"den "*isba*"). *İzbelerin* içine kerpiçten ocaklar yaptılar. Kerpiçten ocağı, bugün nedense "*Rus'un/Rus îcâdı*" görüyorlar... Kerpicin, Türklerin en başta gelen inşaat malzemesi olduğu unutuldu. ("*Kirpeç*", Türkçe "*ocakta/peçte pişmiş kil*" demek.)

Dünyâda hiçbir millet, o sırada kerpiçten ve ağaçtan yapı yapmamış, düpedüz yapamamıştı.

Eski Türkler, her şeyde kendi yüzlerini muhâfaza ettiler; onu yüzyıllar sonra bile karıştırmadılar. Meselâ, kendi millî kıyâfetleri sâyesinde, dış görünüş bakımından diğer milletlerden farklı göründüler. Etili ve yoğurtlu yemekler, onların sofralarını başkalarinkinden ayırdı; kabarık kara ekmek, yiyeceklerini kendine özgü yaptı. Diğer kavimler ekmeği bile farklı pişiriyorlardı.

Giyecek ve millî mutfak, etnografyada fevkalâde mühim şeylerdir. Atlı-kavimlerin kıyâfeti ve yiyeceği, meselâ, balıkçı-kavimlerinkinden tamâmen farklıdır.

Altay'da, küçükten büyüğe herkes atlı idi. Yürüyerek gezmek ayıp sayılıyordu. Çocuklar önce ata biniyorlar, sonra yürümeyi öğreniyorlardı. Türk, atın yanı başında büyüdü. At, bütün hayatı boyunca onunla birlikteydi. Hattâ mezâra bile birlikte giderlerdi.

Dünyâda ilk pantolonun, şalvarın, ökçeli-topuklu çizmenin atlı bir millette, Türklerde ortaya çıkmasının sebebi işte budur. Üzengili eyerler, demir kılıçlar, hançerler, mızraklar, şaşırtıcı derecede sağlam yaylar da esas savaşçı-atlılarda, yâni Türklerde ortaya çıktı. Bu nesnelere, diğer kavimlere düpedüz gereksizdi. Onlar, bunları kullanamıyorlardı.

Demirden yapılmış orakları, baltaları, dökme demirden pullukları, sıcak *izbeleri*, zarif sarayları, iki katlı evleri, at arabalarını, yaylı arabaları, **kadarkaları** ve daha nicelerini insanlığa çalışkan Türkler hediye ettiler.

İşte onlar, eski Türk kültürünün müşahhas başarıları! Ortada... Eski zamanlarda Altay'da şöyle derlerdi: "*Her şeyi -iyiyi ve kötüyü, fakirliği ve zenginliği- sâdece Tengri veriyor.*"

Gerçekten de öyle.

GÖK TANRI

Yüce *Tengri*, yâni Türk kültürünün kalbi, kim?

Tengri, gökte oturan görünmez ruh. Ulu. Gökten ve bütün dünyâdan Yüce. Bu sebeple, eski Türkler O'nu "*Sonsuz Mâvî Gök*" veya "*Han-Tengri*" diye saygıyla isimlendirdiler. "*Han*" unvânı, O'nun Kâinâtta hâkimiyetine işâret etmekteydi.

O, Bir *Tengri*, dünyânın ve yeryüzündeki bütün varlıkların Yaratıcısı. Hâkimi. Bu konuda eski

efsânelerde muhâfaza olunanları unutmadılar.

*Tengri'*ye olan inancın hikmetini ve derinliğini anlamak için, insanların bedîhî bir gerçeği kavraması gerekiyordu: "Tanrı birdir, O her şeyi görür." O'ndan hiçbir şeyi gizlemek mümkün değildir. O, mâliktir, hâkimdir.

Türk milleti, o sırada İlâhî Yargılamadan korkma düstûruyla yaşadı. Fakat, dehşetle değil!.. İnsanlar şundan emindiler: Dünyâda yüce adâlet vardır. Bu İlâhî Mahkeme'dir. Onu kimse atlatamaz, ne kral, ne de köle.

Tanrı... Himâye ve cezâ bir şahsiyette! Türklerdeki Bir Tanrı inancı buna dayanıyordu.

Din... İşte Türk milletinin mânevî kültürünün en üstün başarısı; insanlar putperestlikten uzaklaştılar. Onlar, *Tengri'*ye dâimâ farklı hitap ettiler: *Bog* (*Bogda* veya *Boje*) *Hoday* (veya *Koday*), *Alla* (veya *Ollo*), *Gospadi* (veya *Gozbadi*).

Altay dağları, bu sözleri iki bin beş yüz yıl önce işittiler! Tabî ki, *Tengri'*ye hitaplar farklı idi.

Fakat "Tanrı" sözü, daha çok kimse tarafından telaffuz edildi; bu söz, "barışa, huzura ve kemâle kavuşmak" mânâsına geliyordu. Şimdi Türkler, Tanrı'yla savaşa gitmekte; her güç işe Tanrı'yla girişmekte idiler.

"*Hoday*" hitâbı (kelimesi kelimesine "mutlu ol" demek) farklı idi; o, bu dünyâda Her Şeye Kâdir *Tengri'*yi işâret ediyordu. Dünyâdaki her şeyin Yaratıcısı, Var-Eden'i. Kâdir-i Mutlak, Mutluluk Verici buradan geliyor.

"*Alla*" (*Ala*)'yı eski Türkler nâdir telaffuz ettiler; sâdece *Yüce Han-Tengri'*den bir şey istedikleri zaman... En mahrem şeyleri... Bu söz, Türkçe "a" (el)dan geliyordu. Başka bir ifâdeyle, "veren ve alan", işte bir zamanlar "*Alla*" [Allah] kelimesi bu mânâdaydı. Onu telaffuz ederek duâ okumak ve Sonsuz Mâvi Gök'e avuç açmak usûldendi.

"*Gospadi*" sözü pek nâdir kullanılırdı; onu telaffuz etme hakkına sâdece din adamları sâhiptiler. O, kelimesi kelimesine "gözü açan" veya "göze ışık veren" mânâsına geliyordu. Bu, *Tengri'*ye en yüce, en mahrem hitaptı. Çok derin bir mânâyâ sâhipti. Rûhen temiz dindâr kişi, onu söyleyerek, hâdiselerin görünür yüzünün gerisinde yatan şeyi anlamak için doğru yola ilemesini niyâz ederdi.

Yıllar geçtikçe, insanların duâ ettikleri, bayramları kutladıkları, oruç tuttıkları kâideler, daha kesin ve açık bir biçimde belirlendi. Bu kâideleri, *âyin* olarak isimlendirdiler. Âyini din adamları yönettiler.

Türk din adamları, diğer insanlardan kıyâfetleri ve parlak fikirleriyle ayrılırlardı. Onlar, uzun kaftanlar ve sivri uçlu başlıklar içinde dolaşırlardı... En yüksek rütbeli din adamları beyaz kıyâfetli olanlardı; diğerleri ise, siyah kıyâfetler giyiyorlardı.

Tabî ki, eski sanatkârlar, din adamlarını Altay kayaları üzerine "resmettiler". Bugün, onların nasıl olduklarını, bu esrârengiz "beyaz kıyâfetli gezgin-dervişleri", halkın onları nasıl adlandırdıklarını, bu resimlerle tanıyoruz. Dinin yayıcılarını.

Türkler, *Han-Tengri'*nin sembolü olarak, dört kolu eşit uzunlukta (eşkenar) haç seçtiler ve buna "*aci*" adını verdiler. Belirtmek gerekir ki, eskiden Türk kültürü haça âşinâ idi; "eğik" haç da cehennem ve eski yer-altı tanrıların sembolüydü.

Önceleri, haçın yapılışı basitti; sonra gerçek bir sanat eseri oldu; bunları kuyumcular yaptılar: Rûhu parlatması ve güldürmesi için, haçın üzerini altınla kapladılar, değerli taşlarla

süslediler.

Eğik haçlar, Altay'da yaklaşık üç-dört bin yıl önce ortaya çıktılar. Ancak, kesin olarak söylenirse, bunlar yine de haç değillerdi. Onları *haç* olarak, *Tengri*'ye inanç hakkında bilgi sâhibi olan Avrupalılar adlandırdılar.

Haç, yâni iki çizginin kesişmesi. *Tengri* sembolünde hiçbir kesişme yoktur; burada başka bir mânâ vardır. Burada güneşin yuvarlaklığı tasvir edilmiştir ki, ondan dört ışın dağılıyor. İşte *Tengri* böyle sembolize edildi.

Güneşin ışınları!.. Daha doğrusu, aynı merkezden gelen ilâhî nîmetlerin ışıkları. Onlar, ebedî olarak Türk rûhî-mânevî kültürünü işâret eden Semâvî tabiatın sembolleridir. Sonsuz Mâvî Gök'e inanan bir millette, başka türlü olamazdı.

Bâzan *Tengri*'nin sembolüne hilâli de eklediler. Bu ise, tamâmen başka bir mânâyâ geliyor, zamânı (bu dünyâyı) ve sonsuzluğu (öteki dünyâyı) hatırlatmaya hizmet ediyordu. Zirâ eski Türkler, zamânı, ayın ve güneşin birliği olarak anlıyorlardı. (Onların on iki yıl esaslı takvimleri de buradan geliyor.)

Tengri'nin sembolünü savaş sancaklarının üzerine işlediler. Onu zincirlere takarak göğüslerde taşıdılar. Alına dövme yaptırıldılar. Sanatkârlar, onu bezeklere ve motiflere işlediler... Başka türlü nasıl olsun ki? Millî gelenekler, işte buradan geliyor.

TÜRKLER HİNDİSTAN'DA

Her Şeye Kâdir Gök Tanrı ve O'nun zengin ülkesi hakkındaki haber, Altay'dan kuş gibi uçtu. Yaptıklarıyla ve başarılarıyla kendilerini göstererek, onu dünyâyâ bizzat Türkler yaydılar. Onların "beyaz kıyâfetli gezginleri-dervişleri", çeşitli ülkelere gittiler.

Çin, Türk vâizleri kabûl etmedi. Atlılar, cezâlandırmaya buraya geldiler; Çin'i zorla zaptettiler. Büyük Çin seddi onları kurtaramadı. Fakat *Tengri* ile ilgili haber, buraya, kendisini Semâvî İmparatorluk olarak tavsif eden bu ülkeye gelmişti. Ne var ki, Çinlilerin Gök kültü ile ilgili kendi telâkkileri vardı ve onu savunmaya geçtiler.

Fakat Hindistan'da her şey başka türlü oluştu. Burada *Tengri*'ye ilgi derhal görüldü... Ve iki bin beş yüz yıl önce (veya biraz daha önce) Türk târihinin Hindistan sayfaları açıldı.

Altay ve Hindistan, aynı mânevî-rûhî hayâtı yaşamaya başladı. Onları birbirlerine çok şey bağılıyordu. Öncelikle inanç. (Gerçekte, Hindûlar, kendi Buda'larını, Türklerin *Tengri*'yi anladıklarından farklı anladılar; fakat bu, ebedî gerçeği aramalarına, mânevî-rûhî diyalogu sürdürmelerine engel değildi.) Meselâ, yılanlar hakkındaki Hind efsâneleri, o uzak günleri hatırlatıyorlar.

Hindûlar, yılanları beyaz yarı-insanlar-yarı-tanrılar -yılanların ilk ataları- olarak nitelediler. Onların -toprağında sayısız zenginlikler ve demir haç olan- ülkeleri kuzeyde, Hindistan'dan uzakta bulunuyordu. Hindûlar, bu uzak ülkeyi (yerinde bir tanımlamayla) *Şambhu* adıyla tanıdılar. Onu, *Şambhkala* (Türkçe "ışıklı kale") olarak da isimlendirdiler.

Efsâneye göre, yılanlar insan yüzlü, fakat yılan gövdesine sâhiptiler. İnsana ve yılanı dönüştürüyorlardı. Çok nâziktiler, müzikal yaratıklardı, şiiir-sever idiler. Kadınları, benzersiz güzellikleriyle meşhûr olmuştu.

Hindistan'da, içinde dînin buraya nasıl geldiği, rûhî-mânevî kültürün nasıl oluştuğu anlatılan eski "*Mahabharat*" kitâbı, hâlâ muhafaza olunuyor. Bu kitap, Eski Hindistan'ın vekâyî-nâmesi gibidir. İçinde, yılanlar ve onların esrârengiz kuzey ülkeleri hakkında sayfalar vardır...

Üstelik, bunlar masal da değildir. Bütünüyle gerçek hâdiselerin, efsânelerle târihin, Hindlilerin eski geleneklerinin anlatılması söz konusudur. Çok eski zamanlardan beri de böyle geliyor. (Hindli bilim adamları, mutlak güvenilir dokümanlar olarak niteledikleri efsânelerini çok ciddiye alıyorlar.)

Hindliler, meselâ, kutsal "*Pradjnâparamit*" metnini esas olarak yılanlardan, yâni Türkler'den aldıklarını saklamıyorlar. Onu sâdece bilge eğitimciler / bilgi yayıcılar okuyabiliyorlardı; metinde saklı hikmet, bir tek onlar tarafından anlaşılabilmekteydi.

Tabî ki, bu Hindûlar, Türk kültürüne karşı büyük bir îtibâr gösterdiler. Türklerin kutsal saydıkları şeyleri muhâfaza ettiler... Türklerin kendilerinin unuttukları şeyleri korudular.

Şambhkala ülkesi Sambıl-Tashıl dağlarının eteklerinde, Han-Tengri ırmağının havzasında bulunuyordu. Orada, buzlu sis duvarının arkasında şehirler, manastırlar, çiçekli bodur ağaçlar gizliydi. Bu esrârengiz ülke hakkında yüzyıllarca efsâneler dolaştı.

Bu ülkeyi çok insan aradı. Boşuna. Kimse ona yaklaşamadı bile. Göğün yüce akli ile yerdeki hayâtın temâs hâlinde bulunduğu bu yerin, erişilmez Tibet vâdisinde olduğunu ileri süren fikirler bulunuyor.

Bu tür fikirleri, büyük şarkiyatçı bilim adamları dile getirdiler. Meselâ, ünlü seyyah ve etnograf Nikolay Mihayloviç Prijevalskiy, filozof Nikolay Konstantinoviç Rerih, eğitimci-bayan Yelena Petrovna Blavatskaya onlarla aynı fikri paylaştılar. Fakat, ne yazık ki, onların fikirlerini kabul etmek güçtür. Onlar, açıkça yanıldılar; onun için de hiçbir şey bulamadılar. Maalesef.

Aradıkları orada değildi!

XIX. yüzyılda, ilim adamları, umûmiyetle, Altay ve onun eski kültürü hakkında doğru-dürüst hiçbir şey bilmiyorlardı; hattâ çok şey hakkında tahminde bile bulunmadılar... Zîrâ, Türk milletinin târihini gizleyen ve tahrif eden Rus makamları, kendi davranışlarıyla, ünlü otoriteleri bile yanılmak zorunda bırakarak, bütün bir Rus ilmini çıkmaza sokmuşlardı.

Böylece Tibet'e ve Hindistan'a Gök Tanrı inancının Altay'dan geldiğini kimse öğrenemedi. Ancak, onun geleceği fazla bir yer de yoktu! Orada bu inanç derinlere kök saldı. Temelini Türklerin attıkları *lamaizm* dînî akımı, bugüne kadar muhâfaza olunmuştur. Bunu, Tibet'in, Moğolistan'ın ve Buryatların lamaistleri kendileri hatırlıyorlar.

Hindistan'da *Tengri* adı, tabî ki, unutulmuş değildir. Orada, Buda'nın mâvi, "*Türki*" gözlerle tasvir edilmesi, meğer ki tesâdüf eseri olsun. Bunda, unutilan târihin her hangi bir yankısı yok mudur? Meselâ, iki bin beş yüz yıl önce, Hindistan'a kuzeyden meçhûl atlıların geldikleri sırada vukû'bulan târihin. Onlar, burada yerleştiler. "*Şaklar*" –Hindistan'ın yeni halkı– diye isimlendirildiler. Öyleyse Türkler-Saklar/İskitler söz konusu ediliyor.

Dahası, Hindûlar Buda'yı (onunla ilgili öğretisi tam o yıllarda ortaya çıkmıştı), "*Şakyamuni*" veyâ "*Türk tanrısı*" olarak isimlendirdiler. Demek ki, Buda'nın öğretisini asıl onların, yâni Türklerin yaymış olmaları pekâlâ mümkündür. Kabûl ediniz ki, bu az değildir: Hind efsâneleri, Buda'nın yılan olarak cisimleşebildiğini ileri sürüyorlar... Hindistan'da, eskisi gibi Gök Tanrı inancı ile yaşayan insanların sayısı, elli milyondan az değildir. Onlar, Budist de Müslüman da değiller. Onları Hristiyan olarak tavsif ediliyorlar; fakat dünyânın geriye kalan Hristiyanlarına benzemiyorlar. Onların âyinleri farklı, sembolleri farklıdır. *Tengri*'nin haçını tanıyorlar, onu göğüslerinde taşıyorlar, duâlarını onun önünde okuyorlar. Burası Yeryüzünde, Türklerin saf inançlarının ilk hâliyle muhâfaza olunduğu yegâne yer olabilir mi? Kim bilir... Mâlumdur, dünyâda hiç bir şey iz bırakmadan geçip gitmiyor.

Eskinin izleri, orada, hiç beklemedikleri bir sırada ortaya çıktı.

Meselâ, Hint efsânesine bakılırsa, Hindûlara toprağı pullukla sürmeyi, ürünü demirden yapılmış orakla toplamayı Türkler öğretmişlerdi. Hintliler, ürünün verimliliğini ve bolluğunu, ezelden beri, sâdece yılanlarla ilişkilendirdiler... Arkeologların Altay'da buldukları pulluklar, Hint ve Pakistan efsâneleri, anlaşılan, eski Türkler hakkındaki dağınık bilgileri bir araya getiriyorlar ve meşrû târihleriyle ilgili çok şeyi yerli yerine koyuyorlar.

Söz açılmışken belirtelim ki, meşhûr Hintli süvâri sınıfı da, Altaylıların gelişiyle ortaya çıkmıştı... Türklerin Hint kültürüne tesirinin, o yıllarda çok belirgin olduğunu bir kere daha vurgulayalım. Arkeologların buldukları şeyler, bu hususta oldukça inandırıcı gözüküyorlar. Tabî ki, sâdece bunlar değil.

Zîrâ, Altay'dan gelenler, Hindistan'da misâfir değillerdi; buranın vatandaşı olmuşlardı. Bugün her on Hintlinin veya Pakistan'ının en az yarısının soyu, Türkî temellere dayanıyor...

Hindistan'da uzun süre, iki hükümdar neslinden biri olan ünlü Güneş hânedânı iktidarda kaldı. Bu hânedânı, Güneş'in torunu *İkşvaku* tesis etmişti. Bu kral mîlattan önce V. yüzyılda Altay'dan Hindistan'a göç etti; burada, Aksu ırmağı vâdisinde yaşadı. Hükümdarlık tahtına oturan *İkşvaku*, *Koşala* (veyâ *Koşkala*?) devletinin başkenti olan *Ayodha* şehrinin temelini attı. Şehir hâlâ duruyor. Burada Güneş hânedânının müzesi vardır ve içinde Altay'dan gelen Türkler hakkında bilgiler bulunuyor.

Ayodha şehri çıkışlar ve inişler yaşadı. Hatta, *Koşala* devletinin tesiri o derece büyük idi ki, şehir bir süre Kuzey Hindistan'ın başkenti olarak görüldü. Sonra gerilemeye ve terk edilmişliğe mâruz kaldı; bilâhare yeniden yükselmeye başladı... Türklerle birlikte Hindistan'da hayat, sâkin olmaktan çıktı.

Kenârında *Ayodha* şehrinin bulunduğu ırmak, *Saray* adını taşımaktadır. Gâlibâ, Türkçe bir coğrafi ad daha; bu ad, açıkça saraya işâret ediyor. Doğrusu bu şehir, saraylarıyla, mâbetleriyle, güzel evleriyle, tam bir başkent idi. Hükümdârın sarayı, ırmağa adını vermişti.

Hindistan'ın diğer coğrafi adları da benzer düşüncelere sevk etmiyor mu? Çoğu. Şu *Hindistan* ismi... Nereden geliyor bu söz? Kelime sonuna "-stan" ekini sâdece Türkler getiriyorlar. (*Tataristan*, *Kazakistan*, *Başkurtistan*, *Dağıstan*; "-stan", Türkçe "ülke" mânâsına geliyor.)

Hayatta her şey birbiriyle ilişkili; her şeyin devâmı ve izleri var... Güneş hânedânı idâresi sırasında, insanlar, âileleriyle birlikte Altay'dan Hindistan'a gitmişlerdi. Yüzyıllarca böyle devam etti. Türkler burada çok kere mahallî zâdegânı oluşturdular: Büyük başbuğlarıyla, şâirleri, ilim adamları, din adamlarıyla... Fakat, bunlar Türkçe konuşuyorlardı... Yine, bâzı aristokrat âilelerini, efsâneler de işlemektedirler. Meselâ, *Udaypur*, *Codhpur*, *Caypur* gibi ünlü mihrâce hânedanları, Eski Altay Türklerinden geliyorlardı.

Bu hususta da şaşırtıcı bir şey yok. Hindistan ve Altay, tek bir devâsâ ülke idiler. Onları, bugüne kadar ayakta kalan yollar birbirine bağlıyorlardı. Bunlar *Biy* ve *Nerçin* yollarıdır.

Hindistan'a giden en birinci yol, Türklerin yapmış oldukları efsânevî *Visyaçiy* geçidi idi. Bu esrârengiz yol hakkında kimse bir şey hatırlamıyor. Yalnız rivâyetler ve asma köprüler, Pamir'de ve Tibet'te o zamandan beri hâlâ ayakta.

Eski atlılar, dağlar arasındaki ırmaklardan ve dibi görünmez uçurumlardan asma köprüler üzerinde geçtiler. Müthiş bir cesâret sergileyerek, bulutlar üzerinde atlarıyla yol aldılar.

Bu yolları uzun süre hacılar da yürüdüler. Hindistan'daki akrabâlarına, kutsal *Kaylas* dağına ve Keşmir şehrine gittiler.

Bir Türk için, *Kaylas* dağını görmek (tıpkı bir Hindû için olduğu gibi) büyük bir mutluluktur. Onu gören kişinin, ömrünün geri kalan kısmını mutlu geçireceği düşünülüyordu. Efsâneye göre, *Han-Tengri*'nin dinlenme yeri orada, *Kaylas* dağında idi. Kutsal yer.

TÜRKLER İRAN'DA

Gök Tanrı'yı tanıyan, o sırada sâdece Hindistan değildi. "Beyaz gezgin / dervişler", İran'ı da dolaştılar. Bu uzak târihe ışık tutan, Acı-Dahaka hakkındaki efsâneler, burada hâlâ yaşıyorlar.

Acı-Dahaka, İran'ı hâkimiyeti altına alan yabancı kral. O, yılan sûretinde yaşamıştı. Gök Tanrı inancı uğruna mücâdele yürüttü. Ne var ki, sıradan İranlılar, onun inancını kabûl etmediler; inanç her millete nasip olunmuyor.

İranlılar, daha uzun bir süre ateş-perest olarak kaldılar. O sırada, *Tengri*'ye sâdece zâdegân sınıfı inandı. Ve, Acı-Dahaka'nın sarayında hizmet vermiş olan ataları ile ilgili hâtıraları, büyük bir sır gibi, nesilden nesile aktardılar... Veya, atalarının Türkler olduklarını haber verdiler. Söz konusu olan, *Arşakid*lerin ünlü kral hânedânı. Bu hânedânın temelini mîlattan önce III. yüzyılda, Arsak (veya Arşak), Altaylı kızıl saçlı yabancı atmıştı. İran târihinde böyle yazılıdır.

Şaşırtıcı hâdise şu: İran'da o zamandan beri, Türk dili unutulmadı. Orada, bütün semtlerinde Türkçe konuşulan şehirler, köyler vardır. Bir vakitler İran, bugünkünden birkaç kez daha büyük, muazzam toprakları kaplıyordu; o yılların yansıması olan bâzı kavimler ve efsâneler hâlâ yaşıyorlar.

Hindistan'a giden *Saklar*ın (veya (*Şaklar*ın) gelişiyile, Türk târihinin İran sayfası açıldı... Sonra Taşkent oldu. İki bininci kuruluş yılını kutlayan çok eski bir şehir. Bu şehrin târihi tipiktir; sanki, meçhûllerle örülmüş; bütün Türk târihi gibi.

"Taşkent" kelimesini, umûmiyetle "taştan yapılmış şehir" olarak çeviriyorlar. Fakat bu doğru değil; çünkü "kent" sözü, (zâten) Türkçe "taştan şehir" mânâsına geliyor. Demek ki, ortada başka bir şey var; sâdece toponomi ilminin açıklayacağı bir şey.

Profesör Eduard Makaroviç Murzayev, Türklerin şehirlere, göllere, dağlara isim verme kâbiliyetleri hakkında çok şey bilmekteydi. Bu ilim adamı, kitâbında, Taşkent şehrinin adını izlemeye çalıştı; ne var ki, bunu sonuna kadar yapamadı.

"*Taştı*" veyâ "*daştı*" sözünün, eskiden Türklerde "gurbette" mânâsına geldiği anlaşıldı; bu söz, Hindistan'dan, râhiplerin dilinden, Sanskritçe'den gelmişti (Bu konuya tekrar döneceğiz). Bir kere "gurbet", şu "Taşkent" sözü, tamâmen farklı okunuyordu. Rus varyantındaki "gurbette taştan yapılmış şehir" mânâsı daha doğrudur. Yâni, isimde eskiliğin değil, Altay'da her yerde yapıldığı gibi, aslında şehrin taştan olduğunun altı çiziliyor.

Fakat, niçin "gurbette"? Sorunun cevâbı, îzâhı burada.

Bir zamanlar Merkezî Asya'da, İranî devletlerin bir parçası olan mâmur büyük bir *Baktria* devleti vardı. Bu devletin şöhreti Avrupa'ya kadar ulaşmış, bu şöhret Makedonyalı İskender'in ordularını buraya çekmişti... *Baktria* birdenbire çöküverdi; sonraki uzun savaşlar, onu tamâmen tahrip etti.

Bu savaşları, kuzeyli yabancılar yürütmüşlerdi; târihçiler bunları, yâni Türkleri, "vahşî göçmenler" olarak tavsif etmeyi şimdi âdet hâline getirmişlerdir. Bunlar, *Saklar* (*İskitler*) adıyla bilinen özbeöz Türkler idiler. Onlar *Baktria*'yı istilâ ettiler. Sonra, *İskitler*in bir kısmı, geçit vermez Pamir dağlarını asma köprüler üzerinden geçerek Hindistan'a gitti.

Bu yıkıcı seferlerden üç yüz yıl sonra, yâni I. yüzyılda, târih sahnesinde Altay'lı yeni zümreler görüldü. Bunların bayraklarında haç vardı; yeni bir inanç taşıyorlardı. Onların gelişi, Türk târihinde yeni bir İran sayfası olacaktır.

Aci-Dahaka'nın (daha doğrusu, onun propagandacılarının) başarısızlığı, Türkleri durdurmadı. Altay, İran'a atlılarını gönderdi. Ve Türk ordusu, bu defa kendisini tam olarak gösterdi. Toprak yüzünden *Baktria*'yı mahveden savaş, kısa süreli ve kat'î oldu.

Böylece, burada *Kuşan hanlığı* ortaya çıktı. Bilinmezliğin yoğun sisleri içinde kaybolmuş bir devlet. Şimdi, *Kuşan* târihinin her kavimle alâkası olduğu kabûl edilmiş durumda: Greklerle, İranlılarla; fakat sâdece Türklerle değil.

Taşkent, tamâmiyle buradaki ilk Türk şehri idi. O, eski *Baktria* şehirleriyle, *Marakand* ve diğerleriyle, yanyana geliştirdi. Nitekim, demir mâdenlerinin çıkış yeri, *Marakand*'dan uzakta değildi; dolayısıyla öncelikle Altaylıları cezbedti.

Bu *Baktria* şehrine Türkler yeni bir isim, *Semerikand* (her hâlde *Sümerikand*'dan geliyor) adını verdiler. Yakındaki bölgeye de *Demir kapı* dediler. Demir mâdeni o sırada sâdece Türkleri ilgilendiriyordu.

Kuşan hanlığı, fevkalâde kudretiyle temâyüz etmişti. Bugünkü Merkezî Asya, Afganistan, Pakistan, Hindistan'ın bir kısmı, İran, hattâ Çin toprakları bu devlete tâbi idi. Ne yazık ki, ünlü *Kuşan* hakkında bugün bilinen gerçekler çok az. Hanlığın hükümdarlarının adları hâlâ yaşasa bile, yine de sır olarak duruyorlar. Fakat Türklerinkinde değil Hindlilerin, İranlıların ve Çinlilerinde dillerinde muhâfaza olunuyorlar. Meselâ, hanlığın kurucuları "*Guvışka*" ismiyle biliniyorlar. Sikkeleri üzerinde "*Goverka*" yazılıdır. Gerçekte, hanlığın adı nasıl söyleniyordu, Türkçe mi? Bilinmiyor.

Arkeologlar, o zamanlardan kalma pek çok eser buldular. Bâzılarının üzeri yazılı... Bunlar, okunaklı Türk runik yazıları. Demek oluyor ki, hakîkaten daha mîlattan önce, Türkler bu gurbet ellerde yerleşmeye başlamışlardı... Buradan ve yazılardan, "gurbetteki taş şehir", Taşkent çıkıyor... Onları sâdece görmek istemek gerekiyor: Demir ve runik yazılı eserler, burada aynı zamanda ortaya çıkmışlardır.

Daşt-Navur (yine *Daşt!*) kasabasında, bugünkü Afganistan topraklarında, Fransız arkeologlar, benzer runik yazılı kayaların yanı başında, o zamanlardan kalma başka bir Türk şehrinin izlerini buldular. Ve, yine bir Türk şehri olan, Taşkent yakınındaki Kara Tepe'de. Buradaki tapınağın yıkıntıları arasında küpler bulundu. Yine yazılı... İşte bunlar atalarımızın mesajları! Ne var ki, politikacıların emrine göre hareket eden ilim adamları, bunları "görmezden gelmek" için ellerinden geleni yapıyorlar.

Tabî ki, o devirlerle ilgili olarak, diğer gözle görülür işâretler üzerinde hüküm vermek mümkün. Meselâ, burada yaşayan Türklerin kendileri üzerinde. Özbekler, Altay'dan gelenlerin doğrudan halefleridirler. Özbekistan devleti, Taşkent başkenti ile Türk dünyasının gurûrudur. Onlar, ülkelerinin şöhretini kendileri sağladılar!.. Daha inandırıcı ne var? Daha elle tutulur olan ne? Gâlibâ, bir millet hakkında daha açığını söyleyemezsin.

Özbeklerin kardeşleri, eskisi gibi, "*Kuşan* hanlığı zamanları"ndan beri Afganistan'da ve Pakistan'da yaşıyorlar. Onları, "*Puštun*" diye adlandırıyorlar. Bunlar da büyük bir millet. Gerçekten, yüzyılların ardından, ana dillerini kaybettiler: Dilleri şimdi başka lehçelerle hızla kirlenmiş durumda. Fakat *Puštunlar* hâlâ atalarının dış görünüşlerini ve âdetlerini muhâfaza ediyorlar... Kendi târihlerini ise unuttular. Fakat, Eski Altay'la ilgili geçmişlerini unutsalar da, Türk dünyasının bir parçası olarak kaldılar.

Türkmenler hakkında aynı şeyi söyleyemezsin; burada her şey başka türlü. Onlar, her

bakımdan, gerçek Tûrânîdirler; fakat kendilerini Türk olarak isimlendiriyorlar. Onlara İrani kültürün değerleri daha yakındır. Mümkündür ki, Türk dünyasında onlar, yabancı bir dili benimsemiş misâfirlerdir... Türklerin davranış kâideleri, onlara açıkça yabancıdır.

Ayrıca belirtelim ki, Kırgızları, Pamir dağlarında yaşamış, tartışma götürmez Türkler olarak değerlendiriyorlar. Onlar, Çin kültüründen çok şey aldılar; fakat bunun yanında, Türklerin davranış kâidelerini bütünüyle muhâfaza ettiler.

Kültür karışımı, milletlerin târihlerinde ilgi çekici bir fenomen. O, her zaman oldu. *Kuşan* hanlığında, Altay kültürü, yerlilerde, Tûrânî kavimlerde olan her iyi şeyi benimsedi; onlara da kendi iyilerini verdi... İlim adamları, hanlığın topraklarını, içinde Şark milletlerinin kültürlerinin eridiği "*kazan*" olarak tavsif ediyorlar... Türkler, İranlılar, Hindliler yüzyıllarca yanyana yaşadılar; hayatlarında çok şey birbirine karıştı.

Tabîî, buradaki, Merkezî Asya'daki Türk milletinin yeni bir çehresi oluşabildi. Asırlar hükümlerini icrâ ettiler. Buradaki Türkler, Altaylı akrabâlarından çoktan beri farklıdır. Onlarınki, aslında yeni Türk kültürü! Onun için, onları *Türkler-Oğuzlar* olarak isimlendirdiler. ("Oğuz", "bilge", "çok tecrübeli" demektir).

Halkların büyük "*kazanı*", dünyâya, Şark'ı, Türk dünyâsını ve bütün insanlığı üne kavuşturan büyük âlimler, şâirler, ilâhiyatçılar, doktorlar verdi... Öz toprağı, burada bilgiler çıkardı. Onlar, insanlığın kültür ufkunda en büyük yıldızlar gibidirler.

Kuşan hanlığının çiçekli şehirleri, zarif heykelleri olan saraylar, mâbetlerin görkemli mîmârîsi, misâfirleri hayretler içinde bırakmıştı. Ve tabîî, cennet bahçelerinde, kuşların civıltısı altında şiiirler okuyan şâirler.

Milletlerin iyi komşuluğı, târihsiz bir hâdise. O, belli etmeden çok şeyi değiştirdi. Hattâ insanların dış görünüşlerini bile. Türkler-Oğuzlar, meselâ, kendi kitleleri içinde kahverengi gözlü, koyu saçlı oldular... Fakat karakterleri, Altaylı akrabâlarınınki gibi kaldı; çok sıcak, infilâk edici.

Ve aynı zamanda çok sağduyulu bir millet.

ÜNLÜ HAN ERKE

Dünya, *Kuşan* hanlığının azametini I. yüzyılda öğrendi; ünlü hükümdar *Kanışka*, Türkleri meşhûr etti. Bereket versin ki, onun gerçek adı, bugüne kadar muhâfaza olunmuştur (sikkeler üzerinde "*Kanerka* olarak yazılıdır).

Filozof, şâir, parlak bir komutan ve yönetici olan *Han Erke*, Türk kültürünü kimsenin yapamadığı kadar yükseltti. Onu, Şark'ta zirveye çıkardı. Onun huzûrunda, "Türk" sözünü, sesleri titreyerek telaffuz ediyorlardı. O kadar kutsal bir sözdü.

Han Erke, 78 yılında *Kuşan* hanlığı tahtına oturdu; onu 23 yıl yönetti. Bilge hanın en birinci silâhı, ne taş, ne ok, ne örme demir zırhtı; sâdece söz idi. Dünyânın en kudretli sözü: "*Tanrı*". Kendisine ve bütün Türk dünyâsına zaferler kazandıran asıl oydu.

Han Erke, Şark'a *Tengri* inancını hediye etti.

Törenleri ve duâları çok güzel bilmesi ve kendi öğretisi ona yardım etti. Onun dili, güzeli ve doğruyu seslendirirdi; saatlerce onu dinlerlerdi. Hükümdar, çok geniş bilgili bir kişiydi. Yabancılar-Türkler için değerli olan şeyin altın, dalkavukluk, diğer insanlar üzerinde hâkimiyet kurma olmadığını, Şark'ın insanları hanın konuşmalarıyla, mâkul politikasıyla öğrendiler. Onlar için değerli olan hareketler ve asâlet idi. Hükümdar, milletin yüzü, zâtı idi.

Ona inandılar. Demek oluyor ki, millete inandılar.

Han Erke, her kişiyi, kendisi ve akrabaları için, cenneti ve cehennemi bizzat kendi davranışlarıyla Dünyâda iken hazırladığına bilgece inandırdı. Kendi musîbetlerinden ve felâketlerinden kimseyi sorumlu tutamayacağını, o öğretti. Sâdece kendisini. Çünkü Tanrı, sen ne kadar hak ediyorsan o kadarını tam olarak veriyor.

İşte o, İlâhî Mahkeme; dünyadaki en âdil mahkeme... Olan şu: Sonsuz Mâvi Gök'ün altında sâdece sen, senin hareketlerin ve onları yargılayan Tanrı. Geriye kalan her şey o kadar da mühim değil. Yeni dinin ana-fikri son derece basitti: İyilik yap, dünyâ sana daha iyi olsun.

Bu saf hakîkati kavrayan insanlar, onu kabûl ettiler. Ki, başka hiçbir millette benzeri bilgelikler yoktu. Türklerin mânevî/rûhî kültürüne bu çekici geldi... Her şey senin ellerinde. Sâdece bunu hatırla.

Türkler, meselâ, ruhların ebedîliğine, ölümden sonra kendilerinin tamâmen değişeceklerine inanmışlardı. Herkes, gelecek hayatta en koyu günahkârın bile bütün günahlarını affettirebileceğini öğrenmişti. Şimdiki hayatta ona şans ve ümit verilmişti. *Tengri*'ye olan bu inanç, insanların ruhları güçlendirdi; fedâkârlığa dâvet etti.

Han Erke, bıkip usanmadan, "Kurtuluşun davranışlarda" olduğunu öğretti.

Türklerin *Tengri* adına yaptıkları âyin/tören, yabancıları hayretler içinde bırakmıştı. Bu, gerçekten azametli idi. Tam bir tören havasındaydı. Gök Tanrı'nın adı çabuk unutulmadı. Törenin ayırdedici husûsiyetleri vakurluk ve düzenlilikti. Öyle ihtişamları, öyle şatafatları, pagan dünyâ bile bilmiyordu. Onlardan haberdar değillerdi.

Türkler, putperestlere başka bir gezegenden gelmiş yabancılar gibi gözüksüler. Onların her şeyi iyi ve saf idi; onun için, Altay'ı, Şark'ta "Cennet", Yeryüzü Cenneti, kendilerini ise, Âriler olarak isimlendirdiler Bu ad (Hindistan'daki *Şambxkala* gibi) Türk milletinin ana-vatanının adı olarak binlerce yıldan fazla yaşadı; oradaki atlılar hakkında efsâneler düzdüler.

Kuşan şehirleri *Han Erke* döneminde, çanların melodik sesleri altında uyandılar: Din adamları, milleti sabah duâsına çağırdılar... O heyecan verici dakikalar hakkında, belki sâdece tahminde bulunulabilir.

Ne yazık ki, onlar hakkında çok az şey biliniyor. Bu çanlar tam nasıldı? Onları çalanlar nasıl görünüyorlardı? Şimdi kimse bilmiyor. Fakat çanlar var idiler (bu, kazılardan biliniyor). Hattâ, bizzat "çan" kelimesi, mümkündür ki, tam bu uzak yıllarda ortaya çıktı. O, eski Türk dilinde Gök'e çağrı mânâsına geliyordu. Kelimesi kelimesine: "Gök'e duâ edin." Ve insanlar duâ ettiler.

Onlar, duâ tören-âyinlerini mâbetlerin etrâfında ulu Gök *Tengri*'nin altında kutladılar... Bir zamanlar Altay'da, kutsal dağların etrâfında tıpkı böyle duâ ederlerdi. Mâbetleri, kalıntılardan anlaşıldığına göre, ufak yapmışlardı. Önceleri, bu mâbetler kutsal dağları hatırlatma vazîfesi gördüler; sonra mîmarlık nesnesi oldular.

Mâbetin iç hollerine girmek yasaktı. Sâdece din adamları, onlar da çok kısa bir süre için, girerlerdi. Fakat, onlar bile orada nefes alma hakkına sâhip değillerdi.... Kutsal yerdi!

Diğer milletlerin âdetleri başka türlüydü. Orada inananlar mâbetlere giriyorlardı. Mümkündür ki, Türkler bu geleneği sonradan benimsediler (bunun veya diğer kültürlerin gelenekleri nasıl geliştiklerini, bâzılarının yerlerini niçin başkalarına bıraktıklarını bugünün ilmi fazla aydınlatamıyor.)

Duâdan önce semâvî buhur/günlük yakmak âdettendi. Buhuru taslar (buhurdan) içinde yakıyorlardı. Eski bir Altay efsânesine göre, pis/kötü güçler, tütsü kokusuna dayanamıyorlardı. (Tören/âyin, eski Türk dilinde "savuşturmak/vazgeçirmek", "ürkütüp kaçırmak" mânâsına gelen "kadıt" kelimesiyle adlandırılıyordu.)

Tanrı'ya, alçak bir sesle şarkılar söyleyerek duâ edilirdi. Koro, Gök Tanrı'yı ululayan ilâhî melodileri belîğ bir şekilde terennüm ederdi. Bu şarkı-duâlar "ırmaz" olarak isimlendirildi. (Kelimesi kelimesine "bizim şarkılarımız".)

Her yerde Türklerin mânevî/rûhî kültüründe *Tengri*'nin eşkenar (dört kolu aynı uzunlukta) haçı vardı. Ona Şark'ta "vadjra" dediler...

Han Erke, inançların yayılmaları için güç kullanmaktan kaçınmadı. Şark kavimlerinin anılarında kalan hâdiseler... Büyük hâdiseler. *Tengri*'nin haçları, o zamânın "Kuşan" hanlığı döneminin Türk şehirlerinin ve mâbetlerinin yıkıntıları, arkeologların gözlerinden kaçmadı, bunlar biliniyor.

O sırada *Tengri*'ye inanmayan insanların ruhlarını kaplayan inanılmaz kargaşa hakkında sâdece tahmin yürütmek mümkündür. Onlar, haddinden fazla baskılar altında olduklarından "şaşırdılar". Kendi zaaflarına mağlûp olarak, ıstırap çektiler.

Tabîî, ülkedeki demirin, mükemmel bir ordunun ve refahın -Tanrı için yapılan törenler gibi tam olmasa da-, Türk kültürünün mümtaz yüceliğine inandırdığını unutmamak gerekir. İşte Altay'ın, sonra da *Kuşan* hanlığının, Şark'ın mânevî/rûhî merkezi oluşunun sebebi. Türklere, onların ana-vatanına, cennete gelir gibi geldiler... (Söz açılmışken, çok eski zamanlara âit coğrafya haritalarında, Altay'ın gerçekten Yeryüzü Cenneti olarak isimlendirildiği biliniyordu.) Buraya diğer kavimlerin elçileri geldiler; onların kültürünü öğrendiler. *Kuşan* hanlığındaki yabancılar için Kandahar sanat mektebi ve mânevî/rûhî eğitim merkezleri açtılar. Anlaşılan, bu merkezlerin benzerleri Altay'da da vardı.

Altay'da, zamânında Mûsâ'nın arkasından buraya gelen Yahûdî *Yeşua* tahsil görmüştü. Bu konudan Kur'ân'da dolaylı olarak söz ediliyor. Bu *Yeşua*, sonra Roma İmparatorluğu'na, Gök Tanrı'nın atlıları ile ilgili haber götürdü. Onun sözü, Hristiyanların en birinci kitâbı olan *Apokalipsis*'te yazılıdır. Bundan dolayı, onu *İsus Hristo* (*İsâ*) olarak adlandırdılar... Veya, "Tanrı'nın Yakını", yâni "Tanrı'yı gören kişi"!

... *Kuşan* hanlığının hükümdarlarının sık gelen ve istenen misâfirleri, Hindistan'ın ve Tibet'in din adamları oldular. Olmamaları da mümkün değildi; çünkü *Han Erke*, Keşmir'i kutsal şehre, hac mahalline dönüştürmüştü..

Altay'lı hacıların Keşmir'de kendi mâbetleri vardı; orada Türk dili hiç susmadı. Anlaşılan, bu, hâlâ meşhûr olan Altın Tapınak idi.

Han Erke, gücünü ve zamânını hayırlı işlere verdi; bu, bütün Türk dünyâsına cömertçe ürünler getirdi. Buda'nın taraftarları IV. Konsül'lerini Keşmir'de topladılar. Buraya Şark'ın çok meşhur Budistleri toplandı. Onlar, *Tengri* adını ve onun öğretisini burada tanıdılar, ki bu öğretiler, Budizm'in yeni muhtevâsını (*mahayana*) doldurdular.

Yeni tören/âyinlerin metni, bakır levhalar üzerine yazıldı; bunlar çok geçmeden, Çin'de, Tibet'te, Moğolistan'da Budizm'in kutsal metinleri oldular (ve hâlâ duruyorlar)... Bu levhalarla, daha doğrusu, IV. Konsül'le, Budizm dîninin, daha sonra "lamaizm" adını alan yeni bir kolu doğdu.

Şark'ın büyük eğitimcisi *Han Erke*, bilgeliğiyle, kendisine müttelikler buldu. O, Budistlerce kutsal şahsiyetlerden sayılıyor; adını duâlarda zikrediyorlar; sâdece Türkler, kendi meşhur

hanlarını hatırlamıyorlar.

... Bereket versin ki, bu yüce insanı diğer milletler hatırlıyorlar.

BOZKIRDAKİ YOLLAR

Kuşan hanlığının II. yüzyıldaki parlak dönemi, anlaşılan, Altay'ı uyandırdı; daha doğrusu, onu harekete geçirdi. Bunun sebepleri vardı.

Altay'da iklim Merkezî Asya'dan daha serttir. Onun için burada ürün çok kıt idi. Dağlar, belirtmek gerekir ki, her yerde, toprak ve refah bakımından cimridirler... Ve Altaylı hanlar bozkıra baktılar. Orada verimli topraklar çok fazla, fakat az insan yaşayabilmekte idi.

Bozkır eskiden insanları korkutmuştu. Orada ağaçlar yoktu; bu, ocaklar için yakacak, *izbeler* ve *kurenler* için tomruklar yok demektir. Orada ırmaklar azdı; bu, hayvanlar için, sebze bahçeleri için su yok demektir; bâzan sâdece içmek için bile su yoktu. "Bozkır – Karanlık Ülkesi", diye fısıldıyorlardı ihtiyarlar.

Onlar haklı idiler. Orada, yön bulmaya yarayacak belli başlı noktalar bile yoktur; çevrede sâdece dümdüz toprak, bir de gökyüzünde güneş vardır. Nereye gidilir? Nasıl yol bulunur? Rüzgârlar bâzan haftalarca eser... Korkunç rüzgârlar. Tipi, bir anda, bir kasabayı çatılara kadar kar altında bırakır...

Bozkır iklimi somurtkandır. İbtidâî insanlar bile, hiçbir zaman burada yerleşmediler. Kaçındılar. Dağlarda, deniz kıyılarında, ormanlarda yerleştiler, bozkırda ise, –hayır. Hazırlıksız insanın burada yaşaması mümkün değildir. Meselâ, gezmeğe çıkamaz; uzun yürüyüşlere ayakkabı dayanmaz; sert bitkiler, onu delegecek kadar inceltir. Çıplak ayaklar hakkında konuşmak gereksiz.

Fakat Altay Türklerinin başka yolları da yoktu. Halkı geleceğe götüren hayat yolu, sâdece bozkırdan geçiyordu. Zengin otlaklara, cömert/verimli tarlalara. Nihâyet, enginliğe/açıklığa.

Altaylılar, terâzinin iki kefesindeki kaderlerine nasıl baktılar, hangi kefe daha ağır çekti? Ümit ve korkunun, insanın iki kanadı olduğu biliniyor. Ümit ağır bastı.

İlk âileler, yeni ikâmet edecekleri yerlere korka korka göç ettiler. Altay'da ise, "Kıpçak" kelimesi yeniden konuşma diline girdi; burada göçmenlere, dâimâ "Kıpçaklar" adını verirdiler. Hindistan'dan, oradaki Türklerden itibâren böyle devâm etti. Bu isimlendirme ne mânâya geliyordu? Onu farklı şekillerde izâh ediyorlar. Meselâ, "yeri dar/sıkışık olan kimseye" Kıpçak denmiştir.

Bununla birlikte, başka şeyleri de göz ardı etmemek gerekir. "Kıpçak", eski Türk boylarından birinin adıdır. Altay'dan ilk defa bu boyun göç etmiş olması ve bilâhare diğer göçmenlerin onun ismiyle isimlendirilmesi mümkündür.

Böyle veya başka türlü; fakat sâdece güçlü bir boy, çetin bozkırla başbaşa kalabilirdi. Sâdece güçlü bir kavim orada yerleşebilirdi. Türkler, kendi mukadderatlarına kendileri karar verdiler; onları Altay'dan kimse kovmadı; kendileri gittiler. Fakat, elleri boş olarak gitmediler. O sırada, halkın elinde dünyâdaki en iyi iş âletleri, demirden yapılmış âletler vardı! Arkalarında Hindistan'daki, Merkezî Asya'daki, ve tabîî, Ural'daki ve Eski Altay'daki hayâtın muazzam tecrübesi duruyordu... Maalesef, târihçiler bütün bunları unutmuş gibidirler.

Bozkırda şehirlerin ve kasabaların bu kadar hızlı kurulmuş olmasına hayret etmek gerekmiyor mu?.. Yolların açılmasına, ırmaklar üzerinden geçitler geçirilmesine, kanalların kazılmasına... Kudretli bir milletin yaptıkları işte apaçık ortada; onların eserleri yüzyıllardır

ayakta duruyor! Bu eserler, bugün arkeologların tâlihidir.

Yıllar içinde, *Yedisu* –yeni Türk hanlığı– mâmur bir ülke hâline geldi. Şehirleri, bozkırda pırıl pırıl parladılar, gökteki yıldızlar gibi... Tabî ki, şüpheli olsa da, bu şehirler mîmârîleriyle, zarâfetleriyle hayretler içinde bıraktılar... Onların vazîfeleri başka idi.

Zamânımızda bu şehirleri, ünlü Kazak arkeolog, akademik Alkey Hakenoviç Margulan inceledi. O, eski yıkıntıları, ilk defa, bir tesâdüf eseri olarak, bir uçağın penceresinden görmüştü. Tecrübeli bilim adamı, uçsuz bucaksız bozkırda otlarla kaplı, kumlarla örtülü binâların yıkıntılarını fark etti. Sonra, Alkey Hakenoviç, bozkıra, metrûk şehirlerin buldukları yerlere gitti... Akademik Margulan, yapabileceğini yaptı; o şehirler hakkında bir kitap yazdı.

Fakat, bu zamâna kadar çok şey meçhûl kaldı. Fevkalâde büyük obje incelemeleri! Haddinden fazla karmaşık... Bu, insanlık târihinde çok mühim bir dönemdi: İnsanlar, bozkırı –eskiden kimsenin yaşamadığı tabiat bölgesini– şeneltmeye başladılar... (Kuşkusuz, söz konusu olan münferit yerleşim yerleri değil, esas, gezegenin gayr-i meskûn bölgelerinin iskân edilmesi.)

O sırada ilmin cevaplama gereken pek çok soru vardı. Meselâ, insanlar nasıl ve neyle yer değiştirdiler? Bunu bilmek çok mühim. Görünüşte basit bir soru. Bozkıra yürüyerek gidemezsin; üzerinde fazla bir şey taşıyamazsın. Demek ki, hiçbir yerde bulunmayan bir şeyi bulmak gerekiyordu? Ama ne?

Evet, Türkler atlılar olarak kabûl ediliyorlardı; atları eyerlediler. Fakat atlı, atla sâdece kendisini taşır. Ona yük nasıl yüklenebilir? Yapı için, ocak için, yaşamak için... Yedek maddeler stoklamak, kendisiyle birlikte almak, her şeyi götürmek gerekiyordu.

Araplar, o zamanlar, yükleri develer üzerinde, Hintliler filler, Çinliler mandalar, İraniiler eşekler üzerinde taşıyorlardı... Türklerde ise at vardı; halkın imdâdına o yetti.

Bugün dört tekerlekli arabalar (*telega*) ve iki tekerlekli yaylılar (*brıçka*) hakkında bilgi sahibiyiz. Eski Altaylı insanlar onları bilmiyorlardı; tekerleği düşünmediler: Bu, dağlardaki hayat için, pek elverişli bir ihtiyaç maddesi değildi. Basitçe, gereksizdi. Altaylılar, bunları bozkıra uygun hâle getirmek zorunda kaldılar! Tekerlekli taşıma... Bozkırın iskânı işte onunla başladı. Üstün bir zekânın eseri...

Dört tekerlekli arabayı ve iki tekerlekli yaylıları kim buldu? Tabî ki Türkler. Çünkü bunlar, asıl onlara gerekli olmuştu. Demek oluyor ki, Türk kültürünün ayırt edici başka bir alâmeti de nakil vâsitalarıdır. Kerpiç, *izbe* ve keçe gibi, biri daha.

Îcâd edenlerin isimleri unutuldu; dört tekerlekli arabalar ise, o târihten bu yana hâlâ insanlara hizmet ediyorlar. "*Telegan*" (dört tekerlekli araba), eski Türk dilinde "tekerlek" mânâsına geliyordu. Başka bir deyişle, "tekerlekli taşıma".

Brıçka daha sonra ortaya çıktı. *Telegaya* benziyor, fakat ondan daha iyidir. Bozkırda bunun muâdilleri yoktu. İki veya üç at koşulmuş *brıçka* ile, taşımacılık çok daha hızlı hâle geldi. **Kadarka** ve *tarantas* (tenteli, üstü kapalı, pencereli at arabası) da vardı. Üç atlı *brıçkalar*, bozkırda, arkalarında toz bulutları bırakarak, rüzgar gibi, uçtular.

Onlar için yollar yaptılar; şehirler arasında "*yam*"lar (Türkler *postaya* böyle diyorlardı) gidip geliyordu. O devirde, kimse bu kadar hızlı gidip gelemiyordu. Arabalı-postacılar fermanları/buyrukları inanılmayacak kadar hızlı ulaştırıyorlardı; üç atlı posta arabacıları, bir günde iki yüz veya hattâ üç yüz kilometre yol alıyorlardı.

BÜYÜK KAVİMLER GÖÇÜ

Türk milletinin bozkıra hareketi, insanlık târihinde muazzam bir hâdise oldu. Ancak Amerika'nın keşfi ve iskânı onunla karşılaştırılabilir. Fakat önceki, çok daha geniş ölçekli ve büyüktü: Yeryüzü'nün yeni bir tabiat bölgesi iskân edilmişti.

Büyük olarak tavsif edilen bu göç, II. yüzyılda Altay'dan başladı, Avrupa cihetinde ilerledi ve üç yüz yıldan fazla sürdü.

Elbette, daha önce Hindistan'a, İran'a, Merkezî Asya'ya Türk âilelerinin kütleli göçleri olmuştu. Fakat onlar basit kitlelerdi; *büyük* göçler değillerdi. İskitlerin bozkıra gelişlerini de *Büyük* olarak tavsif etmemişlerdir; zîrâ, o sırada Türklerin sayıları azdı ve zayıf idiler.

Üç yüz yıl... Hatırı sayılır bir zaman. Maamâfih, yeni toprakların iskânı çok hızlı olamazdı. O, başka türlü de *Büyük* olmazdı.

Kıpçaklar bozkıra, uçurumun üzerine gerilmiş bir halat üstündeymiş gibi gittiler; ihtiyatlı ve güvenli. Diğer kavimler için son derece ağır işler yaptılar: Bir yığın mükemmel buluş bu sırada ortaya çıktı. Bunlar hayatı kolaylaştırdılar, güven verdiler. Esâsen, Türk milletinin cansız bozkırda hayatta kalmasına bu buluşlar yardım etmişlerdi.

Meselâ, çatı-tenteli *brıçkalar* ortaya çıktılar. Tekerlekler üzerinde harekete elverişli (yürüyen) evcik (*kibitka*) ortaya çıktı. Bu hareketli (yürüyen) evi keçeyle ısıttılar; *izbecik* oldu; içi kışın sıcaklaştı. Birkaç *izbecik* bir konakta toplanınca, onları dâirevi olarak inşâ ettiler. Tekerlekler üzerinde gerçek bir site yükseldi. Bunlar, çok kısa bir süre sonra, bozkırda çoğaldılar. Bu, kale ve ikâmetgâhtı.

Keçe, Türklerde yeni bir nitelik kazandı; inşaat malzemesi hâline geldi. Dahası, keçe kışın sıcağı, yazın serinliği muhâfaza etmek için çok mühim bir buluştu. Türklerden başka hiçbir kavim, yünü böyle zarif bir tarzda işlemedi. Sâde ve hızlı.

Keçeden yapılmış şeyler yağmurda akıtmıyorlardı; damlalar tüyler üzerinden aşağıya, yere akıyorlardı... Atlılar üzerindeki pelerin-kaftan, meşhur yamçı-kepenek böylece ortaya çıktı. Keçeden güzel halılar- arbabaşlar, sıcak yün çizmeler yaptılar. Yünü o kadar mahâretle işleyen ustalar idiler ki, bozkırlılar ondan kendilerine elbise ve başlıklar diktiler... Bu ince işlenmiş keçeye, bugün "*fötr*" diyorlar.

Keçe... Türk milletinin tartışmasız kartviziti, onun kâbiliyet ve zekâsının de bir mührü.

Araba-izbelerde (yürüyen evlerde) yerde halı serili idi; üzerinde ise, göç esnâsında su kaynattıkları veya yemek hazırladıkları semâver bulunuyordu... O zamâna kadar, semâverden daha ekonomik ve daha kolay bir şey düşünülmemişti. Gerçekte, onu şimdi "Rus semâveri" olarak tavsif ediyorlar. Fakat bu bir Türk îcâdıdır; o, üçlü (üç atlı) arabalar gibi *Kavimler göçü* esnâsında ortaya çıkmıştı.

Bozkır, o sırada Türk milletine çok şey verdi; ona çok şey öğretti...

Fakat, tabii ki, eski Altay gelenekleri unutulmadı. Sâdece eski ile yeni kaynaştı. Dağlar, eskiden olduğu gibi, insanların kalbinde yaşadılar; rüyâda onlarla oldular. Ve tuhaf bir şey vukû' buldu: Hayatlarında dağları görmeyen, fakat onlara saygı gösteren yeni nesil Türkler yetiştiler...

Netice olarak, bozkırda, Türk kültürünün hayret verici bir olgusu daha ortaya çıktı: *Kurganlar*... Dağların insan eliyle yapılmış kopyaları. *Kurganlar*, Altay kaynaklı geleneklerin gözle görülür devamlarıdır. Türklerin Dünyâ gezegenindeki mevcûdiyetyetlerinin başka bir

işâreti!

Kurganı, hanların veya ünlü başbuğların mezarlarının yerinde yığarlardı. O, kutsalı. Onun yanı başında bozkırlılar-Kıpçaklar ölüye okurlar, *Tengri*'ye duâ ederlerdi. Kutsal dağların yanı başında duâ etmiş olan ataların vasiyeti üzere, âyin-törenleri, ciddî ve sâde yaptılar. Kıpçaklar, kendi bozkırlarında, öyle veya böyle her şeyi yaptılar.

Arkeologlar, *kurgan*ları inceleyerek, beklenmedik bir keşfe ulaştılar. Bozkır *kurganları*, öyle anlaşılıyor ki, inşâ edilmişlerdi. Yığılmamışlar, düpedüz inşâ edilmişlerdi. Onlar, çok şey hakkında bilgi verebilecek nitelikte mühendislik eseri idiler.

Bozkırlılar, ölüleri önceleri Altay'daki gibi gömüyorlardı... Fakat, bozkırda tabiat farklıydı; onun için defin törenleri de farklı olmak zorundaydı.

Eski Altaylılar, ölen akrabalarını toprağa değil, göğe verirlerdi. Bu, sâdece dağlılarda olabilecek bir esrârengizlikte olurdu. Zirâ, kayalık dağlarda ve ebedî olarak donmuş topraklarda mezar kazmak, bâzan düpedüz imkânsızdır.

Altaylılar, beyaz bir kumaşa sarılı ölüyü, kutsal yere taşırlar ve orada yüksek bir taş alan üzerine koyarlardı. Yakınında yağa batırılmış kuru otlardan ateş yakarlardı. Yükselen dumanlar, civardaki dağlardan üşüşen yırtıcı kuşları vedâ şölenine çekerdi...

Vedâ taşı üzerinde sâdece koyu gri lekeler ve kemikler kalırdı.

Bu "defin" töreninin ne kadar derin bir mânâsı bulunuyordu. Onda tam bir felsefî öğreti vardı. Türkler, ölümün yeni bir hayâta doğuş olduğunu kabûl ediyorlardı. Bu sebeple, insanın rûhu ölümsüzdür; ölümden sonra ölmez, başka bir insana veya canlıya göç eder. Demek ki, ölen kişiye, hediye olarak yeni, gelecek bir hayat veriyorlardı.

Eski Altaylılar, bâzı durumlarda, ölünün cesedini, mûtad olduğu üzere, dağların zirvelerinde toprağa verirlerdi... Bunun yanında, toprakta, tomruktan küçük bir oda, bir çeşit ölü "evi" yaparlardı. Arkeologlar, böyle mezarları "ağaçtan mezar" olarak isimlendirdiler.

Ağaçtan mezarlar, tabutların ilk atalarıdır; bugün bütün Avrupalı kavimlerin en az yarısı, ölülerini tabutla gömüyorlar.

... Altay'da böyle idi. Fakat, bozkırda tabiat farklıdır. Onun için, ölülerin cesetlerini sâdece toprağa vermeye başladılar. Seçkinler için cenâze "oda"ları yaptılar; *kurganlar* yığdılar; bunların tepelerine, eski vedâ taşları üzerinde yırtıcı kuşlara ziyâfet olmak üzere yapılanlara benzeyen anıtlar yerleştirdiler.

Tomruktan yapılmış oda, *kurgan* içine konulur, burada ölenin cesedi yatar, yanında ise yemek, silâh, çeşitli nesnelere, ölü at ve köleler bulunurdu. Buraya, cenâze odasına, yukarıdan yer altı yoluyla inilirdi; bu yoldan sâdece din adamları inerlerdi. Yer altı yolu bütün *kurgan*larda değil, sâdece bilhassa imtiyazlı insanların cenâzelerinin bulunduğu *kurgan*larda uzun olurdu. Diğer bir ifâdeyle azizlerinkilerde!

Türk topraklarının görünüşü *kurgan*larla derhal değişti. Gözle görülür şekilde, gerçekten Türk toprağı oldular! Zirâ "kurgan" kelimesi, komşu kavimlerde eskiden "sınır" mânâsına geliyordu. İnsanlar, nerede *kurgan* varsa, orada Türklerin olduklarını biliyorlardı. Demek oluyordu ki, orası başkasının toprağıdır.

... Bozkır *kurganları*, arkeologlara her şeyi anlatmadılar. Öyle anlaşılıyor ki, onlar, uzaktan görünüşleriyle, yön bulmada belli başlı noktalar olarak da hizmet verdiler; onun için, *kurgan*ları yol boylarında inşâ ediyorlardı. Bu da bir gelenek hâlini aldı ve bugüne dek bozkır

mezarlıkları "ana" yolların yakınında kuruldu.

Fakat, *kurgan*ın en umulmadık vazîfesi, III. yüzyıla doğru anlaşıldı. Eskiden böyle değildi. Bozkırlılar için *kurgan* açık göğün altındaki tapınak hâline geldi. Kutsal dağların eskiden oldukları gibi. *Kurgana* giriş kapısı önünde, "haram" ismini verdikleri bir meydan yaptılar. Burada konuşmak yasaktı; sâdece duâ etmek mümkündü. *Kurgan*ın tepesinde, eskiden olan anıtın yerine, kerpiçten, çadıra çok benzeyen bir şey yaptılar.

Bu neydi? Ne içindi? İnsanların, kutsal *Kaylasa* dağının silüetini ritüel yapıya ancak böyle kazandırmış olmaları mümkündür. Belki de başka bir sebebi vardır.

Eğer bu tahmin doğruysa, o zaman, ilk tapınakların niçin IV. yüzyıla doğru ortaya çıktıkları anlaşılır. Kıpçaklar, onlara "*kilisa*" yâni "kilise" (*Kaylasa* kelimesinden geliyor olmalı) adını vermişlerdi.

Çadırımsı stiller, kutsal dağların görünüşlerinin bir tekrârı idi; bu biçim tam o sırada mâbet mîmârisine iyice yerleşti. Bu biçim, Türk rûhî/mânevî kültürünün bâriz bir yeni işâreti oldu! Kıpçaklar, mâbetlerini, o zamandan beri, yalnız yüksek yerlerde yaptılar. Sanki *kurgan* üzerinde gibi. Veyâ, seçkin insanların mezârları üzerinde.

İşte, sıradan bozkır kurganlarının ne kadar çok sır sakladıkları anlaşılıyor. Bunlar, yığılarak yapılmış toprak dağları gibidirler.

... *Büyük* kavimler göçünün, bâzi ilim adamlarının gördükleri gibi, aç ve çulsuz sürülerin hareketleri olmadığı âşikâr idi. O, *Büyük* Altay kültürünün Avrasya topraklarına ilerleyişi ve gelişmesi idi. Türkler, Doğu ve Batı'nın birbirlerine yakınlaşmaları için, titanların kahramanca hareketlerini yaparak, bir adım attılar. Bizâtihi bu, tartışmasız, olağanüstü târihi bir hâdisedir. Başka bir ifâdeyle, onlar, yeni devletlerini kurarak, parça parça olmuş eski dünyâyı sanki birleştirdiler. Böylece Avrasya (buradan Avrasyalılar) ortaya çıktı.

Beş nesil, beş ömür geçti; Kıpçaklar Kafkasya'ya gitmeden önce, Roma imparatorluğu sınırlarına vardılar. Bunu Han Aktaş yaptı. Batı'yı ilk olarak o gördü.

HAN AKTAŞ

Altaylılar, beklenmedik bir anda bir ırmağın kıyısına ulaştılar... Büyülenip kaldılar. Bozkırlılar, bu kadar çok suyu olan bir ırmağı daha önce görmemişlerdi. Ona *İdil* (Volga) adını verdiler. İrmağın kenârında, her zamanki gibi, ordugâh kurdular; çevreye keşifçiler gönderdiler.

Bir süre sonra keşif kolu, orada yaşayan ve anlaşılmaz bir dille konuşan insanlar hakkında bilgi getirdiler... Böylece (belki hiç de böyle değil), Doğu ile Batı, Avrupalılarla Türkler "karşılaştılar".

Bu Avrupalılar kimlerdi? Bugün güvenle söylemek mümkün değildir.

İdil, o sırada Hazar Denizi'ne dökülüyordu ama, Volga'nın tam bugünkü döküldüğü yerden değil. Üç yüz kilometre daha güneyden. Irmak, geniş bir kavis yaparak, Kafkas bozkırlarına giriyor, Kafkas dağlarına yaklaşıyordu. Buradaki sâhillerde yaşayan ve Türklerin önlerine çıkanların kimler oldukları bilinmiyor.

İdil'in eski yatağı bugün hâlâ duruyor; fakat o zamandan kalan eserler artık yok (zaman, bilindiği gibi, taşlara bile aman vermiyor). Çok şey yok oldu. Sâdece incelemeler için materyal var.

Meselâ, eski şehirler... Gerçekten, bunlar hakkında bugün fazla bir şey bilmiyorsun. Bu

şehirler, sanki toprağa karışıp gittiler; çamurlar içinde kayboldular. Aslında bunlar, samanla karışık kilden yapılmışlardı. Kerpiçten. Evler sıcak, fakat dayanıksızdılar. Kil, yağmurlardan, ayazlardan aşındı. Sâdece kerpiç temeller ayakta kaldılar. Arkeologlar, bu şehirlerin bânîlerini –Türkleri– bunlarla tanıdılar... Bozkırda bu tür eserleri sâdece Türkler bırakmışlardı.

Ocakta pişmiş bu kil, bu alelâde kerpiç, bir arkeologa o kadar çok şey anlatıyor ki, o ancak şaşırıp kalıyor. Meselâ, Türklerdeki uzunluk ölçülerini, işte bu kerpiçlerden öğrendiler. Mîmarların birkaç ölçü birimi kullandıkları anlaşıldı. *Arşın* ve *sajen* (2,13 m.), onlara Altay'da da hizmet etmişti. İşte esas ölçü olarak, kerpicing kendisi, onun uzunluğu her zaman kaldı.

Türk ustalar, kerpiçlerini 26-27 cm. uzunluk ve 5-6 cm kalınlıkla verilen ölçülere titizlikle uyararak yaptılar. Ne büyük, ne küçük. Genişliği ise, uzunluğunun yarısı idi. O, erkeklerin avuçlarına tam olarak sığıyordu. Her şey çok pratikti.

Baykal'dan Batı Avrupa'ya kadar, bozkırın tamâmında bu tür kerpiçlerden binlerce binâ yapılmıştır. Bâzı kerpiçler üzerinde, onları yapanların damgaları (firma işareti) bulunuyordu. Karışmamaları için.

Kerpiçler kare şeklinde idiler. Fakat her yerde aynıydılar: yâni 26-27 cm. Yedi-buçuk kerpiç bir *sajen* (2,13 m.) ediyordu (kuşkusuz, harcın kalınlığına göre)... Uzunluk ölçüsü. Bir *sajende* üç *arşın*.

Türk mîmârîsi, işte böyle –ölçü ile– başladı. Bânîlerin, göz önünde bulundurdukları bir projeye sâhip oldukları açıktır; çünkü binâlar güzeldiler, muntazam idiler, sağlamdılar. Projesiz, hesapsız böyle binâlar yapılamaz.

Arkeologlar, Volga (İdil) havzasında, Ural'da, Altay'da, Kazakistan'da, Dağıstan'da, Don'da, Ukrayna'da, Merkezî Avrupa'da pek çok eski binâ izleri buldular.

Büyük Türk göçlerinin anıtları, bozkırda ve diğer yerlerde iyi muhâfaza olunmuştur. Hiç umulmadık biçimde. Gerçi, onları anıt olarak isimlendirmek güçtür; bunlar yolların kenarlarındaki taşlardır. Her birinin üzerine geyik resimleri kazınmıştır; bu sebeple arkeologlar onları "geyikliler" diye isimlendirdiler.

Güneşli geyik de *Tengri*'nin bir işareti idi; demek oluyor ki, Türk rûhî/mânevî kültürünün bir alâmet-i fârikası. O, Türklerde haçların ortaya çıkmalarından çok önceye işaret etmektedir.

Geyikli taşlar, yolculara gerçek bir danışma bürosu olarak hizmet vermişlerdi. Onların üzerlerine uzaktan görülebilen resimler ve metinler kazınmışlardı; bunlar yabancı bir diyarda yol bulmaya, yön belirlemeye yardım ediyorlardı.

"Sağa gidersen, saraya rastlarsın; sola gidersen, hiçbir şey bulamazsın..." Hayır, bu sözler bir masaldan değil, yolların kenarlarında bulunan taşlardan. Onlar başlı başına bir rapor, bir vesikadılar. Fakat herkesin okuyamayacağı bir vesika. Sâdece kendisi! Runik yazıyı bilen. Yolculara yardım etmek, güzel bir Türk geleneğidir.

Sağda/sağa, solda/sola, ileri/ön, geri... Bunlar belli başlı esrarlı yön noktaları. Sağa/sağda, güneye/güneyde; sola/solda, kuzeye/kuzeyde, ileri/ön, doğuya/doğuda... mânâsına geliyordu. Yolcu, yolların kenârındaki bilgiyi okuyarak, ileride kendisini neyin beklediğini öğrenmekte ve karşılaşmaya hazırlanmaktaydı.

Bütün mesajları, bozkırda karşılaştıkları büyük yalçın kayalar veya taşlar üzerine yazdılar. Şiirsi satırlar kazındılar... Tabii, hepsi eski Altay geleneği idi; o bozkırda ebediyete kadar yerleşti.

Türkler, bozkıra *Büyük* göçleri hakkında şiirler, menkabeler düzdüler. O uzak devirlerin çağdaşlarından bir şeyler hâlâ duruyor. Meselâ, en eski Aktaş menkabeşi; onu şimdi farklı şekillerde anlatıyorlar; fakat esası kalmıştır.

Gerçekten, Başkırlar Han Aktaş'ın Başkır olduğunu ileri sürüyorlar. Tatarlar Tatar, Kumuklar onun Kumuk olduğunu söylüyorlar... Dağıstan'da Aktaş nehri var; onun yüksek kıyılarında eski bir şehrin harâbesi bulunuyor; rivâyete göre, onu –kendi başkentini– meşhûr han tesis etmişti... Kime inanmalı, Tatarlara mı, Kumuklara mı, yoksa Başkırlara mı?

Hepsine birden! İşte sebebi.

Han Aktaş, ülkesini İdil'de tesis etmişti; anlaşılan, burası o sırada *Deşt-i Kıpçak* diye isimlendiriliyordu. Bugünkü Kumuklar, Başkırlar, Tatarlar *Kıpçak* idiler, yâni aynı kavimdirler. Onları hiçbir şey, bugünkü gibi, parçalamamıştı; o sırada bunların hükümdarları bir, hanlıkları bir idi... Ne yazık ki, kardeşler, akraba oldukları unuttular. İşte çekişiyorlar.

Han Aktaş zamânında, yâni III. yüzyılda, yeni büyük Türk hanlığı, ayakları üzerine kalktı. O, *Büyük* kavimler göçünün ürünü, onun bir netîcesi idi. Toprağın benimsenmesi ve iskânı, ancak böylece, yeni bir devletle tamamlanabilirdi. Her ülkenin, bilindiği gibi, muhakkak sınırları, hükümdarı ve ismi vardır.

Deşt-i Kıpçak... Bu, çok derin mânâlı bir isimdir. Onu bugün "Kıpçakların (yâni bozkıra göçmüş olan Türklerin) bozkırı" diye çeviriyorlar. Ne var ki, böyle bir çeviri, pek fazla açıklayıcı değil; böylesi, Türk kültürünün geleneklerinde yok. "Deşt" veya "daşt" kelimesi kuşkulandırıyor; o daha öte bir şey olmalı. Eskiden Türklerde bu kelime "bozkır (step)" değil, yine "gurbet" mânâsına geliyordu.

Bozkırlılar, kendi vatanlarına "gurbet Kıpçakları" demiş olabilirler mi?... Hiçbir zaman. Sesi rahatsız edici geliyor.

Çözüm, ismin ortasında kaybolan ehemmiyetsiz *i*'de. Bu harf, sanki çok çok eskiden "*isitep*", Türkçe "ısıtan" şeklinde söylenen kelimenin bir yankısı gibi. Rus varyantında şöyle: "Gurbette, Kıpçakları ısıtan". İşte o zaman her şey yerli yerine oturuyor. (Türk dilinde, gerçekten, cümlelerin yapısı farklı, fakat mânâ aynı duruyor.)

Deşt-i Kıpçak! Böyle, bozkıra giden Türkler sâdece böyle söyleyebilirlerdi. Onlar, dünkü dağlılar, yeni bir ev edindiler. O ev, onları "ısıttı".

Bozkırlılar için şimdi "*isitep*"ten daha sıcak bir kelime yoktur. Bu, Anavatandır. Dünyâdaki en sıcak yer. "Bizim beşiğimiz, Altay; Anavatanımız ise Step" dediler, Kıpçaklar.

Bununla birlikte, *Deşt-i Kıpçak*'ın farklı yorumları da göz-ardı edilemez; diğer yorumların, kimilerine daha doğru görünmesi mümkündür. Meselâ, eğer Türkçe "taş" ("daş"), yâni kaya, tepe kelimesi esas alınır, "taşa" ("dašta") –ikâmet yeri– sözü ortaya çıkıyor. Bunun îzâhını arıyorlar... Belki İranî versiyonlara eğilmek de mümkündür (böylesi de var!)...

Fakat, böyle veya başka türlü; eski Türkçe "*isitep*" sözü, nasıl olsa bozkırlıların (steplilerin) kalplerine daha yakındır.

İDİL

Han Aktaş, İdil'de şehirler, köyler, kasabalar ve derbentler kurdu. O, çok faal bir hükümdardı... Tatarlar, Başkırlar ve Kumuklar, onu kendilerinden sayarak hakkında farklı şeyler anlatıyorlar; maalesef, unutulmuş insanlara bir örnektir.

Aktaş... Bir Türk kahramanı, ve hattâ toparlayıcı bir tip. İnanılmaz güçlükleri yenen bir halk tipi. O, Ural'da ve Kafkas'ta, kendi kahramanlıklarının izlerini, içinde tek bir halkın yaşadığı yeni bir hanlık bıraktı.

Türkler, beyaz atlarını İdil kıyılarına, kuzeye, güneye, istedikleri her yere sürdüler. Daha III. yüzyılda, ilk şehirlerini bu büyük ırmak üzerinde kurdular. Onlar –bu şehirler– unutulmadılar, yaşıyorlar, hayattalar. Meselâ *Sümerü* (*Samara*), *Üç-Sümer* adlı kutsal dağın bir hâtırasıdır. Tam burada, onu, onun bir dağ mı, bitki mi, yoksa daha başka bir şey mi olduğunu hatırlatan bir şeyler olması mümkün. Türkler hiçbir zaman rastgele isimler vermemişlerdir.

Bir azizin mezârının yanı başında *Simbir* –“yalnız mezar” (Simbirsk)–, kumluk dağda *Sarıtau* –“sarı dağ” (*Saratov*)– şehri yükselmmişti... Ve tabii ki, Türklerin ve diğer kavimlerin yaşadıkları *Bulgar* şehrini daha o zaman biliyorlardı. Şehrin karma bir nüfusu vardı; bu, onun isminden anlaşılıyor.

Yine, İdil'in kolları üzerinde şehirler inşâ edildi: *Kama*, *Oka*, *Agidel* kıyılarında. Ural'da –*Çelâba* (Çelabinsk), *Tagil*, *Kurgan* ve diğerleri... Hepsi Türkçe isimlerdir; hepsinin bir mânâsı vardır.

Fakat Kıpçaklar, başkalarının topraklarına ilişmediler. *Udmurtlar*, *Mariler*, *Mordovlar*, *Komlar*, *Permâkler* ve bugünkü *Pavoljâ* ve Ural'ın diğer kavimleri, sonsuza kadar onların iyi komşuları olarak kaldılar. Aslında bu –yâni kavimlerin kardeşliği–, onların hepsinin Altayî köklerinde vardı.

İdil'de Han Aktaş'ın süvârieleri, bir zamanlar Altay'dan gelmiş olan İskitlerin yerleşim yerleriyle karşılaştılar. Bugün, bu insanları *Çuvaşlar* olarak adlandırıyorlar. Onlar, Türk kavminin eski inancını, eskisi gibi muhâfaza ediyorlar. Fakat, *Tura* adıyla, artık *Tengri*'yi de tanıyorlar.

Çuvaşlar... Gerçek bir halk-müzesi; kendisinin tanınma saatini sabırla bekleyen, Türk dünyasının esrârengiz hazînesi...

Elbette, İdil'in kıyılarında kanlı çatışmalar oldu; burası savaşız edemiyordu. Atlılar, meselâ, *Alanlar* yollarını kestiklerinde kalpaklarını çıkarmak zorunda kaldılar; bu çok güçlü ve savaşçı kavim, onlardan önce, Roma lejyonerlerini bile topraklarına sokmamışlardı.

Alanlar, Don kıyılarına Türkleri sokmadılar; onlara yıkanmak ve atlarına içirmek için su vermediler.

Han Aktaş, İdil'e eli boş döndü. Irmağın ağzında *Seminder* şehrini, Hazar hanlığının müstakbel başkentini kurdu. Onunla, İdil sonsuza kadar Türk ırmağı hâline geliyordu.

Fakat, bozkırın iskânı o zaman durdu. İyi bir ordu olmadan burada kalmak tehlikeli idi: Avrupa, düşmanlığını gizlemiyordu. Her ne pahasına olursa olsun, Türklerin Kafkas'ta yerleşmesi gerekiyordu; çünkü dağlar, her kaleden daha güvenli, tabii kalelerdi. Yoksa, İdil'i kaybedeceklerdi.

Han Aktaş, Kafkas'a savaşarak gitti.

Dağ ırmağının kenârında bir şehir kurdu. Aslında bu, Kuzey Kafkas'taki ve bütün Avrupa'daki ilk Türk şehriydi... Şimdi şehrin yerinde kurganlar bulunuyor. Yer yer kerpiç duvarların ve toprak setlerin kalıntıları görünüyor. Aktaş ırmağının yanı başında. Irmağın gerisinde ise *Endire* adlı bir Kumuk yerleşim yeri var. Kumuklar, eskiliği dolayısıyla saygı gösteriyorlar.

Oradan –bugüne kadar unutulmuş olan bu şehirden– güneye *Büyük* bir göç yolu uzanıyordu;

fakat pek uzun değildi. Süvâriiler, *Derbent* önlerinde umutsuzca durdular. İleriye yol sınımsıkı kapalıydı.

Derbent şehri, batı dünyâsının güvenilir bir muhâfızı olarak görünüyordu; o, dağların zirvesinde zaptolunmaz bir kale olarak duruyordu. Kaleden deniz kenârına kadar yüksek bir taş duvar uzanıyordu; bu duvar, İran'a ve Roma imparatorluğuna giden yolu, emniyetle ikiye ayırmıştı. Duvar çok yüksek ve öyle geniş ki, üzerinde, caddede gibi, kağnıyla gidip geliyorlardı.

Şehir, bu duvarla yaşadı. Daha doğrusu, meşhur kapılarıyla yaşadı: Onları, mal ve para almak için, ticâret kervanları önünde açıyorlardı.

Türk atlılarının önlerinde bu kapılar sınımsıkı kapalı idiler... *Büyük* kavimler göçü, burada, Kafkas dağları önünde durdu: Sağda dağlar yükseliyor, solda deniz çalkalanıyordu. İlerisi ise çıkmaz yoldu. Gidecek başka yer yoktu.

Gezegende ise, III. yüzyıl, ikinci yarısını sayıyordu. Türk dünyâsında durgun yıllar başladı.

KAFKAS

Derbent kapılarının gerisinde uzanan ülke, Kıpçakları kendisine çekti. Kendi bilinmezliğine çekti. O, farklı kültürüyle, Doğu bozkır dünyâsı için yeni idi. Türkler, Avrupa ve Roma imparatorluğunu, tabîi ki, daha önce işitmişlerdi. Fakat, onları hiç görmemişlerdi.

Kendilerini bir çıkmazda bulan Türkler, Gök Tanrı'ya inanıp güvendiler...

Deşt-i Kıpçak, kendi düzenli hayâtını devam ettirdi: İnşaat yaptılar, demiri erittiler, ürünler ve hayvanlar yetiştirdiler. İnsanlar, bayramları ve düğünleri kutladılar; çocukların doğumuna sevindiler; yakınlarının öteki dünyâya göçüşüne üzüldüler. Her şey, her zamanki gibiydi. Hayat, mûtab yoluna acele etmeden aktı.

Kafkas'ta Türk köyleri ortaya çıktılar; yeni şehirler yükseldiler. Onlardan biri de *Hamrin*'dir. Şehir, Kafkas târihçilerinin yarısından çoğunun zikrettikleri kutsal bir ağaçla şöhret bulmuştu. "*Tengri-Han*" adlı ağaçla.

Şüphesiz, sözü edilen, paganlardaki gibi, alelâde bir kutsal ağaç değildir... Hiç de değil... Türklerde, kendisinde Yüce *Tengri*'nin yaratmış olduğu her şeyin birleştiği bir "evrensel ağaç" efsânesi yaşıyordu. (Bu durumda, "*Hoday*" –"Kurucu", "Yaratıcı" – sözüyle *Tengri*'ye yönelmek âdetten idi).

Evrensel ağaçla ilgili öğretisi, tam bir ilimdir; onu kavrayan kişi, bilge (hakîm) oluyor. O, bir dünyâ modeli görüyor ve dünyânın nasıl yaratıldığını anlamaya başlıyor. Bu ilme Avrupa'da *felsefe* diyorlar.

Evrensel ağacın dalları göğe ulaşıyorlar, Tanrı'ya ve kuşlara ait oluyorlar. Ağacın kökleri derine, Cehenneme, Yılan'ın krallığına gidiyorlar. Gövdesi ise, dünyânın ortasında bulunuyor; burada insanlar, atlar ve vahşî hayvanlar yaşıyorlar.

Hayat ağacı, ebedîdir; Tanrı'nın ebedî oluşu gibi. Onu görmek mümkün değildir; Tanrı'yı görmek mümkün olmadığı gibi.

Efsâneye göre, ruhlar ve fikirler hayat ağacının üzerinde, bir dünyâdan öbürüne geçiyorlar. İnsana asıl o, evrensel ağaç bilgi veriyor... *Hamrin* şehri, ya bilgelerin ve filozofların şehri olduysa? Ya burada, evrensel ağacın dallarının örtüsü altında, Kıpçaklar, *Tengri*'nin nasihatlerini diledilerse?.. Etraf düşman bir dünyâ ile çevrili.

Sonradan *Hamrin* şehrinde tapınaklar, daha sonra da mescitler yaptılar. Fakat ağaç, şehrin asıl kutsalı olarak kaldı... Şimdi orada *Kayakent* köyü var. Tam bir şehir planlı köy. Köyün kenârında ise, geçmişin hâtırası olarak, kutsal "*Tengri-Han*" ağacı yetişiyor... Kumuklar, tabîî ki, bâzı şeyleri unuttular; hayat ağacı hakkında fazla bir şey bilmiyorlar; fakat, *Kayakent* köyünde yetişen ağaca yönelik husûsî saygıyı muhâfaza ediyorlar.

Ağaca kendi gelecek anılarını mı?!

...O sırada -III. yüzyılda-, dünyâda büyük hâdiseler filizleniyordu. Bunlar, *Derbent* duvarlarının yanı başında başladılar ve önceleri Türkler olmaksızın yol aldılar. Fakat, onların önde gelen iştirakçilerinin ve başlıca itici güçlerinin asıl Kıpçaklar olması gerekiyordu.

Eskiçağ bilgeliği, "*Tengri'nin* takdîrinden kaçılmaz", diye öğretiyor.

İnanılmaz bir şey, ama gerçek; *Derbent* kapıları kendileri açıldılar!.. Bozkırlıların katkısı olmadan. Mâlumdur ki, temiz fikirleri Gök (*Tengri*) göndermiştir; onlar iz bırakmadan geçip gitmiyorlar. Sonraki Kafkas ve bütün Avrupa târihi, bu kanaati veriyor.

Kendilerine âit olan uzak Kafkas-ötesinde, İran'la yaptıkları savaşı ümitsiz bir şekilde kaybeden Ermeniler, Kıpçakların gelişini haber almışlardı. Onlara güçlü bir müttefik gerekliydi; Ermeniler, *Hamrin* şehrine giden yolu buldular. Avrupa'da Türkleri ilk olarak onlar tanıdılar. *Derbent*'in atlılara yol vermesi için her şeyi yaptılar.

Ermeni kralı I. Hazroy, müttefik konusunda yanılmamıştı. Kıpçaklar, düşmanı savaşta tam bir bozguna uğratarak, onu korkunç bir biçimde yere serdiler. Savaş bununla bitti. Ermenistan, İran'ın idâresinden çıktı; Türkler ise, *Derbent*'i ve Hazar'ın batı sâhillerinin tamâmını hâkimiyetleri altına aldılar...

Bugünkü Âzerbaycan'da o güzel zamanlardan kalma bir çok iz vardır. Meselâ, *Kıpçak* köyü ve *Gence* şehri. Hattâ, çok az tanınan başka köylerde ve şehirlerde bile *Büyük* kavimler göçü devirlerinin hâtıraları vardır. *Gusar* şehrine dikkatlice bakmak gerek; bu, onun bugünkü ismi; fakat, anlaşılan, *Geser* isminden geliyor... Türk dünyâsı, o sırada -III. yüzyılda-, Kafkas'a her türlü hakka sâhip olarak girdi. Buraya kök saldı. Ebediyyen, Kafkas ve bütün Avrupa kültürlerinin bir parçası oldu! En inanılmayacak buluşlar, burada böyle mümkün oldu.

Türklerin Kafkas'a girişi, dünyâ târihinin olağanüstü bir hâdisesi idi! Atlıların gücü (herkesin hesâba katmak zorunda olduğu yeni bir ordu), müstakbel *Büyük* kavimler göçü, onun görünen perspektifleri (Kıpçakların ufkunda Avrupa, Yakın ve Orta Doğu göründü), bu hâdiseye içindedir.

O sırada, her şey, Kafkas'taki sıkı siyâsî yumakla bağlantılıydı; her şey kendi devâmını bekliyordu. Zaman, global târihî hâdiseleri hızlandırmaya hazırlanmış, bir zemberek gibi sıkılmıştı. Dünyâ, başka bir dünyâ olmaya hazırlanıyordu.

Avrupa'da antik çağın altına bir çizgi çeken ve orta çağı başlatan, asıl Türklerin Avrupa'ya gelişleridir! Yeni bir Avrupa, artık Türk Avrupa başlıyordu! O, ilk gençlik çağından delikanlılık çağına geçmiş gibiydi... Ne yazık ki, târihçiler, bu fevkalâde mühim hâdisenin farkına varmadılar.

Kafkas, elbette, eskiden dünyâ politikasında husûsî bir rol oynamıştı; o, Doğu ve Batı arasında sınırdı. İki dünyânın sınırı! İran'ın ve Roma imparatorluğunun çıkarları, uzun zaman burada kesişti: Yüzyıllarca kanlı savaşlar oldu.

Ayrıca, batı dünyâsında demir yapımının bilindiği tek yer sâdece Kafkas değildi. O demir ki, altından daha değerliydi. (Gerçekte, demiri burada eritemediler; düşük kaliteli olmaktaydı;

benzerlerini Karpatlarda Keltler yaptılar). Fakat yine de, onlara sâhip olmadan savaş, hayâta değil, ölüme götürdü. Kafkas metalı olmasaydı, Roma imparatorluğunda sonsuza kadar bronz çağı olurdu. Burada demir yapmasını bilmiyorlardı. Onun için, lejyonerlerinin pusatlarını bile bronzdan yapıyorlardı. İran dahi Kafkas demirini kullanıyordu.

Türkler, Kafkasya'da İran ordusunu bozguna uğrattıkları zaman, her şey birden tersine döndü; her şey hiç beklenmedik bir biçimde değişti. Yüzyıllar içinde teşekkül eden dünyâ politikası, bir günde çöktü. Gürültüsüz, çatırtısız çöktü. Fakat bunu, ancak çok tecrübeli insanlar anlayabilirdi.

Kıpçakların arasında böyleleri bulunmuyordu. Onlar, Avrupa'da olup biten şeylerin çoğundan, umûmiyetle habersizdiler. Kendi zaferlerinin meyvelerini bile tatmadan, Kafkasya'dan ayrıldılar; orayı başkalarına bıraktılar.

"Sâhipsiz" kalan Kafkasya'da ise, o zamânın kurnaz tilkilerinden ve bilge politikacılarından, Roma imparatoru Diokletian acele etmeye başladı. Avrupa, onun hâkimiyeti altında bulunuyordu; şimdi o, dünyânın sâhibi olabileceğini hissediyordu.

Diokletian, 297 yılına doğru, bütün Kafkasya'yı hâkimiyeti altına aldı. Sonra, zayıflamış olan İran üzerine saldırdı; onun en zengin eyâletlerini ele geçirdi. Sefer hızlı olmuştu. Muzafferâne. Roma çok sevindi. Artık, imparatorluğun "Altın Çağı"nı konuşuyorlardı. Başarının böylesini hiç kimse beklememişti; imparatorun kendisi bile.

Fakat zafer çok kolay elde edilmişti. Şüphe uyandıracak kadar kolay; bu durum, Diokletian'ı kuşkulandırdı.

Farslar karşısında kazanılan bu zaferdeki felâketi, sâdece o hissetti. Sonradan Ermenistan'da patlak veren isyân, imparatorluğun üzerine kaçınılmaz bir duvar gibi çöken bu felâketin uzak habercisiydi.

Ermenistan'daki isyânı, tabii ki, bastırdılar. İsyânı tertip eden Hristiyanları hapse attılar. Fakat, bu artık hiçbir şeyi değiştiremeyecekti. Ermeniler büyülenmiş gibiydiler. Neredeyse olması gereken, çok mühim bir hâdiseyi bekliyorlardı. Hristiyan Grigoriy'in önceden haber verdiği mucizeleri bekliyorlardı.

Bu Grigoriy, gök yüzünde ateşten bir sütun ve onun tepesinde bir haç görmüştü. Haçtan -yıldırımından çıkar gibi- parlak bir ışık yayılıyordu.

Ermeniler, o sırada, haçın kurtarıcı gücüne henüz inanmıyorlardı; pagan idiler. Ama, buna karşılık, herkes, altında Kıpçakların savaştıkları haçlı bayrakları çok iyi hatırlıyordu. Hayret içerisinde kalmışlardı. Grigoriy, gök yüzünde tıpatıp böyle bir haç görmüştü! İlâhî bir işâret.

Onlar, "Türlere Gök Tanrı'ları yardım ediyor" diye düşündüler.

Her şeye kâdir Türk Tanrısı hakkındaki rivâyet, Avrupa'ya bir rüzgâr hızıyla yayıldı. Onu, dünyâyı Roma'nın hâkimiyetinden kurtaran atlılarla ilgili Îsâ (İsus Hristos)'nın kehânete benzeyen sözlerini tekrarlayarak, Hristiyanlara yaydılar. Bu kehânet, Hristiyanların belli başlı kitaplarından biri olan *Apokalipsis*'te yazılıydı! Onunla yaşadılar. İnsanlar, her satırı, çevrelerinde olup biten şeylerle karşılaştırarak okudular ve tekrar okudular. Her şey tam da böyle olmuştu; onun söylediği gibi; ona Hristo adını verdiler.

Gökyüzünde *Tengri*'nin parlayan haçını gören Grigoriy, herkese "Kehânet hakikat oldu. Bekleyiniz." dedi... Ermenilerin onu daha sonra kendi **Eğitimci-Bilgiyayıcı-Hakimleri** olarak tavsif etmeleri, bu sözler dolayısıyla değil midir?

Zafer pek yakındı; o kendisi gelmeliydi.

...Kuşkusuz, Türkler Avrupa'da olup biten şeyler hakkında bir şey bilmiyorlardı; hattâ tahmin bile etmiyorlardı. Onlar, kesinlikle hiçbir şey bilmiyorlardı. Onlara, genç Ermeni papazı henüz gelmemiştir. Ona, Grigoris adını verdiler; o, **Hakîm** Grigoriy'in torunuydu. On beş yaşına yeni gelmiş bir gençti. O, başını eğerek selâmladı ve kırık bir Türkçe ile, Kıpçakların hükümdârıyla görüşmek istedi.

Demiyti ki: "*Tengri*'nin takdîrinden kaçılmaz!"

TÜRKLER VE HRİSTİYANLIK

Genç piskopos Grigoris niçin gelmişti? Handan ne istiyordu? Hayır, askerî yardım değil.

Ermeniler, bu kez, onların gâlip gelmelerinin sebeplerini öğrenmek istemişlerdi. Onlar (paganlar, ateistler!), Türkleri yenilmez bir kavim yapan Gök Tanrı inancını kabûl etmek istiyorlardı. Hristiyan piskopos Grigoris, Gök Tanrı inancını öğrenmek ve sonra kendi kavmini bilgilendirmek için gelen ilk Avrupalıdır. Aslında o, Geser'in ve Han Erke'nin faaliyetlerini devam ettirmek istiyordu; fakat artık Avrupa'da!..

Belirtmek gerekir ki, Avrupa'da Gök Tanrı'yı duymamışlardı bile. Yahûdîler putlara (terafim) ve pagan tanrılarına (elohim) duâ ediyorlardı. Romalılar, Jüpiter'e tapınıyorlardı. Her yerde putperest çok-tanrıcılığı ve açık bir barbarlık hüküm sürüyordu.

Hristiyanlar, umûmî olarak, hiçbir tanrıya inanmıyorlardı. Tanrıları inkâr ve kendilerini ateist olarak tavsif ediyorlardı. Sâdece, atlıların –Gök Tanrı'nın Elçisi'nin habercilerinin– gelişlerini bekliyorlardı... Ve işte atlılar zuhûr ettiler!

Kıpçakların Roma imparatorluğunun sınırlarında belirmelerini, onların İran karşısındaki parlak zaferlerini ilk önce Hristiyanlar fark ettiler. Yabancılar hakkında konuşmaya başladılar. Onlar çok farklı idiler: Demirden pusatları ve teçhizatları, Kıpçakları, Avrupalıların gözlerinde başka bir dünyâdan gelmiş yabancılar yapmışlardı. Aslında doğrusu da böyleydi. Onlar, *Tengri*'nin yüce göğü altında yaşayan aydınlık bir dünyâdan gelmişlerdi.

Paganist Avrupa, onları tepeden tırnağa süzdü; *yayanın* atlıya ancak böyle bakması gerekir. Avrupa, aslında Türklerden geri idi: Tanrı'ya inanma, onun için erişilemez kadar değerliydi! Demiri Türk kavmine hediye eden Tanrı'ya.

Bu sözlerin mânâsını anlamak için basit bir örnek yeterlidir: İyi bir demir kılıç darbesi, bronz kılıcı ikiye bölmüştü. Başka bir ifâdeyle, göklere çıkarılan Roma ordusu, Kıpçakların önünde sanki silâhsızdı. Ağaç sopalı vahşiler gibi.

Roma imparatorluğunun inkırâzı hakkında çok şey söylemek, pek çok faraziye ve tahmin sıralamak mümkündür; fakat bu basit gerçeği göz önünde bulundurmadan yapılan bütün konuşmaların boşuna olacağı açıktır.

Türk *Tengri*'si demiri sembolleştirdi, Roma'nın Jüpiter'i ise bronz. Demirin bronz karşısındaki zaferi nasıl mukadderse, Kıpçakların zaferleri de öyle mukadderdi. Roma imparatorluğu, ölüme mahkûmdu; onun mukadderâtı, sâdece zamâna ve Kıpçakların arzularına bağlıydı.

... Ermenilerin piskopos Grigoris'i Türklere göndermelerinin tesâdüf olmadığı açıktır. Onlar, belki, Avrupa'da, müstakbel hâdiselerin seyrini sezen yegâne kimselerdir. Bu yüzden, can çekişmekte olandan uzaklaşmaya başladılar; ancak Roma henüz ölmüş değildi.

Genç Ermeni piskopos, işte bunun için Derbent'e gelmişti. O, vaftizi (Türkçe "arı-sil" veya "arı-alkın") kabûl etti. Onu, üç kere, gümüş haçla kutsanmış suya daldırıp çıkardılar.

Suyla takdis, *Tengri* dîninin mühim bir törenidir. Dîne girme! Diğer bir deyişle, Türk dünyâsına. Bu bir Altay kaynaklı törendir; çünkü Eski Altay'da, yeni doğmuş çocukları buzlu vaftiz teknesine batırıp çıkarırlardı. İnsan, bu banyodan sonra Sonsuz Mâvi Gök'ün dünyâsına girerdi. (En nihâyet, Çince'de bile "sağlıklı", "sağlam" mânâsına gelen Türkçe "Türk" sözü buradan geliyor.)

Eski Türklerde bir "arig" sözü vardı. Bu söz, rûhî/mânevî mânâda "temiz" mânâsına geliyordu. Onlara, 'kutsal arınma törenini geçen insanlar' adını veriyorlardı.

Suyla vaftiz, Altay'da ortaya çıktı. Kendisinin fizikî ve rûhî/mânevî temizliğine îtinâ gösteren bir kavimde. Bugün, bunu Hristiyanlara ve başkalarına atfediyorlar ki, hiç de doğru değildir. İlk Hristiyanlarda bu yoktu, olamazdı. Onu, Avrupa'da ancak Kıpçakların gelişlerinden sonra öğrendiler. Bu, inkârı mümkün olmayan bir hakîkattir ki, bunu Hristiyan târihçiler bile gizlemiyorlar. IV. yüzyılda burada, içinde Hristiyanları vaftiz ettikleri havuzlar yapmışlardı.

Bir de, *Tengri* inancı geleneğinin muhâfaza olduğu Tibet'te, *arı-alkın* ve *arı-sili* törenleri, eskiden olduğu gibi, hâlâ duruyor...

Demek ki, Ermeni piskopos, *Tengri* dînine giren ilk Avrupalı idi. Böylece açık ruhlu Türkler, Batı ile ittifâka karşı kendi tavırlarını izhar ettiler... Grigoris'i vaftiz ettikleri göl bile biliniyor. O, *Kayakent* köyü yakınında ve *Aci*, yâni "haç-gölü" adını taşıyor.

Türk din-adamları, (rûhen!) temizlenmiş olan Grigoris'i *Hamrin* şehrine gönderdiler ve orada kendisine evrensel ağacın sırrını açtılar. O, Türklerin kutsal metinlerini görmüştü; ki bunlar bugün, bâzı parçalara bakılırsa, Kur'ân'a da girmişlerdir. Ancak, o zaman, sırların açıklanmasından sonra, ona sağ elin iki parmağını -baş ve adsız parmağı- birleştirme izni verdiler. Bu, ilâhî rahatlama işâreti oluyordu.

İki parmağı bu şekilde birleştirme, Doğu'da Gök (Tanrı)'e bağlılık mânâsına geliyordu. Onları alına, göğüse, sol omuza, sağ omuza indirirlerdi... Türkler, bu hareketlerle Gök Tanrı'dan himâye ve iltimas diliyorlardı. (Bu şekilde istavroz çıkaran ilk Hristiyan, yine piskopos Grigoris oldu.)

Hristiyanlar haçın gücünü bilmedikleri gibi, istavroz çıkarmayı da bilmiyorlardı. Bunu da Kıpçaklardan aldılar.

Grigoris, onlara, Avrupa'da kendisine ibâdet olunan İsâ (Hrista)'yı ve Hristiyanlara yönelik baskı ve zulümleri anlattı. Türkler, İsâ (Hrista)'yı Gök Tanrı'nın oğlu kabûl ederek, Grigoris'e inandılar. Bilhassa Geser'e, yâni Türk kavminin Peygamberi'ne. Ona, kısa ve kolay anlaşılır kelimelerden oluşan duâlar ithâf olundu.

"Biz sana Geser'i verdik, öyleyse sen de Rabbine duâ et..."; bu satırlar, Tanrı'nın öğütlerinden. (Bugün onlar, Kur'ân'ın 108. sûresi oldular). "Geser" (Kausar, Kevser) sözünün mânâsı, bugüne kadar Doğu'da her ne kadar unutulmamışsa da, burada artık herkes hatırlamıyor.

Grigoris, uzun süre âyinlerin sırlarını özümsemi. Derbent'te bir Hristiyan kilisesi yapmasına yardım ettiler. (Daha sonra bu kiliseye -Kafkas'ta ortaya çıkan ülkenin ismiyle- Arnavut kilisesi adı verildi; Geser şehri, anlaşılan, Kafkas Arnavutluğu'nun şehirlerinden birisiydi.)

Ermenistan, Avrupa'daki ilk kilisenin, kendisindeki yeni Hristiyan kilisesi olduğunu iddiâ etti. Bu, 301 yılında olmuştu. Orada *Tengri*'yi ve onun haçını kabûl ettiler. Ermeniler, Türklerin

âyin törenini benimsediler. (Hristiyanların kendi törenleri bile yoktu; onlar Yahûdî dîninin sinagoglarındaki kâidelere göre duâ ediyorlardı.)

Eski kâidelerden ilk olarak Ermeniler uzaklaştılar; böylece Roma'da infiâle sebep oldular. İmparator Diokletian, o zaman, yeni Hristiyanlara yönelik meşhûr baskı ve kovuşturmalarına başladı.

Ne var ki, tâkipler, îdamlar, sürgünler artık korkutmuyordu. Sâdece, yeni dînin taraftarlarının sayısı arttı... Türk rûhî/mânevî kültürünün tohumları, pagan Roma'nın taşlık topraklarında bile bol ürünler verdiler! Çünkü, dünyâda Gök Tanrı'dan daha güçlü kimse yoktur!

Roma imparatorluğu kavimleri, korkmadan, eski tanrıların güçsüzlüğünden söz ediyorlardı. Herkes, Jüpiter'den açıkça yüz çevirdi. Merkür'ün heykellerini yıktılar; putların heykellerini kırdılar...

"*Tengri*'nin takdîrinden kaçılmaz!"

Sonunda Roma'da bunu anladılar. İmparator Diokletian, yeni Hristiyanlığı kabûl etmeyi bile istedi, fakat korktu. Ümitsizlik içinde tahtı terk etti ve saraydan ayrıldı. Bilge politikacı, birdenbire, Türklere yenildiğini hissetmişti.

Yenilmişti, onlarla savaşa bile girişmeden!

AVRUPA MÂBEDLERİ ÜZERİNDEKİ HAÇ

Ermenistan, Kafkas Arnavutluğu, sonra İveriya (bugünkü Gürcistan), Sûriye, Mısır birbiriyle yarışircasına Kıpçakları çağırdılar: *Büyük* kavimler gücü, burada kendi devâmını buldu. Fakat, bunu artık *Büyük* kültür göçü olarak tavsif etmek daha doğru olacaktır.

Her tarafta *Tengri*'nin haçını kabûl ettiler; onunla da Türk rûhî/mânevî kültürünü. (Türk modeline göre şekillenen) Yeni Hristiyanlık, onların Roma hâkimiyetinden mutlak olarak kurtulmalarını sağladı.

Onlar için –bu ülkeler için–, Kıpçaklar, bizzat Derbent'te Patriklik tahtı kurdular. Bu, mühim bir girişimdi. Batı için, bir nevi rûhî/mânevî okuldu. Buraya (bir vakitler Altay'a veya *Kuşan* hanlığına gidişte olduğu gibi), tecrübeli olarak gelmişlerdi. Burada ilk Hristiyan din adamlarını okuttular; onlara ilâhî törenleri ve âyinleri gösterdiler, dînin sırlarını açtılar; vâizler yetiştirdiler.

Diğer Avrupalılar, Gök Tanrı'yı nasıl öğrendiler?.. Kafkas, uzun süre daha, Orta Avrupa'nın eğitimcisi olarak kaldı.

Burada –Derbent'te–, dünyânın ilk Hristiyan kilisesi kurulmuştu. Bu kilise de, yine Türk mâbetleri örnek alınarak yapılmıştır; onda da sofaya girmek yasaktı. Roma'nın eski kolonilerinden yeni rûhî/mânevî kaynağa yüzlerce insan koştu.

Bu kilise binâsı hâlâ ayakta... Arkeologlar, bu binâyı, kale kazılarını sürdürdükleri sırada, tesâdüfen buldular. Hiç kimse, burada bu kadar paha biçilmez bir buluntuyla karşılaşmayı beklemiyordu. Önceleri onun ne olduğunu anlamadılar; tahıl ambarı zannettiler. Ancak sonra, binâ topraktan temizlendiği zaman, bunun eski bir mâbet olduğu açığa çıktı. Zîrâ, kubbenin en üst kısmına kadar toprağa gömülmüştü... Bunca yüzyıl geçmiş, Tanrı onu korumuştur.

Binânın üstten eşkenar haçları hatırlatması için, Türkler mâbetlerini tam böyle yaparlardı. Derbent'teki tapınak tıpatıp böyleydi. Ölçüleri îtibâriyle küçük. Duvarları kerpiçten. Her şey,

bozkırlıların zamânında olduğu gibi.

Ermenistan'daki, İveriya ve Kıpçakların diğer mütteliklerindeki kiliseler, aynen böyle ortaya çıkmışlardı. Mâbetlerin duvarları üzerine, ustaların-yapıcıların kazıdıkları işâretler, bunların Türk asıllı olduklarını söylüyorlar. İlim adamları uzun süre kafa yordular: "Bu anlaşılmaz/tuhaf işâretler ne mânâya geliyordu?"

Her şey çok basit görünüyordu. Bu bir damgaydı. Bütün Türk soylarında (*tuhumlarında*) bulunan bir tür arma idi. (Söz arasında, belirtmek gerekir ki, *damga*, Avrupa kaynaklı *heraldiki* -bu semboller ve şecerelerle ilgili mânâlı ilmi- başladı.)

Eski kiliselerin duvarları üzerinde yüzyıllarca suskun kalan yazılar, sâhipleri buldukları zaman, susmayı bıraktılar.

Meselâ, Ermenistan'da, ilim adamları şöyle bir yazıyla karşılaşmışlardı: "Keşifler cemaati için bu başı kabûl et"; başı yapanların isimlerinin baş harflerinin yanı başında. Bu sözlerin üzerlerinden hemen hemen bin yedi yüz yıl geçti. Bunlar, eski Türkçe ile yazılmışlardı.

Ermeni halkı, yeni dîni kabûl hâdisesi üzerine, Kıpçaklardan bu tür tebrikler aldı. Kısa, fakat çok mânâlı bir cümle; bu cümlede kavimlerin târihlerinin bütün sayfaları var.

(Alık III. Vaçagana zamânına yakın) Bir mâbette ise, taş üzerinde, eski ustaların elleriyle, din adamı kıyâfeti içinde bir atlı resmedilmiştir. Bu atlı, Türk-vârî, at üzerinde muntazam oturuyor; ayakları serbest, üzengisiz.

Târihin bir muammâsı daha mı? Hiç de değil. Bu şekilde sâdece bozkırlı din-adamları yolculuk ederlerdi. Onlar için üzengili olmak âdetten değildi. Üzengi, bir savaş malzemesi idi.

... Ermenistan'da o gün tören havası içinde geçti. 10 Ocak 326 yılında, *Tengri*'nin haçı, Avrupa'nın ilk kiliseleri üzerinde yükseldi. Ermeni kavmi, inancını ve haçını-kendi kurtarıcısını bugüne kadar muhâfaza ediyor.

Ermenistan'da *Kutsal* haça kavuşma bayramını, her zaman çok büyük törenlerle kutladılar: O, târihlerinin hareketli bir ânı idi. Ermeni kilisesinin başı, **Eğitimci/Bilgiyayıcı** Grigoriy'e Tanrı'nın Azîzi adını vermeleri, yine de doğrudur; o, torununa ve halkına, Türklere giden yolu göstermişti.

Krallığın arabası üzerinde, atlı askerî birliklerin (atlıların!) koruması altında, Grigoriy'i Derbent'ten uğurladılar. O, Türk dünyâsından kutsal yâdigârı -eşkenar haçı- getiriyordu! Yeni Avrupa'nın işâretini!

Türkler, Ermeni kilisesinin başına, onu, Türkçe "müttelik" veya "katılan" mânâsına gelen "*katılık*" ilân ederek yüksek, çok yüksek bir itibar gösterdiler. Bu unvan, o zamandan beri, yüz yıllarca Ermeni kilisesinin başı -Katolikos- için muhâfaza olundu. (Kelimenin sonundaki Grekçe "os" eki, sonradan ortaya çıktı.)

Sûriye'nin, Mısır ve Bizans'ın Hristiyan cemaati, onun -Tanrı'nın Azizi'in, Hristiyan dünyâsının ilk gerçek pederinin- önünde diz çöktüler... Ermenistan'ın prestiji, bu yıllarda, karşı konulmaz biçimde yükseldi.

Ermeniler, Avrupa ve Akdeniz kültürüne girdikten sonra çok şey değişti: Batı, Türk dünyâsının zenginliğine katıldı. O zamandan beri, şu ölümsüz sözler hâlâ parıldıyorlar: "Işık Doğu'dan doğuyor." Bu sözlerin çok derin bir mânâsı var.

Işık Doğu'dan doğuyor. Gerçekten...

Fakat, bizzat Doğu hakkında Avrupa hemen hemen hiçbir şey bilmiyordu. Onun, Türk dünyası ile teması seyrek idi. Romalılar, Kıpçakları zâlim, korkunç ve vahşî barbarlar olarak göstermek, insanları onlardan ürkütüp kaçırmak ve böylece kendi hâkimiyetlerini sürdürmek için, bunu kullandılar. Ne yazık ki, çoğunu başardılar.

Fakat, Türk kavmi ve onun kültürü hakkındaki gerçeği bilen bir Avrupalı vardı: Piskopos Grigoris. O, Derbent'te yaşadı; Gök Tanrı adına vazîfe yürüttü ve her şeyi kendi gözleriyle gördü. Kendisinde Geser'in fedâkârâne hizmetlerinin samîmiyetini görerek, genç adamı, Peygamberle mukâyese ettiler. Avrupalılar, Grigoris'i Peygamberler Mesâbesinde gördüler.

Bu durum, Roma'da gizlenen, Gök Tanrı'nın esrârengiz düşmanlarının işlerine tam gelmedi. Romalı yöneticiler, Kıpçaklar hakkındaki gerçeklerden korktular; onların Avrupa'ya gelişlerinden korktular. Ve sevdikleri silâha, iftirâyaya sarıldılar. İranlıların gence iftirâsından, Grigoris'in İranlı bir asilzâde soyundan olduğunu öğrendiler. Onu, günâhlara batmış biri olarak suçladılar

Trajik gün... Grigoris, kendisini mâsum gösterecek bir şey bulamadı. Her şey ona karşı idi. Türkler, onu korkunç bir îdâm şekliyle îdâm ettiler. Burada, Derbent'te, bir meydanda. Genci, vahşî bir atın kuyruğuna bağladılar; sonra hâkimler kendisine hükmü okudular.

Fakat o, ölüm karşısında merhamet dilemedi. Sustu, çünkü, mâsûmiyetini ortaya koyacak bir şey yoktu. Sâdece gökyüzüne baktı ve yavaşça söylendi: "Tengri salgan namusdan kaçmas!" ("Tengri'nin takdîrinden kaçılmaz!")

Akılları durmuş olan hâkimler, ne olduğunu hemen anlamadılar. Anladıkları zaman ise, at artık deniz kıyısında hızla koşuyordu. Çok uzaktaydı...

Îdâmı, bir kurban etme olarak gördüler. Kahramanın rûhunun ve mâsum kurbânın, Kıpçakların koruyucusu olması için Tengri'ye duâ etmeye başladılar. Bu da –bir kahramanda koruyuculuk arama da–, eski bir Altay geleneği idi.

Bu dakîkadan îtibâren, piskopos Grigoris, Türkçe *Cargan* (deli yürek) ismini aldı. O, rûhu ile Türk, yakın bir akrabâ, bir deli yürek oldu; Kıpçakların kendileri gibi. Bozkırlılar, onu kendi cemaatleri içinde kabûl ettiler. *Cargan*'ın rûhunun yeni doğmuş bir erkek Türk çocuğunda tecessüm etmesi ve artık bir daha hiçbir zaman Türk dünyasını terk etmemesi için, uzun süre duâ ettiler.

(Belirtmek gerekir ki, Türkler çok çok eski devirlerde, isim değiştirmeye, rûhun başka bir şekle girmesi gibi, husûsî bir mânâ veriyorlardı; isim değiştirme, eski hayâtın sona ermesi ve yenisinin başlaması mânâsına geliyordu.)

Cargan'ı hürmetle defnettiler. Türk kavminin millî kahramanı gibi. Derbent civârındaki dağların en yüksekğinin zirvesinde. Mezârın üzerinde bir şapel yaptılar. İdam yerinde ise bir mâbet.

Definden sonraki dokuzuncu gün bir mûzice vukû'buldu. Mezârın yanı başında bir kaynak (çeşme) ortaya çıktı. Hiçbir zaman çeşme bulunmayan dağların zirvesinde, topraktan şifâlı su fişkirdi. Kutsal mezâra hacılar üşüştüler. Onlar uzaklardan geldiler.

Çok geçmeden burada bir köy oluştu; bu köyde kutsal yerin muhâfızları yaşadılar. Onlar, nesilden nesile, bu yerlerin esrârını muhâfaza ettiler. Şifâlı sulu kaynağı (çeşmeyi) korudular; buraya, eskiden olduğu gibi, insanlar gidiyorlar.

TÜRKLER VE BİZANS

Farklı kavimler, anılarında, târihi farklı biçimlerde muhâfaza ettiler. Hâdiseleri, en çok, efsâneler veyâ menkabeler, şiirler veyâ destanlar şeklinde ifâde ettiler, sonra ağızdan ağıza naklettiler.

Bazı şeyleri unutan bir kavim dahi, kendisiyle ilgili belli başlı hususları unutmadı; geçmiş hayâtından haberdar oldu; çünkü bu mâlumat anılarda yaşamaktaydı... Efsânede gizli mâlumâtı okumak, bugünün ilmi için pekâlâ mümkün olan bir iştir.

Demek ki kültür... Bu da (bütün ötekilerin dışında) bir milletin anılarının deposu. Kültürsüz millet yoktur, geçmiş yoktur. Efsâneleri, masalları, şiirleri can sıkıntısından veya tembellikten dolayı yazmadılar; her eserin derin bir mânâsı vardı. Her satırla, görünmez düğüm gibi, sır örülüyordu.

Türk efsâneleri tam böyledirler: Ustaca yazılmış kelimeler, en ince çizgilere kadar çizilen imajlar ve mutlakâ sır, daha doğrusu, satırlar arasına yerleştirilmiş gizli mânâ.

Türkler, her efsâne kahramanını, kıymetli bir inci gibi korudular. İsim, giyecek, silâh... Her şeyin bir mânâsı var; hiç bir şey tesâdüfî değil. Bir masalcı, onlarca rivâyeti hatırlardı. Eğer bir anlatıcı, kahramanın ismini veya anlatmanın her hangi bir detayını unuttuysa, o, efsâne anlatma hakkına sâhip olmazdı.

Türkler, Derbent önlerinde olanları, tabii ki, unutmadılar. Âzerbaycanlılar, Kumuklar, Tatarlar bugün, devâsâ Ejderhâ Yılan'ın ortaya çıktığı bir doğu şehri hâtırlıyorlar. O, bir çeşmeyi ele geçirmiş ve genç kızlar istemişti. Fakat hükümdârın kızını bir savaşçı korudu. Bu savaşçı, Yılan'ı silâhla değil, duâ ile mağlûp etti. Herkes, ona söylenen sözün, kılıçtan daha güçlü olduğunu gördü; zîrâ o "*Tanrı*" sözüydü.

Yüzyıllar içinde efsâne değişikliklere uğradı. Bâzı detaylar değiştiler; içindekiler farklı biçimde anlatıldılar; söz konusu savaşçıya bile yeni isimler verdiler: *Hızır* veya *Hızır-İlyas*, *Keder* veya *Kederles*, *Circis*. Fakat, o dâimâ, hayat çeşmesinin muhâfızı olarak, ebediyen genç kaldı.

Bu efsâneği Avrupa'da da çok eski devirlerden beri biliyorlardı. Avrupa'da, söz konusu savaşçıya aziz *Georgiy* (veya *Georg*, *Corc*, *Yegori*, *Yuri*, *İrji*... onlarca isim) adını verdiler. Bunda şaşılacak bir şey yok.

Aziz Georgiy, Hızır, Keder ve Cargan, hayatta bir ve aynı şahsiyet idiler. Fakat bir dizi (dînî, siyâsî) sebep yüzünden onu böldüler. Başka bir deyişle, başka başka insanlar yaptılar... Milletlerin târihlerinde benzeri örnekler nâdir değildir; politikacılar, sık sık, teklifsizce, kültüre müdâhale ettiler. Maamâfih, tersi de oldu: Yine politika gereği olarak, bâzan yine efsânelerdeki bir kaç adamı bir adamda "birleştirdiler". Meselâ, Han Aktaş gibi.

Roma'da Cargan'la ilgili Türk efsânesini kabûl etmediler. Orada, bunu kabûl edemezlerdi! Romalı piskoposlar korktular; onun metni, Batı kilisesinin mahrem sırrını ortaya çıkarıyordu. Onlar, 494 yılında Hristiyanlara, Grigoris'in adını anmayı bile yasakladılar. Türk azizini bir cefâkeşe, sonra da kâtile dönüştürdüler: Ata bindirdiler, Yılan'ı, diğer bir deyişle Türklerin ilk ebeveynini öldürmeye "zorladılar". Efsâneği tanınmayacak kadar değiştirdiler! Böylece aziz Georgiy oldu (o Cargan'dı, Grigoris'di). O şimdi böyle tanınıyor.

Onun gerçek kahramanlığını kimsenin bilmemesi için her şey yapıldı. Avrupa'ya Gök Tanrı imajının Türklerle geldiğini. Roma imparatorluğunun çöküşünden sonra Avrupa'da kök salan Hristiyan kültürünün temelinde onların bulduklarını. Roma'yı onların hezîmete uğrattıklarını!

Demek oluyor ki, efsâneği pek de değiştirmediler; bilâkis, Türk milletinin târihini kasten tahrif ettiler. Burada Batı kilisesinin Kıpçaklara karşı yüzyıllardır yürütülen politikası

bulunuyordu! Çok sinsî bir politika... Deşt-i Kıpçak ve onun halkı hakkında bilinen gerçekler, onun için bu kadar azdır.

Fakat, gerçekler ebediyyen gerçek olarak kalırlar. Onlar hiçbir zaman değişmiyorlar; çünkü onları mantık birbirine bağlıyor. Bâzı hâdiseleri yeniden kurgulamayı, aynı hâdiselerin nasıl olduğunu bilmeyi, tam da mantık (delil ve ispatlarla ilgili ciddî bir ilim) mümkün kılıyor.

... İşte olan şey. 311 yılında Grek-Hristiyanlar Derbent'te göründüler. Onlar iyi düşüncelerle gelmemişlerdi. Grekler, eşi görülmemiş bir cüretle bir cürüm tasarladılar; onun izlerini bugüne kadar saklıyorlar.

O sırada eski Roma imparatorluğu topraklarında büyük bir kargaşa vardı: Eski iktidar düşmüştü; yenisi ise yoktu. Yedi avgust, yedi iddiâcı, taht için mücâdele ediyorlardı. İnsanlar açıkça eski Roma tanrılarının güçsüzlüklerini konuşuyorlardı... Kısacası, koskoca imparatorluk, Doğu ve Batı olmak üzere, parçalandı. Orada kaos hâkim oldu.

Avrupalılar arasında şu çok eski politika kâidesini ilk olarak hatırlayanlar Greklerdir: "Tanrı kiminleyse, iktidar onunladır." Grekler Türklere, onların Gök Tanrı'sını hîle ile çalmak ve bu imajla Avrupa'ya hâkim olmak için gelmişlerdi! Daha önce böyle bir şey kimsenin aklına gelmemişti. Türklere okumaya/öğrenmeye gelmişlerdi, fakat çalmaya değil. Yedi avgusttan veya imparatorlardan (daha doğrusu, sarsılmış bulunan Roma imparatorluğu tahtı üzerinde yine hak iddiâ edenlerden) birisi de Grek Konstantin idi. Fakat o da, diğerleri gibi, "çıplak" bir imparatordu; sâdece unvânı vardı; orduya, yâni iktidâra sâhip değildi.

Maksensiy –gerçek imparator– Akdeniz'i elinde tutmaktaydı. Roma'da onun ordusu vardı. Görünüşte, hiçbir şey onun felâketini göstermiyordu. Birden bire atlılar göründüler. Üstlerinde, daha önce Avrupalıların görmedikleri haçlı (labarumı) bayraklar dalgalanıyordu. Saldırı cesurca ve âni olmuştu.

312 yılında, Mulviy köprüsü yakınında –yenilmez Roma önlerinde– Maksensiy'in ordusunu tam bir bozguna uğrattılar. Maksensiy'in kendisi de öldürüldü. Konstantin ise, kendisini muzaffer îlân etmek için acele etti. Kıpçaklarla ittifak yaparak, onların elleriyle kendi isteklerine ulaştı. Türk atlılar savaşı kazandılar; fakat bu zafer, ordusu bile bulunmayan Greklere isnat edildi.

Avrupa'daki güçlerin dizilişi, o sırada, Konstantin'in yararına, kesin bir şekilde değişti... Anarşi devri sona erdi.

312 yılında Greklerin, Gök Tanrı adına derlenen pek çok duâyı (tabiî Türkçe olarak) okuyan Türk din-adamlarını kendilerine dâvet etmeleri ilgi çekicidir. Bu din-adamları, Grek şehirlerinin meydanlarında duâlar okudular. Bunu, Konstantin'in rakîbi Litsiniy'in arzûsu üzerine, onun savaşta doğu imparatorluğuna hâkim olması için yaptılar.

"Tanrı" sözünü, işte bu sıra Avrupa'da ilk olarak onlardan işittiler... Milletlerin târihlerinin ölümsüz gerçekleri işte bunlardır.

Maksensiy karşısındaki zaferde, insanlar İlâhî irâdeyi görmüşlerdi. Haçlı bayraklar altındaki Kıpçak müfrezesi, Roma ordusunu kolayca bozguna uğratmıştı; bunu Gök (Tanrı)'ün bir işâreti olarak kabûl ettiler... Gerçekten de "Tanrı kiminleyse, iktidar onunladır," dedi herkes.

Konstantin çok usta bir politikacı idi; şimdi yeni Tanrı inancını ardına almanın ve Türkleri kendi adamları yapmanın ehemmiyetini hemen kavradı. Litsiniy'in peşinden, o sırada Kafkas'ta doğmuş bulunan yeni Hristiyanlığı benimseme düşüncesini dile getirdi. Kıpçaklarla ittifak, ona çok faydalı olacaktı...

Bâzı ilim adamları, târihi yazarken, politikacıların emriyle, bâzı şeyleri inkâr ediyorlar, sükûtle geçiştiriyorlar veya gizliyorlar. Onlar, hakîkati gizlemenin mümkün olmadığını sanki bilmiyorlar. Onlar, çuvaldan biz çıkar gibi, ansızın ortaya çıkıyorlar. Grekler, hakikatleri gizleme yoluna gittiler. Konstantin zamânında Tanrı dînini kabûl ettiler; bunu kimse inkâr etmiyor. Fakat, bu dîni Türk din-adamlarından aldılar! İşte bu konuda târihçiler nedense susuyorlar. Gök Tanrı inancını o sırada öğreten ve taşıyan başkalarının bulunmadığını, bunların sâdece Kıpçaklar olduklarını unutuyorlar!

Türklerin dîninden Doğu'da Budizm, Batı'da ise yeni bir Hristiyanlık doğdu. *Tengri*, insanlara farklı biçimlerde göründü; bu da (O'nun huzûrunda) *Büyük* kavimler göçünün bir başka eseridir. Avrupalılar, Tanrı'yı kabûl ettiler; onunla da Türk rûhî/mânevî kültürünü. Bu, gizli bir şey değildir!

Konstantin'in Tanrı'yı kabûl etmediğini gizlemek pek mümkün değildi. O, ömür boyu pagan, Yüksek bir râhip olarak kaldı. Çünkü, onu ilgilendiren din değil, iktidardı. O, her şeye başvurdu; yeter ki, Kıpçaklar kansın. Yeter ki, onlarla birlikte olsun. Yeter ki, onlar iktidar için maşa olarak kullanılsın.

Romalılara karşı zafer için cömert davranan Konstantin, hediyeler ve vaatler husûsunda da cimrilik etmedi. Hiçbir şeye acımadı; yeter ki, Türk askerleri yanında daha uzun süre tutsun. Yeter ki, onlar kendisine hizmet etsinler. Ve atlılar kaldılar! Grekler sanki onları sarhoş ettiler... Bunları "federat", sonra da hâinler olarak tavsif ettiler. ("Federat" kelimesi, Latince "antlaşma"dan geliyor.)

Konstantin, onlara yapabildiği kadar yaranmaya çalıştı. Meselâ, yeni bir takvim ihdâs etti; tâtil gününü, Türklerde olduğu gibi, Pazar günü olarak belirledi. İnsanları kiliseye gitmeye, yeni Gök Tanrı'ya duâya mecbûr etti.

Belirtelim ki, Grekler, 325 yılına kadar sâdece *Tengri*'ye duâ ettiler! Türklerin kutsal metinlerini ve duâlarını okudular!

Fevkalâde bir vâkia. Tamâmen unutulmuş. Bu durum, Avrupa târihinin bâzı karanlık noktalarını çok iyi aydınlatıyor... Bizans sikkeleri üzerine, Güneş tasvirleri, daha doğrusu, güneşli ışınlarını temsil eden eşkenar haçlar darbettiler... "Güneşin İşâretleri". Konstantin'in kendisinin mutlakâ "güneş kültüne tapan" biri olduğunda söz ederler. Bu da nerden çıktı?

Diğer taraftan, Türk dili uzun süre Bizans ordusunun dili olarak kaldı; onu "asker dili" olarak tavsif ettiler. Binlerce bozkırlı âile, Greklere göç ettiler. Onlara en iyi toprakları verdiler; onların göç etmeleri için, Deşt-i Kıpçak hanlarına altın ödediler. Tabii, bu göçler de *Büyük* kavimler göçü, onun devâmıdır. Ne var ki, serbestçe değil! Daha doğrusu, onlar, ne de olsa, altın karşılığında satın alınan insanlar idiler.

Kıpçaklar, aslında, Bizans'ı -doğu Avrupa'nın ünlü ülkesini- kurdular... Üç nesil sonra, orada iki halkın ortaklığının meyvesi olan ve bugüne kadar hayranlık uyandıran Bizans kültürü oluştu. Fakat, uzmanlar, burada Doğu'nun açık bir şekilde baskın olduğunu varsayıyorlar.

Şaşırtıcı hiçbir şey yok. Avrupa toprağında, *Kuşan* hanlığının târihi tekrarlanıyordu; ondan farklı olan tek şey, Bizans'ta hükümdarın Türk değil Grek olmasıydı. Fakat iki kültürün kaynaşması ortada! (Basitçe, Greklerin Kıpçakları nasıl satın aldıkları, nasıl onları kurnazlıkta ustaca bastırdıkları.)

...Konstantin'in artık düşmanları yoktu; o, saf-dil Kıpçakları eyerledi. Bu sebeple, onlarla dostluk uğruna, onları kandırıp kendi tarafına çekmek için hiçbir şeye acımadı. Başka türlü, Bizans'ı kimse hiçbir vakit duymazdı.

İmparator, 324 yılında Konstantinopol'ün, yeni başkentin temelini attı. Bu işe Türk ustaları memur etti. Onlar, Roma'ya nisbet olsun diye kendi –doğu– modellerine göre inşâ ettiler. Şehir içinde, *Tengri* adına mâbetler diktiler... Kurnaz (imparator), her şeyi hesâba katmıştı.

Böylece Bizans doğdu.

İMPARATOR KOSTANTİN'İN İHÂNETİ

Roma'nın dünkü kolonisi, yıldan yıla görülmemiş bir güce kavuştu; Kıpçaklar sâyesinde, hızla mâmur bir ülke hâline geldi. Türklerle ittifak, onu kazançlı çıkardı. Grekler, kendi şartlarını Mısır'a, Filistin'e, Sûriye'ye ve bizzat Roma'ya dikte ettirdiler. Fakat bunlar Konstantin'e artık az geliyordu.

325 yılında Konstantin, İznik şehrinde bütün Hristiyan din-adamlarını topladı. Bu, İznik ismiyle bilinen ilk rûhânîler toplantısı (Ekümenik konsül) idi.

Konsül, tek bir hedef gözetmekteydi. Bunu saklamadılar bile. İmparator, Konsül'e Hristiyanlığın kilisesini kurmayı emretti; fakat bu kilise, artık Türk modeline göre değil, Grek modeline göre olacaktı. Uzun yıllar zihninde taşıdığı, uğruna her yola başvurduğu, işte buydu.

Grek kilisesinde *Tengri* ve *Hristos*, Konstantin'in fikrine göre, tek bir şahsiyet, daha doğrusu tek tanrı hâlini aldılar... Grekler, böylece, *Tengri* adını kullanarak, ilâhî gücü ele geçirmeye karar vermişlerdi. Bunun için onlara İznik konsülü ve kendi kiliseleri gerekiyordu.

Fakat, *Tengri*'yi kendi kiliselerine kapatıp, Türklerin duâlarına, âyinlerine/törenlerine, mâbetlerine saldırdılar... Onların rûhî/mânevî kültürlerinin hepsine. Türklerin yüzyıllar içinde biriktirdikleri, şimdi Bizans'a, onun kilisesine geçiyordu. Bu, Türk milletine karşı işlenmiş bir suç değil midir?! Böyle îtinâ ile sakladıkları, bu değil midir?!

İznik konsülünde hiç kimse, imparator Konstantin'in emrettiği şeyi anlamadı bile. Anladıkları zaman ise, öfkeleniler. Tanrı ile insanı birleştirmek, düşünülemezcek büyük bir saçmalıktı. Bu bir hakâretti.

Tengri'yi ilk olarak Mısırlı piskopos Ariy müdâfaaya kalktı. O, Tanrı'yla insanı aynîleştirmenin imkânsız olduğunu söyledi. Çünkü, Tanrı rûh, insan ise cisim, yâni Tanrı'nın eseridir; o, ancak Tanrı'nın irâdesi üzerine doğar ve ölür. Ariy, çok tahsilli bir adamdı. O, güvenle inandırdı. Onu, Ermeni, Arnavut, Sûriye ve diğer ülkelerin kiliselerinin piskoposları selâmladılar. Onlardan hiç biri, tabîî ki, Hristo'yu inkâr etmiyorlardı; fakat hiç biri Tanrı ile onu aynîleştirmediler. Gök (Tanrı)'ün cezâsından korktular.

İhtilâf hüznü bitti. İmparator Konstantin, kendisine muhâlefet edilmesine müsaade etmeyeceğini söyleyerek, anlaşmazlığı kaba bir biçimde kesiverdi.

Fakat, muhâlif piskoposlar fikirlerini değiştirmediler. Onlar, Konstantin'in emrine boyun eğmediler ve *Tengri*'yi Hristo'ya eş tutmadılar. Diğer bir deyişle, Derbent'te Türk din-adamlarının kendilerine öğrettikleri temiz dîni muhâfaza ettiler.

Ermenistan, Kafkas Arnavutluğu, İveriya (Gürcistan), Sûriye, Mısır, Habeşistan'ın hristiyan kiliselerinde, *Tengri*, gerçek Tanrı olarak kaldı. Sâdece O, O'na duâ ettiler. O'nun sûretinin benzeri, ikonlar üzerinde tasvir olundu. O'na mâbetler tahsis ettiler.

Şaşırtıcı olan şu: Türk hanları, İznik konsülünün farkına varmadılar; onlar sanki başka bir dünyâda yaşıyorlardı. "Tanrı'dan başka tanrı yoktur" düşüncesiyle yaşıyorlardı.

Greklere bu defa da kurtuldular. Kendilerini tekrar aklamak için, Hristo'nun öğrencilerinin notlarını bulduklarını ilân ederek, *Yeni Öğüt*'ü [*Ahd-i Cedîd*'i] –Hristo'nun fiilleri ve soy ağacı ile ilgili kitâbı– uydurdular... Onların yalanı bitmiyordu.

Anılar nasıl bulunabilir? Nerede? Hristo adıyla, ancak II. yüzyılda ortaya çıktı. (Greklere kendi ağzlarından ortaya çıktı!)

Türkler, bu gibi durumlarda, "Göğre tükürürsen, kendi yüzüne düşer", diyorlar.

Bununla birlikte, *Yeni Öğüt*'ü [*Ahd-i Cedîd*'i] uyduranlar, kendilerini çok zahmete sokmadılar. Grek redaktörler, *Geser* (*Tengri*'nin oğlu)'le ilgili olduğunu bile bile, onun kahramanca davranışlarının bir bölümünü, Hristo'ya mâl ettiler; bâzı şeyleri ise, açıkça, Buda'nın hikâyesinden aldılar. Dinden çok uzak bu tür politikacılarla, böyle insanlarla Hristiyanlığın ana kitâbı oluştu; bu tür politikacılar, ona daha sonra bir çok kere yeniden yazdılar. Bunun gerçek dinle hiçbir ilişkisi yoktu.

Konstantin, tam bir politikacı idi; o, her şeyden haberdar olduğunu, kendi kilisesini kurmak için elverişli bir an seçmek sûretiyle, ne yaptığını çok iyi biliyordu. O sırada, Kıpçakların Alamanlarla ilişkileri ânîden ve köklü bir biçimde gerginleşmişti; Grek yenilikleriyle o kadar da ilgilenmediler.

Doğu'da, "Eğer iki kişi birbirine düşman ise, onlardan biri ölür", diyorlar.

DON NEHRİ İÇİN SAVAŞ

Doğu, dâimâ kendi kâidelerine göre yaşadı. Orada dâimâ hayâtın kendi kavranış biçimi, değerler hakkında kendi telâkkîsi vardı. O affediyor, fakat gönül kırmayı unutmuyor.

*Alan*ların ve Türklerin Don nehrinden kaynaklanan düşmanlığı uzun sürdü. Han Aktaş'tan sonra da sükûnet bulmadı. İhtilâf, er veya geç, bir şekilde sona erecekti. Sebebi ırmak değildi. Irmak sâdece bir vesîle hizmeti görmüştü.

Don, bu yıllarda, Avrupa'nın doğu sınırı idi. Kıpçaklar, Avrupa toprağına giriş yolu elde etmek için savaştılar. Onlara *Alan*lar değil, *Alan*lara gizlice yardım eden ve Türkleri açıkça "federat", yâni tâbi ırgatlar olarak görmek isteyen hep aynı Grekler ve Romalılar engel oldular.

Böyleleri tahrikçi politikacılar idiler...

"Don" sözünün, coğrafi harîtaya *Alan* dilinden (bâzı ilim adamları böyle iddiâ ediyorlar) geldiği kabûl ediliyor. Pekâlâ. Bu söz, onlarda "su" mânâsına geliyordu. Olabilir. Öyleyse, diğer ırmaklar kumlardan ve taşlardan mı oluşuyorlar?...

Tabî ki ırmaktan değil, onun adı ihtilâftan geldi. Kıpçaklara, Don'a –Avrupa bozkırlarına– çıkış yolu lâzımdı, yeni topraklar gerekiyordu; çünkü nüfûsları artmıştı. Çok hızlı çoğalıyorlardı. Onların şehirlerinin ve kasabalarının zengin hayâtı, nüfûs mikdârını etkiledi; büyük âileler ve zengin, müreffeh hâneler ortaya çıktılar.

Kıpçaklar, "üç çocuklu âile olmaz", derlerdi. Ancak, beş (veya yedi!) çocuklu bir erkek, cemiyette saygı görürdü. Çocuklar, erkek çocuk olursa daha iyiydi.

O sırada, bozkırlılarda doğan geleneğe uygun olarak, küçük oğul, baba evinde kalır, yaşlı ebeveynine yardım ederdi. Büyük çocuklar ise yeni topraklara, orduda hizmete giderlerdi.

Deşt-i Kıpçak'ta kânunlar öyle bilgece idiler ki: Ülke, evlâdı için yaşardı. Onlar için kaygılanırdı. Hârikulâde bir şey. Daha sonra ebeveynini korusun diye, çocuğı koruyabildikleri kadar korurlardı.

Herhangi bir sebeple, âilede sâdece bir oğul olursa, delikanlının kulağına bir küpe takarlardı. Askerde, safta, "hizâyâ gir" komutu esnâsında, komutan küpeli askeri görerek, onu tehlikeli işlere göndermezdi. Yetkisi yoktu. Soyu içinde sonuncu erkek olan kimse, kulağında iki küpe taşırdı. Âileyi (soyu) sürdürmek için, onu bilhassa korurlardı.

Orduda herkes hizmet ederdi. Askerlik vazîfesi, erkekler için mecbûrî idi. Ve çok şerefli bir vazîfeydi. İstisnâ tanımazlardı. Eğer bir delikanlı askerlik hizmetinde bulunmamışsa, ona evlenmek yasaktı. Kızlar bile ona bakmazlardı. Delikanlılar, sırf kendilerini gösterebilmek için, bütün gayretlerini sarf ederlerdi... Ordu, cemiyet hayâtında güçlü bir muharrik unsurdu. Onu kutsal görürlerdi.

Delikanlı, askere gitmeden önce, kendisine bizzat bir tay yetiştirirdi. Savaş atıyla ve silâhlarıyla birlikte askere giderdi. Askerlik hayâtına iyice hazırlanmış, çok şey elde etmiş olurdu. Bunu gelenek gerektirirdi: Erkek çocuk, her zaman çalışırdı; onun tembellik etmeğe vakti kalmazdı. O, bütün gün ya ev işlerinde anne-babasına yardım eder, ya da yaşlılarıyla idman yapardı. Bozkır hayâtının kâidelerini, ancak iş-güç sırasında kavrayabilirdi. Başka türlü onları öğrenmesi mümkün değildi.

Kıpçaklar, atlı olarak doğdular. Dünyâda hiç kimse, eyer üzerinde onlardan daha iyi oturmadı. At, Türk kavminin ikinci "Ben"idir. Erkekler için de, kadınlar için de. Yeryüzünde attan daha temiz ve ondan daha asîl bir mahlûk yoktur. Onlar, at yetiştiricilikte usta olarak tanınmış idiler.

Yiğitler, müthiş cesâretleriyle, görmüş geçirmiş ihtiyarları sevindirirlerdi. Türk milleti, yiğitliği, dâimâ sanatla mukâyese etti! At ve insan birbiriyle bütünleşir, kaynaşırdı. Büyük Bozkır'ın bu eserini, sâdece içinde Türk kanı soğumamış olan kimse değerlendirebilir! Kıpçaklar, yarışsız, koşusuz bayramları, yeknesak bir hayâtı bilmezlerdi. *Deşt-i Kıpçak*'ın vurucu gücünün her zaman *atlı* olması gâyet tabîidir.

Fakat *Alan*larla savaş için, bu ona yeterli değildi.

*Alan*lar, savaşta mahâret kazanmışlardı. Onlar, savaşı çok hesaplı yürütürlerdi. Savaşçılar, kare biçiminde (dört köşe) dizilirler, bakır kalkanlarla sımsıkı siper alırlar ve uzun mızraklarını ileri çıkarırlardı. Onlara yaklaşmak mümkün değildi. Alanlı askerlerin ellerindeki kısa kılıçlar ve hafif yaylar, herkesi durdururdu.

Kılıçlar atlılara yardımcı olmuyordu Alanlar, o sırada savaş sanatında Romalılardan da, Türklerden de üstün idiler. Fakat, Kıpçaklar onlara yaklaşmanın yolunu buldular. Bunu uzun süre aradılar... Ve buldular! Onlar, ağır yayı îcat ettiler. Bu, silâh târihine "Türk tipi ağır yay" olarak girdi.

Böyle bir yayı, her babayiğit taşıyamazdı. Bir buçuk metre uzunluğunda! Bu yaydan, ağır demir uçu oku herkes atamazdı. Müthiş bir güç gerekti.

Türk ustalar, daha önce, ıslık çalan oklar îcat etmişlerdi. Çok başarılı bir askerî buluş daha. Ok, uçarken korkutucu bir ses çıkarıyordu. Arkasından belâyı dâvet eden bir ıslık çalıyor gibi... Sanki şeytan uçuyordu.

Anlaşılan başka îcatlar, başka yenilikler de oldu. Ne yazık ki, o zamânın askerî târihi, ilim adamlarınca az incelenmiştir.

Sonunda 370 yılı geldi... Târihî bir yıl. *Han Balamir* Don'a geldi. Onun, ciddî bir konuşma için ciddî delilleri vardı. *Alan*lar, yeni Türk silâhlarını bilmiyorlardı; onlar, her zamanki dört köşe (kare) biçimli savaş düzenlerini aldılar ve saldırı yapılmasını beklemeye başladılar. Borazancılar, ağır hücum şarkıları söylüyorlardı; fırtına artık kaçınılmazdı.

Fakat Türkler bu defa hücum için acele etmediler. *Han Balamir*, bayrağı öptü; güvenli bir şekilde yemin-temennî kelimelerini telâffuz etti ve ancak ondan sonra, eski Türk geleneği üzerine, *Tengri* işâreti ile askerleri kutsadı. Ve ordu, düşman üzerine harekete geçti.

Atlılar, düşman safları önünde ayağa kalktılar. Savaş şarkısı duyuluyordu. Okçular ileriye çıktılar. Islık çalan okların salvosu, düşmanı korkuya düşürdü. *Alan*ların başları üzerinde, sanki kötü ruhlar uğuldamaya, cadılar belâ çağırmaya başlamışlardı. Ordu telâşa düştü... Fakat bu, sâdece psikolojik bir saldırı idi. Başarılı da oldu.

Bahâdır-okçular, bunu devâm ettirdiler. Onların ağır okları çok hızlı idiler. *Alan*ları, yumurta kabuğu gibi, bakır pusatlar korumaktaydılar: Türk okları onları delip geçtiler. Asker safları çöktüler. Panik başladı. Savaş, ancak o zaman arzûlanan istikâmeti aldı. Türkler hızla kılıçları çektiler ve çaldılar, çaldılar, çaldılar... Yorulmadan çaldılar. Irmak kandan artık kıpkırmızı olmuştu. Toprak artık cesetten kararmıştı. Her şeyi kestiler, doğradılar.

Türkler muzaffer olarak gittiler. Ve iki yıl kanlı Don'a dönmediler; sakinleşmek için toprağın zamâna ihtiyâcı vardı.

Ancak 372 yılında, öncüler ilk yürüyen evleri tekrar buraya sürdüler. Bu defa, şehirler ve kasabalar için yerler seçmeye... Arkeologlar, Don üzerinde tam bu sırada temeli atılmış olan hemen bütün eski şehirleri kesin olarak tesbit ettiler. Kıpçaklarca!

Böylece *Tanaïs* ırmağı için *Don* adı yerleşip pekişmiş oldu. Veya, Kumukların bâzan söyledikleri gibi, *Ana-Don* (Anne-Don) adı.

Don, aslen Türkçe bir kelimedir (bu kelime çok önceleri "dalgalı arâzî" mânâsına geliyordu). Eski Altay'daki *Don-Terek*, *Don-Hotan* ve diğerleri ile mukâyese ediniz... Demek ki, Türkler bu kelimeyi biliyorlardı; bu söz onlarca kullanılıyordu. İsim, ırmağın dümdüz bir bozkırda değil, sırtları - tepeleri olan bir bozkırda aktığını vurguluyordu.

İşte kısa ve mânâlı bir isim neyi ifâde ediyor.

TÜRKLER AVRUPA'DA

Bozkır yerleşim yerleri, Altay'dan çok çok uzağa taşındılar. Çok çok uzağa, batıya, uçsuz bucaksız ülkelerin sınırına taşındılar. Dünyâda artık onun benzeri büyüklükte bir devlet yoktu.

En iyi yıllarındaki Roma imparatorluğu, Deşt-i Kıpçak'ın dörtte biri büyüklüğünde bir alana bile sâhip değildi. Bizans hakkında ise konuşmak gereksiz; onun yüzölçümü, bozkır ülkelerinin ancak bir-iki *yurtu*yla (bölgesiyle) mukâyese edilebilir.

Büyük Bozkır'ın doğusundan batı sınırına, Orta Avrupa'dan *taygalı İlin* ırmağı kıyılarına kadar sekiz ay alıyordu.

Kıpçaklar, gayr-i meskûn (şeneltilmemiş) toprakları şenelttiler. Bu topraklar sâyesinde ülke büyüüp gelişti. Tabî ki o, mayalı hamur gibi, kendi kendisine büyümedi. İnsanlar yolsuzlukla, şiddetli kışlarla, kuraklıkla, ilkbahar taşkınlarıyla sürekli mücâdele ettiler. Ve, şehirleri ve kasabaları, yolları ve geçitleri, tarlaları, bahçeleri, kanalları, otlakları geride bırakarak tekrar gittiler.

Bu, çok güç bir iş: Şeneltilmemiş toprakları şeneltmek. Her defasında, her şey yeniden başlıyordu. Yollar, geçitler, kasabalar, tarlalar, şehirler... Ve yıldan yıla hep böyle oldu. Bir ömür boyu.

Elbette düşmanlarla çatışmalar da oldu. Fakat, bunlar o kadar büyük, –Don için olduğu gibi– meydan savaşı büyüklüğünde değillerdi. Kıpçakların gücünü Avrupa’da biliyorlardı: Rivâyetler, onların ordularının çok önlerinde koşuyorlardı.

Kılıç ve pulluk, savaş atı ve koyun sürüsü, savaşçı ve çoban... Büyük kavimler göçünün armasında bunlar vardı; onu, bunlar sembolize ediyorlardı. (Onlara inşaatçı, zanaatkâr, demirci, silâhçı, dokumacı, hattâ şarapçı ve ekmekçi katıldı.) Şeneltilmemiş toprakları şeneltmek, ancak kendi işlerini kendileri yapan ustaların gücüyle olabilirdi.

Ustaların temaları Türk milleti oldu! Büyük kavimler göçü, başka ülkelerin ve kavimlerin fethi değil, göçenlerin kendi, yeni, ülkelerini kurma hâdisesidir. Bozkırı –her zaman tavsif edilemediği gibi– pis Tatarlar ve saldırgan göçebeler değil, asıl hünerli ustalar ve çalışkan insanlar iskân ve ihyâ ettiler.

Kıpçaklar, V. yüzyılda *Desna* ırmağı yakınında, yüksek kıyılarda, Türkçe “birinci” mânâsına gelen *Birinçi* (daha sonraki *Bryaneçsk*) şehrinin temelini attılar; bu şehir, daha sonra Deşt-i Kıpçak’ın başkenti, Avrupa’nın itibarlı bir şehri oldu.

Güzel bir yer. Bozkır burada ormanla, Türk dünyâsı ise Kuzey Avrupa ile buluştu. Şimdi, bu şehri *Bryansk* olarak tanıyorlar. Kuşkusuz, eskiler şehir hakkında susuyorlar. Ancak, mahallî arkeologlar, geçmişi bin beş yüz yıldan daha az olmayan buluntulara şaşırıyorlar. Fakat bu “tuhaf/garip” buluntuların doğuşunu kimse îzâh edemiyor. Şehirliler, kendileri, kendi şehirleri hakkında hiçbir şey bilmiyorlar. Onlar, eski binâların kerpiçlerini ve temellerini, zaman zaman toprak içinde buldukları kilden yapılmış kap-kacak kırıntılarını, altın mâmulleri görüyor ve hayret ediyorlar.

Onlara şaşırarak ne var. Burada bin yıl onların atalarının dili çınladı. Fakat, bunu hatırlamıyorlar... Eski şehrin şimdi târihi yok; onu, I. Petro’nun buyruğu üzerine, unuttular. Daha doğrusu, sildiler.

Oysa *Birinçi*, Türk dünyâsında çok mühim bir rol oynadı. Burada baş din-adamı yaşıyordu ve onun “beyaz garipleri” (Kıpçaklar, kendi vâizlerini böyle isimlendiriyorlardı). Şehir, *Büyük Bozkır*’ın rûhî/mânevî merkezi idi. Kutsal yerleriyle.

Zengin demir cevheri yatakları, ona büyük bir ehemmiyet kazandırdı. Onun için merkezdi! Mâdenlerin yanı başında ise şehirler. Pek çok şehirler ve siteler.

Meselâ, *Büyük* kavimler göçü sırasında *Tolu* (bugünkü *Tula*) şehrinin temellerini attılar. Zanaatkârların, metalürji uzmanlarının, silâh yapımcılarının ve basit ustaların şehri. *Tolu*, Türkçe “*Tolum*” (“*silâh*”)’dan geliyor... Ne yazık ki bu şehir, çoktandır geçmişsiz yaşıyor; sanki rüyâda gibi yaşıyor. *Büyük Bozkır*’ın ve Türk kavminin eski târihiyle bütün bağlarını kestikleri gibi, onunkini de kestiler.

Eski *Kursika*’nın (bugünkü *Kurska*’nın) kaderi o kadar hüznün verici ki. Bu nasıl bir şehirdi? Sâkinleri neyle meşgûl oluyorlardı? Toponomi, bunu açık bir şekilde îzâh ediyor: “Savaşa hazır”. İsmi Türkçe’ye böyle tercüme ediyorlar. Başka bir deyişle, “muhâfız şehir”.

Karaçev şehri de, askerî kalk borusu sesleriyle uyanan bir şehirdi... Bu savaşçı–şehirler, *Birinçi*’nin uzak ve yakın civârını korudular. Diğer şehirler kendi ustalıklarıyla ve atölyeleriyle yaşadılar: Kipenza (Penza), Buruninej (Boronej), Şapaşkar (Çeboksarı), Çelyaba (Çelyabinsk), Bulgar... Onlarca şehir.

Deşt-i Kıpçak şehirlerini yollar, posta birbirine bağladılar.

Bu uzun zaman içinde *Baltavar* (bugünkü *Poltava*) şehri büyüdü; o, ticâretle şöhret

kazanmıştı. Burada zengin müzâyedeler, fuarlar gerçekleşiyordu; buraya deniz-aşırı tüccarlar geldiler. Şehrin ismi (Türkçe "bol-zengin"), bu konuyu anlatıyor. Tabii ki *Baltavar*, *Deşt-i Kıpçak*'ta ticâret yapılan tek şehir değildi.

Han Kobyak, Don'un aşağı bölgelerinde, yüksek bir tepe üzerinde bir şehir kurmuştu. Onu, bugüne kadar Kobyak harâbeleri olarak adlandırıyorlar. Aksay şehrinin yanı başında. Burada Don'un girişini tuttukları söylenen muhâfızlar yaşadılar... Kıpçaklar, her büyük nehrin aşağı bölgelerinde bir kale-şehir inşâ etmişlerdir.

Onlar, şehirlerini ustalıklı yaptılar. Görünüşte basit, özensiz gibiydiler; fakat rahat şehirlerdi: Mahalle plânlarıyla, geniş caddeleriyle. Onları, Türk mîmârî kâidelerine göre -kerpiç temelli olarak- inşâ ettiler. Mutlakâ meydanlıydılar (şehir sâkinlerinin toplantılar yaptıkları merkezî meydanlıydılar).

Arkeologlar, eski binâlar ve onların dış görünüşleri hakkında, temellerine göre hüküm veriyorlar. Bunların girift mühendislik tesisleri oldukları görülüyor. Binâ ustaları, işe başlamadan önce hesaplar yapıyorlardı... Demek ki, "göçebeler" arasında mühendisler, matematikçiler, proje çiziciler vardı?.. Veyâ, bu bilgileri bir adam mı üzerinde taşıyordu? Hayrete şâyân.

Şehrin altında yer-altı yolları, devâsâ salonlar açmışlardı; burada yiyecek stoklarını saklıyorlardı. Şehirliler, ânî baskınlar sırasında düşmanlardan yer-altında saklanıyorlardı. Şehir, sanki ıssızlaşıyordu. Mevcut insanları hiçbir şey dağıtamıyordu.

Arkeologlar, bu yer-altı şehirlerine çok şaşırdılar: Bir şehrin altında sanki bir şehir daha vardı! Atlıların içlerinde kolayca dağıldıkları kerpiçten tonozlu salonlara, iyi düşünülerek yapılmış galerilere şaşırdılar. Orada havalandırma ve su dağıtma sistemleri bulunuyordu...

Bu kadar sanatkârâne bir iş nasıl başarılı? Anlaşılmıyor. Fakat, Kıpçaklar bir zamanlar tam da böyle iki katlı şehirler inşâ etmişlerdi. Bâzan kendi şehirlerinin etrâfını ağaçtan kazıklarla veya kerpiçten duvarlarla çevirmişlerdi. Bu da bir savunma, fakat değişik nitelikli bir savunma tarzı.

Su tesisatı nâdirattan değildi: Taş kaldırımlar altına kilden yapılmış su boruları döşemişlerdi.

Güzel ve rahat olsun diye geleceğin şehirleri için öyle yerler seçtiler ki. Meselâ, Aksay şehrinin karşısında az bulunur bir görüntü vardı: Don, bozkır ve ufka kadar gökyüzü...

Don'dan, Greklerin *Borisfen* adını verdikleri ırmağa yollar çekildi. Şimdi bu ırmağı *Dnyep*r olarak biliyorlar.

"*Dnyep*r" kelimesi ne mânâyâ geliyor? Farklı fikirler var. Fakat söz konusu olan bu değil. Daha ilgi çekici olan başka bir şey var: Kıpçaklar, Avrupa'daki büyük ırmaklara "*Don*" kelimesiyle başlayan isimler veriyorlardı. Niçin? *Dnyep*r, *Donyestr*, *Donay*. Apaçık bir şifreli yazı. Bu ne demektir? İlim adamları, buna bir açıklama bulamadılar. Tesâdüf olduğuna karar verdiler. Hiç de tesâdüf olmadığı görülüyor. Açıklama, bu ırmakların yanı başlarından aktıkları tepelerde, sırtlarda ve Türk geleneği içinde. (Yeni topraklar açmak -doğru coğrafi isimler vermek, bize meçhul bir husus- genel olarak unutulmuş bir konu).

Türklerin öncü keşif kolları vardı; bunlar bozkırda otlaklara, tarlalara, iskân yerlerine bakıyorlar ve isimler veriyorlardı. Nasıl? Bilmiyoruz.

Keşifçiler, kimsenin gitmediği bozkıra dikkatli bir şekilde gittiler. Onların ardından, dikkatli bir şekilde göçmenler gittiler.

Türk kavminin öncüleri, Altay'dan iki yüz yıl boyunca ilerlediler; ancak henüz Avrupa'ya kadar ulaşmamışlardı.

Alpleri (daha doğrusu, hemen bütün Avrupa'yı!) görme şerefi, büyük Türk hükümdarı Attila'ya, *Büyük Bozkır*'ın ebedî kahramânına nasip oldu.

ROMA'NIN İKİYÜZLÜLÜĞÜ

Kıpçaklar, sâkin ve rahat hareketleriyle Romalı yöneticileri dehşete düşürdüler. Kendine güvenen atlılardan korktular. Ve ilk uygun fırsatta zarar vermek isteyerek, onların arkalarından câsusluk yaptılar. Fakat, zâhiren her şey tamâmen yolunda görünüyordu.

Meselâ, 312 yılından itibaren Deşt-i Kıpçak'a gönüllü olarak haraç ödemeye hazır olduklarını kendileri söyleyen Grekler, Kıpçaklardan övgüyle söz etmekteydiler. (Kıpçaklar, eğer onların ordularında hizmet etmekte, tarlalarını işlemekte iseler, nasıl övgüyle söz edilmez, nasıl yaranılmaz, nasıl ödeme yapılmaz.)

Roma da haraç ödedi. Fakat bunu hiç de kendisi isteyerek yapmadı.

380'li yıllarda, Roma (Batı) imparatorluğunun kuzey sınırlarının yakınında bozkırlıların ilk yürüyen evleri göründüler. Çağdaşlar, tam da bu târihe işâret ediyorlar. Demek ki, o sırada, burada ilk Türk yerleşim yerleri ortaya çıktılar.

Kıpçaklarla komşuluk, önceleri Romalıları çok korkutmuştu. Fakat yıllar içinde her şey değişti. Korkmayı bıraktılar. Roma, Bizans örneği üzere, Doğu'lu göçmenlere yaklaşma yollarını aramaya başladı. Ve buldu.

Bu hızlı oldu. O sırada Kıpçaklarda kıtlık, iki yıl sert bir kuraklık olmuştu. Açlık, insanları, ot gibi, "biçiyordu". Romalı tüccarlar, tilkilerin kümeslere dadanması gibi, yeni Türk sitelerine dadandılar. Onlar, Kıpçakların açlıklarından kazanç sağladılar: Onlara bayat ürünlerini sattılar.

Sâdece altın karşılığında sattılar. Âilelerde altın bitince, bu tüccarlar, gebermiş Roma köpeklerinin etleriyle Türk çocuklarını değiş-tokuş ettiler. Anne-babalar, böyle bir değiş-tokuş için bizzat gittiler; açlık yüzünden ölmekten kurtuluşun tek çıkar yolu olarak gördükleri için, çocuklarını köleliğe kendileri verdiler.

Vâkıa iğrençti. Çirkindi. Ne var ki, bu, Romalıların ahlâkını, hakîkî yüzlerini gösteriyor.

Türkler, bu felâkete sabır ve metânetle dayandılar. Onlar, tüccarları yağmalayabilir veya kovabilirlerdi; fakat böyle yapmadılar. Dişlerini sıkıp, dayandılar... Söz arasında, bu yıllarda Roma, "*katlikom*" –yâni Türklerin müttefiki– ismiyle Grek hristiyanlığını kabûl ettiler. Türklerin felâketlerinden kâr ettiler.

Bu "müttefik" her şeyi yapabilecek durumdaydı. O, artık Bizans'a tâbi idi; fakat bütün dünyâdan nefret ediyordu. Bilhassa Roma'yı eski kudretinden mahrûm bırakmış olan Kıpçaklardan. Romalıları, açıktan savaşı bırakıp gizli mücâdeleye başladılar. Bu mücâdele yüz yıldan fazla sürdü. Burada gâlip geldiler: Türkleri hilkat garîbeleri, vahşîler ve hattâ "vahşî hayvanlar gibi yemek yiyen" göçebeler şeklinde göstererek, gelecek nesiller önünde onlara iftirâ ettiler... Bu kulis mücâdelesinde pek parlak bir başarı sağladılar.

"Vahşî hayvanlar gibi" nasıl yenilebilir? Anlaşılan, çok basit. Kaşık veya çatalı ele almak gerek; Türkler, bıçağın da yardımıyla, böyle yiyorlardı (bıçak, dâimâ, hançerle birlikte kınındaydı). "Vahşî hayvanlar gibi" yemek yemeden önce, ibrikten ellerini yıkamaları ve onları havlularla kurulamaları gerekiyordu. İşte hepsi bu.

Oysa Avrupalılar çatalla bıçağı duymamışlardı bile. Onlar, "vahşî hayvanlar gibi" değil, elleriyle yiyorlardı. Meselâ, Romalı devlet adamları, evlerinde Arap oğlanlar bulundururlar ve yemekten sonra, yağlı ellerini, onların uzun sert saçlarıyla kurularlardı.

Avrupalıların, güzellik hakkında Kıpçaklardan tamâmen farklı düşünceleri vardı. Bizans imparatoru Julien, yakışıklı sayılmaktaydı; oysa onun sakalı, kum gibi, bitle doluydu. Yaşayan, kıpır kıpır kaynaşan sakal, insanı hayranlığa sevk ediyor, o da bununla gururlanıyordu.

Grekler ve Romalılar, hamamı bilmiyorlardı. "Hamam" (*баня*: banya), Türk îcâdıdır; kelime de Türkçe'dir; "bu" (buhar) ve "ana" (anne)dan, diğer bir deyişle "buharın anası"ndan gelir.

Roma'nın ünlü termal suları, herkese açık olmaktan uzaktı. Üç yüz bin kişilik Roma'da sâdece seçkinler hamama girme imkânına sâhiptiler. Kıpçaklarda ise her şey farklıydı; hamam günlük hayâtın bir parçasıydı. Bozkır, halkı temizliğe, intizâma alıştırmıştı. Ev kadını, evi toplamadan önce yemeği hazırlamazdı. Meskenlerin temizliği ve şahsî temizlik; bu da Türk kavminin bir vasfı; çünkü her pislik, bozkırda salgınlara ve hastalıklara yol açabilirdi... Pisliklere tahammül edilmezdi.

Her Kıpçak, sabah ve akşam elini-yüzünü yıkardı. Kezâ, yemekten önce ve duâdan önce.

Türklerde bir inanç vardı; sen uyuduğun zaman, rûhun dünyâ üzerinde uçar, sabahleyin geri döner. Uyanmadan tam bir sâniye önce. Eğer insan elini yüzünü yıkamazsa, ruh korkar ve ebedî olarak uçup gider. (Bu sebeple, uykuda başa battâniye örtmek yasaktı.)

Kıpçaklar, törelere sımsıkı uyarlardı; çünkü törelerin içinde halkın hayat tecrübesi toplanmıştı! Onun bilgeliği. Kendilerinden öncekilerin hatâlarını tekrarlamamak için, onları gözetirlerdi.

Törenin her ayrıntısının bir mânâsı vardı. Hiçbir şey boşuna değildi.

Meselâ, tırnak kesmeler tam bir ritüel idi. Türk'ün yaşama gücü (onun *kutu*), gündüzleri tırnakların, geceleri ise saçların köklerinin altında demekti. Orada ideal bir temizlik gerekliydi; bu konuyu çocuk bile bilirdi.

Avrupalılar, Kıpçakların hayâtındaki çok şeyi anlamadılar. Onun için de türlü tahminlerde bulundular; Türk'ün hayat gerçeklerini açıklamak için, art-arda, saçma sapan şeyler uydurdular.

Meselâ, yürüyen evler niçin gereklidir? Onun yabancı olan bir insan, bu soruya cevap veremez. Romalı câcuslar da böyle, yeni topraklar araştıranların (keşifçilerin) yürüyen evlerini görünce, Kıpçakların göçebe bir kavim olduğuna hükmettiler. Ve bunu, bütün dünyâya yaydılar.

Fakat Grekler, onlarda yürüyen evleri değil, tamâmen başka şeyleri gördüler... Bir tesâdüf eseri olarak, Bizanslı Prisk'in hâtirâtı kurtulmuş bulunuyor. Bu, *Büyük* kavimler göçü, Attila, Kıpçakların ilgi çekici ufak tefek şeyleri hakkında hakîkati haber veren paha biçilmez târihî bir dokümandır. Bu eser, tesâdüfen kurtuldu; Romalılar, diğer bütün dokümanları yüzyıllar içinde tamâmen yok ettiler.

Prisk'in hâtirâtı, her şeyi bizzat gören bir adam tarafından yazılmış olması bakımından değerlidir. O, sâdece görmemişti, aynı zamanda elleriyle dokunmuştu. Prisk, Avrupa elçilik heyetiyle Attila'nın sarâyına gelmişti. Bu hiddetli Türk hükümdârından barış dilenmeğe gelmişti.

O sırada, ihtiraslar pek kızışmıştı.

AVRUPA ALTAY'DA BAŞLADI

Attila'dan korkuyorlardı. Onun sırf adının anılması bile, Avrupalı yöneticileri korkuya düşürüyordu. Attila demek, yarım milyon atlı demekti. Muazzam bir güç.

İyi bir ordu... Nasıldır? Silâhlı insanlar kalabalığı mı? Hayır. Organize olmak zorunda. Disiplinli. İtaatkâr. Tecrübeli ve gelenekli. Rûhen güçlü. İşte iyi bir ordunun ne olduğu... Bu da yeterli değil.

Silahlı insanları çabuk toplamak mümkün, fakat onlara savaşmayı öğretmek, bir nesilden fazla sürecek bir iş: İnsanların kültüründe, ülkenin ekonomisinde, nihâyet halkın karakterinde olan her şeyin en iyisinin –aynadaki gibi– orduda yansması gerekir.

Ordu bir hiçten –çıplak bir yerde– ortaya çıkmıyor. Onu uzun süre eğitiyorlar, yetiştiriyorlar, ideallerle donatıyorlar.

Titiz, fakat asil bir iş; çünkü, ordu milleti koruyor, ülkeyi koruyor. Ordusuz bir millet, kişilik sâhibi değildir; o, er veya geç, başkasına hizmetçi, başkasının emirlerinin ve çıkarlarının uygulayıcısı oluyor... Maamâfih, bütün bunlar, herkesin bildiği gerçekler.

Ne var ki, bâzan onlar üzerinde düşünmeye geliyor. Zîrâ, târih ders kitaplarında yazıldığı gibi, Attila'nın, Avrupa'nın arka-plânındaki yarı vahşî kabîleleri toplamadığına, onlar iknâ ediyorlar.

Türklerin Çin'de, İran'da, Don'da, Roma önlerinde kendisini iyi göstermiş mükemmel bir orduları vardı. Dünyâda ondan daha güçlüsü yoktu.

Bu ordu, askerî birliklere –yığınlara– bölünmüştü. Her birinde on binin üzerinde atlı vardı. Binlik ve yüzlük birimlerden oluşan bir ordu. Bu birlikleri, kabîlelerden-yurtlardan ve uluslardan topluyorlardı. Orduya han –ulusun veya yurtun başı– komuta ediyordu. Han, kendisine yardımcıları –atamanlar– tâyin ederdi.

Ordu, ya kendi hanının, ya da yurtunun adını taşımaktaydı. Bu, daha Türklerin Hindistan'ı iskân ettikleri sırada kaydedilen eski bir Altay geleneğiydi. Attila'nın ordu birliklerinden birisi "Burgund", diğeri "Savoya", üçüncüsü "Terling" adını taşıyordu. Her bir ordunun bir bayrağı, onunla birlikte ismi, savaş târihi ve itibarı vardı.

Birliklerin tamâmı elli idi. Onların içinde Yayık, Ural, Don ve diğeri yurtların askerî kuvvetleri vardı.

Bu ordularda, kuşkusuz, Türkler hizmet veriyorlardı; atlılar sâdece Türkçe konuşuyorlardı. Deşt-i Kıpçak ordusu, diğeri dilleri kabûl etmedi; diğeri kavimler ona, basitçe, gerekli değillerdi. Güçlü bir millet olan Alan'dan birisi dahi, muhakkak yardımcı birliklerde veya saflarda olurdu... Bizans ordusu ise başka bir konu; orada "asker" dili olarak Türkçe hâkimdi; Bizans'ta Kıpçaklar ülke nüfusunun belirgin bir bölümünü, orduda ise çoğunluğu oluşturuyorlardı. Onun için, bizzat Grekler artık Türkçe konuşmayı öğrenmek zorunda kalmışlardı.

Romalı câsuslar, Attila'nın askerî birliklerinin isimlerini –"Teringler", "Burgundlar", "Langobardlar"– duyduklarında tahminlerde bulunmaya başladılar. Onlar, bu isimleri daha önce duymamışlardı. Bunlar nasıl insanlardı? Daha önce, Romalı yöneticiler, itaat altına aldıkları kavimlerin, zorla, kendi ordularına katılmalarını sağlamışlardı; demek ki herkes Kıpçaklar izin diğeri kavimlerle savaşmaya karar vermişlerdi. "Derinti/toplama halklar" sözü

buradan geliyor. Ne yazık ki, bu isim, Attila, onun ordusu ve umûmî olarak *Büyük* kavimler göçü söz konusu olduğu sırada ilim âlemine girmişti. "Hunlar", "Gotlar", "Barbarlar" buradan geliyor.

Romalılar, kasten, Kıpçaklara farklı adlar, lakaplar uydurdular; onlar kendilerini yenenlerin adlarını yüksek sesle telaffuz etmek istemiyorlardı! O zamandan itibaren, Kıpçaklardan sâdece, –gûyâ Attila'nın toplamış olduğu– "derinti/toplama halklar", "kabîleler birliği", "Hunlar" olarak söz ediyorlar.

Gerçekte her şey tamâmen başka türlü idi. Meselâ, 438-439 yıllarına âit Bizans kronikleri, Attila ordularındaki Hunlar ve sözde diğer "kavimler" hakkında kelimesi kelimesine şunları haber veriyorlar: Onların, isimlerinden başka, aralarında hiçbir fark yoktur; bir dilde konuşuyor, *Tengri*'ye tapınıyorlar. Diğer vekâyî-nâmelerde Hunların Gotlardan geldikleri bildiriliyor... Şu satır ise, 572 yılına âit bir belgeden: " Bu sırada, bizim umûmiyetle Türkler olarak isimlendirdiğimiz Hunlar,..."

Gerçekler böyle.

Kime inanalım: Büyük kavimler göçü çağlarının belgelerine mi, târih ilmine mi, yoksa ilimden politikacılara mı? Attila'nın sözde müttelikleri olan "cermen kabîleler" mitini uyduran politikacıların kendilerine mi?

Bir yalan, bilindiği gibi, dâimâ bir diğerini doğuruyor. Dünyâda "cermen kabîleler" var mıydı? Zayıf bir ihtimal. Târihçilerin böyle isimlendirdikleri kabîleler, Kıpçaklarının ordu birlikleri içinde –Doğu'dan– gelmişlerdi. *Yurt*ların askerî birlikleri olarak gelmişlerdi. Onların savaş şöhretleri daha Altay'da başlamıştı.

Mesele basit... Belli. Gerçek, unutulmuş. Bu, başı sonu belli olmayan, netîceleri birbirini tutmayan muazzam bir politik dolandırıcılık; o, kendi târihî tedkîkini, keşfini bekliyor.

Kıpçaklar, Orta Avrupa'daki kendi batı topraklarını *Alman* (Türkçe "uzak", "en uzaktaki") olarak isimlendirdiler. Bu topraklar, gerçekten Altay'dan çok ötelede bulunuyordu. (Bugün, Almanya'ya sâdece Türkler *Almanya* diyorlar.)

"*Alpler*" sözünün "*alp*" (Türkçe "kahraman", "gâlip") kökünden gelmiş olması mümkündür.

Kıpçakların buraya gelişlerine kadar, eskiden Orta Avrupa'da Frank, Venedikliler, Tevtonlar [eski bir germen kabîlesi] ve diğer kavimlerin kabîleleri yaşadılar. Romalı târihçi Tatsit, onlar hakkında yeterince ayrıntılı bilgi veriyor. Diğer eski çağ târihçileri de onları göz-ardı etmediler. Ne var ki? Her yerde aynı. Bu kabîleleri birinci sınıf bir orduda bir araya getirmek mümkün değildir. Onlar ibtidâî bir hayat tarzı sürdürüyorlardı: Postlar içinde dolaşmakta idiler; silâhlardan mızraklara ve ağaç sopalara sâhiptiler; orada bronz kılıçlar ve mızraklar bile çok nâdirdi...Bu konuya Tatsit'ten başka, arkeoloji de tanıklık ediyor... Öyleyse, "cermen kabîleler" konusu nedir? Onların Roma karşısındaki konumları nedir?

Burgundlar –demir atlılar– başka bir konu. Bu "cermenler", Avrupa'ya Baykal kıyılarından –burası onların doğdukları *yurt* (yer) idi – geldiler. Bugünkü İrkutsk oblası toprakları üzerinde *Burgund* arâzîsi vardır; burada bir zamanlar bu soydan insanlar yaşamışlardı. Arkeologların Eski Altay'da buldukları şeyler, şüpheye bile yer bırakmıyor. *Burgundların* târihlerinde gerçekten runik yazılar vardı; hepsi Türk kültürü. Bütün sayfaları onlar işgâl ettiler.

İşte o, bu "cermen kabîle"nin gerçek izi. İsbât olunmuş, uydurulmamış bir iz.

435 yılında (Attila'nın hükümdarlığının başlangıcında), ordu Orta Avrupa'ya kadar gelmiş ve

Burgund-yurtu veya *Burgundiya*'yı kurmuştu. Bütün bunlar biliniyor... *Burgundiya*'da Türkçe konuşular, runik harflerle yazdılar; bugün bile *Burgundiya* müzelerinde her konuda bilgi edinmek mümkündür. Sergilenen şeyler, en inandırıcı sözler! Bezemeler, günlük hayattan parçalar, millî mutfak, hattâ *Burgund*ların kendi dış-görünüşleri, hepsi, her şey Türk, Türk'e mahsus... Gerçekten, tartışılacak bir konu yok; bir şeyler anlamak isteyenler için, her şey anlaşılır durumdadır.

Burgundiya – Kıpçaklar tarafından kurulmuş bir ülkedir. Hattâ bunu ismi bile anlatıyor.

İşâret etmek gerekir ki, her zaman, her çağda göçmenler, baba evlerini terk ederken, o yerlerin isimlerini de birlikte götürdüler. Bu da insanların izledikleri, tereddüt etmedikleri bir gelenek... Tecrübeli bir tek etnograf bile ona ilgisiz kalmıyor. Meselâ, Avrupalılar, Amerika'yı veya Avustralya'yı iskân ederken, orada öz isimlerini muhâfaza ettiler; şu şehirler böyle ortaya çıktılar: New York, New England, New **Plimut**, Moskova, Sen-Petersburg ve diğerleri. Benzeri örnekler çoğunlukta.

Yerleri ve onların isimlerini değiştirme geleneğini başlatanlar Türkler değil midir? Meselâ, Altay'da *Tulun (Tolun) yurtu*, Orta Rusya'da *Tolu (Tula) şehri*, Fransa'da *Tuluza* şehri hâlâ ayakta. Onları Attila'nın çağdaşları kurdular. Her birinde silâhlı adamlar yaşamışlardı!... Meselâ, *Tuluza*, 419'dan 508 yılına kadar Batı Avrupa Kıpçaklarının (Batı-gotlar) başkenti dahi olmuştu. Bütün bu şehirler, *Büyük* kavimler göçü yolları üzerindeki işâret taşlarıdır; onların isimleri aynıdır ve Türkçe "tolum" (silâh) kelimesinden gelmiştir.

Demek, çağdaş Avrupa Sibir'de mi başladı?.. Geri kalmış Avrupa'ya yeni bir hayat veren Sibir değil midir?

Değil mi acabâ? Onun nüfusunun esas kütlesi buradan, Eski Altay'dan geldi; bunlar Romalı politikacılar sâyesinde târihe "cermen kabîleler" olarak geçtiler.

Teringler (Turingler), Attila'nın ordusundaki *Burgund*ların yanı başlarında savaştılar. Ve Altay'dan geldiler! Orada, onların doğdukları *yurtun* yeri hâlâ duruyor. O, unutulmadı.

Türkçe "tering" sözü, "derin", "bol/bereketli şey" demek. Bu isim dahi, *Büyük* kavimler göçüyle birlikte "göçtü"; o da coğrafya harîtası üzerinde az iz bırakmadı. *Turinglerin yurtu*, Avrupa'da *Burgund-yurt* ile aynı zamanda ortaya çıktı. Onu, bugün *Turingiya* –Almanların yeri– olarak biliyorlar. O, daha yakınlarda, yarış atlarıyla, enfes kızıyla ve râyihali yoğurtuyla tanındı... Demek ki, eski Türk zenaatleri unutulmadılar! Yaşıyorlar.

Bir İtalyan şehri olan *Turin*'in isminin deşifresine, gâlibâ, ihtiyaç bulunmuyor; o, kendisini anlatıyor. Şehrin târihi dahi, *Büyük* kavimler göçüyle, *Savoya ulusu* ile yakından bağlantılıdır.

Kuzey İtalya'nın eski yerleşim yerlerinin en az yarısının, şöyle veya böyle, bir Türk târihi bulunduğunu belirtmekte fayda vardır: Burada Kıpçaklar kütle hâlinde yerleşmişlerdi. Meselâ, Venedik'te bir 'Türk Meydanı' vardır; eski şehirde, eski bir yer. Çünkü, küçük bir yerleşim yerinden bir şehir 'yaratmak' sûretiyle, bu yerleşim yerine asıl Türkler-Kıpçaklar şöhret kazandırdılar. Onlar, buraya Altay'dan geniş yapraklı ağaçlar getirmişlerdi; eski Venedik bugün onlar üzerinde duruyor... Hayır, Avrupa'nın târihi söz konusu olduğu zaman, *Büyük* kavimler göçünü unutmak mümkün değildir. Hayatta her şey çok fazla birbirine bağlıdır.

Saksonya, Bavyera, Savoya, Katalonya, Bolgarya, Sırbistan, Hırvatistan, Çek, Polonya, Macaristan, Avusturya, İngiltere, Litvanya, Letonya (liste büyük!)... Bunları dahi Türkler-Kıpçaklar kurdular. Bu ülkeler Attila ile başladılar. O, Avrupa'ya kendi öncü halkını getirdi; Altay'dakilere benzeyen ulu dağların yakınında yerleşti. Ve dağlar, Attila'nın Alpleri adını aldılar –bugünkü Etsel Alpleri (Avrupalılar Türk başbuğunun ismini böyle bozdular).

Karpatlar ve *Balkanlar* isimlerini Türkler verdiler. Türkçe "*balkan*" sözü, kelimesi kelimesine, "ormanla örtülü dağ" demek. Hem de, iğne yapraklı değil, geniş yapraklı ormanla. Güney Avrupa'nın bu bölümü, tam bu tür ormanlarla kaplıdır. Eskiden, Gemimont (Eski Hemus)'tan gelme *Gem* veya *Em* adını taşıyordu.

Karpatlar kelimesindeki Türkçe kök, çıplak gözle bile görülebiliyor – "yatağından taşmak", "yerinden taşmak". Gerçekten de burası, korkunç taşkınlarıyla ünlüdür. Onu, tam adlandırmak zor. Avrupalılar, Kıpçaklar gelinceye kadar, ona Sarmat dağları adını vermişlerdi.

ATTILA – TÜRK BAŞBUĞU

Heyhât, hîle... bu da bir sanat. Rezîlâne, fakat sanat. Romalılar, bunu kullanmasını iyi biliyorlardı. Onlar, Türk milleti hakkındaki hakîkati gizlemek, onunla ilgili hâfızayı yok etmek ve böylece bizzat kendi zaaflarını ve mağlûbiyetlerini haklı göstermek için, peş-peşe saçma-sapan şeyler uydurdular. Meselâ, Mars'ın kılıcı efsânesi böyle doğdu.

Bu kılıç, Avrupa'da ilâhî seçilmişlik sembolü idi. Onu, Attila'ya, sürüsünde topallayan bir düveyi fark eden bir çoban bulmuştu. Endişeli çoban kan izini tâkip ederek, topraktan fırlamış şekilde duran kılıcı bulmuş; onu çıkarmış ve Attila'ya hediye etmişti.

Mâsumâne bir masala benziyor, değil mi?

Hiç de değil. O, Attila'nın 443 yılındaki parlak zaferinden sonra ortaya çıktı. Romalılar, onunla kendi mağlûbiyetlerini haklı gösteriyorlardı. Oysa, onların yenilgilerinde, kutsal kılıcın hiçbir rolü olmadığı açıktı. Türklerin zaferlerinin gerçek sebepleri, artık unutuldu. Ordunun gücü, askerlerin korkusuzluğu, demir silâhlar, ağır yaylar unutuldu. O sırada dünyânın en iyi silâhlarını yapan zanaatkârların, metalürji ustalarının şehirleri unutuldu... Her şey unutuldu. Her şeyin üzerine çizgi çekildi veya tahrif edildi. Kıpçakların zaferleri tesâdüfe, bir sihirli kılıca indirgendi.

Ne yazık ki, bu tür kurnazca uydurulmuş efsâneler az değildir. Türk milletinin târihine olan düşmanlıklarını, onların üzerine inşâ ettiler... Burada îmâ, orada kinâye, hepsi birlikte... açık bir aldatmaca. Sâdece gerçeklerin kırıntılarını sakladılar.

Attila, 434 yılında, Deşt-i Kıpçak'ın –bu devâsâ ülkenin– tahtına oturdu. Düzenine Çinlilerin hayran oldukları (bu konuda kitaplar yazıldı) işte bu devletti. Demek ki Attila, hiç de "kabîleler birliği"nin başına değil, dünyâda çok iyi bilinen bir ülkenin başına geçmişti.

Attila, tahta pek genç olarak oturdu. Önceleri kardeşiyle birlikte hüküm sürdüler. Fakat, onların barış ve uyumu, kardeşlerin aralarını açmayı hayâl eden Bizans'ın ve Roma'nın işine gelmiyordu. Ne pahasına olursa olsun, onların aralarını açmak, ve böylece Türk devletini tahrip etmek, onda dağınıklık çıkarmak lâzımdı.

Komplolar örülmeye başlandı; düşmanlar açık bir savaştan korkuyorlardı; onlar pek çâresiz ve güçsüz idiler. Zehirlemek, rüşvet vermek, birbirine düşürmek, baştan çıkarmak, suikast... İşte korkakların en sevdikleri usûller. Attilâ, saltanat sürmeye başladığında, bunlarla karşı karşıya kalmıştı. Kardeşiyle birkaç suikasta da uğradılar.

*Tengri'*ye şükür ki, zehirli oklar isâbet etmediler; zehir ise, panzehir içinde çözüldü... Hattâ, bundan daha da güçlü çıktılar.

Attila için *Allâh'ın Kırbacı* lakabı pekişti. Düşmanlar, tahminlerinde şaşırıyorlardı; öfkeden dişlerini gıcırdatıyorlardı; fakat onu öldürmeyi başaramadılar. Zehrin bile alamadığı genç yöneticilerin bilgeliklerine şaşırıyorlardı.

Attila, saltanat sürmeye savaşla değil, barışla başlamıştı. O, güçlü olan herkes gibi, kendisine güvenen insanlar gibi, rûhen barış-sever bir insandı. Batı (Roma) imparatorluğu imparatoruna Margus şehrinde kendi barış şartlarını bildirdi ve Roma'yı üç yüz kilogram altın haraca bağladı. Bizans da bu kadar ödüyordu.

Roma kabûl etti. O, ödemeye hazırdı. Yeter ki savaş olmasındı.

Antlaşmayı akdeden Attila, 435 yılında Kuzey Avrupa'daki Deşt-i Kıpçak topraklarını genişletmeye başladı. Kardeşiyle birlikte Baltık sâhillerine vardılar; onların bugünkü Çek, Polonya, Litvanya ve Letonya topraklarındaki ziyâretleri, geride çok sayıda yeni şehirler bıraktı.

Kuzey Avrupa'da Türkî köprübaşının temelleri atılmış oldu.

Kardeşler İdil, Don, Yayık, Altay, Kafkas'daki ... topraklarını ziyârete gittiler. Deşt-i Kıpçak'ın –bu büyük ülkenin– yöneticilerinin gâileleri çoktu. (Bu ziyâretin akisleri, halk hikâyelerinde hâlâ yaşıyor; Attila, Türkî kökleri olan bütün Avrupa haklarının sevgili kahramanıdır.)

Komşu devletin güçlenmesi, Roma'yı ve Bizans'ı çok korkuttu. Onlar, bunu istemiyorlardı. Fakat, kardeşlere nasıl engel olacaklarını da bilmiyorlardı. Sonunda yolunu buldular: Bu yol Hristiyanlardan geçiyordu! Türklere, onların din-adamlarına sâdece onlar –eski müttefikleri– yaklaşabilirlerdi.

Anlaşmazlık mikrobu, Deşt-i Kıpçak'a sızdı... Hristiyanlar, kurnazca entrikaların kendilerinin elleriyle örüldüğünden kuşkulanmadılar. Politikacılar, böylece dîni, sessizce, kendi silâhları hâline dönüştürdüler.

İllet bir kere Kıpçaklara girmişti. Sezdirmeden yayıldı, gizlice ilerledi. Kıskaçlık, dedi-kodu, iftirâ sanki hiçbir yerden çıkmıyordu. Fakat onlar, demir üzerindeki pas gibi, durmaksızın faaliyette idiler. Her şey çok mahâretle tezgahlanmıştı. Kardeş-yöneticilerin kavgalarının hızlandığını gören Bizans, onlara haraç ödemeyi reddetti.

Attila, düşmanın hîlesini çabuk anladı. Kardeşiyle barıştı ve 441 yılında kendi kızgın mîzâcını gösterdi. Onun atlıları, Grekleri, Kıpçaklarla antlaşma şartlarını tamâmiyle yerine getirmeleri gerektiğine iknâ ettiler. Tam zamânında.

O sırada, Bizans'ın kuzey toprakları üzerinde sanki ateşten bir hortum fırtınası esiyordu. Pek hızlı ve önüne geçilmez. Şehirler, karanlığa gömüldüler: Eskiden hayat kaynayan yerler, harâbe hâline gelmişti. Bizans imparatoru, ümitsizlik içinde çırpınıyordu; mütâreke istedi. Barış için her fiyâtı ödedi.

Attila ona inandı ve ordusunu Balkan'dan çekti.

Bir yıl geçti. Fakat o, Greklere hiçbir şey öğretmemişti. Her şey yeni baştan başlıyordu. Grek ve Romalı ajan-hristiyanlar, tekrar ziyâretlerini sıklaştırdılar; dedi-kodular, geçimsizlikler geri geldi. Ve ders tekrarlandı. Bu kere Attila, kararlı idi. O, Bizans ordusunu tam bir bozguna uğrattı; ona hiçbir kurtuluş şansı vermedi.

Tabî o, kardeşi kardeşe kırdıran bir savaştı... Bizans'a hizmet eden ve hristiyan olan Kıpçak-federatlar, kendi kardeşlerine, *Tengri*'nin taraftarlarına el kaldırdılar. Ve, cezâsını ödediler.

Attila, İstanbul önlerine geldi.

Bizans'ın başkenti, gâliplerin merhametine teslim oldu.

Fakat Kıpçaklar, korunmasız şehri almadılar; şehir onlara lâzım değildi. Bütün Bizans lâzım değildi... Şaşılacak şeydir: Türkler, *Büyük* kavimler göçü târihi boyunca, hiçbir milleti tâbi kılmadılar. Hiçbir ülkeyi istilâ etmediler. Sâdece yeni toprakları şenelttiler; orada kendi şehirlerini inşâ ettiler.

Attila, İstanbul önlerinde çok beklemedi; Bizanslılar, haraç borçlarını çabucak topladılar. Bu, hemen hemen iki buçuk ton altın idi! Ve, onları yeni bir haraca bağlayan Kıpçaklar, Bizans'tan rahatça ayrıldılar.

Onların yolları üzerindeki toz henüz çökmeden, Grekler, eski işlerine yeniden koyuldular. Ders, onlara kâr etmemişti. Hristiyanlar, fettân dilberler, pahalı hediyeler de yardımcı oldular; en mühim mi ise, Greklerin sabırla entrika çevirme becerisi. Bütün kartlar ortaya kondu. Kardeş-yöneticilerin kavgalarını bu kez hançer çözdü.

Attila, tahtta tek başına kaldı. Fakat, kardeşinin kanının, daha doğrusu, onların kavgasını kızıştırmalarının intikâmını tamâmen aldı: Reis, tekrar bıçak ve çatala kavuşabildi. (Türklerin töresine göre, kanın intikâmı alınmayan bir evde, yemek sırasında, çatal ve bıçak kullanılmıyordu.)

Attila'nın Bizans'a yönelik yeni seferi (447-448 yılları) hakkında, felâkete bakın ki, hemen hemen hiç bir şey bilinmiyor. Her şey ortadan kalkmış, anılar bile. Sâdece, Bizans'ın ağır kayıplara uğradığı –bütün şehirlerinin yeryüzünden silindikleri– biliniyor. Fakat savaş nasıl geçti? Meydan savaşları nasıl ve nerede oldular? Bilinmiyor, tanıklıklar yok edilmiştir.

Grekler, kendi mutlak yenilgilerini kabûllenip, oraları Türklere bırakarak, Kuzey Balkanlardan çekildiler. Deşt-i Kıpçak'ın sınırı, o sırada Akdeniz'e ve İstanbul'a iyice yaklaşmış bulunuyordu.

BİZANSLI PRİSK'İN GÖZÜYLE TÜRKLER

449 yılı. Avrupa'da fırtına, görünüşe göre, dinmiş, Attila'nın öfkesi, yerini merhamete bırakmıştı. İşte o sırada, Attila'ya, içinde Bizanslı memur Prisk'in bulunduğu bir heyet gitti. Heyet barış –her ne pahasına olursa olsun barış– aramaya gitti.

“Birkaç ırmağı geçerek” –diye yazıyor raporunda Prisk– “içinde Attila'nın sarayının bulunduğu muazzam bir yere vardık.”

O yerleşim yerinin adı neydi? Belli değil. Belki, Bolgarya'nın eski başkentinden, Preslav şehrinde söz ediliyordu. Veyâ, Bavyera'nın eski bir şehrinde. Öyle veya böyle, o, Orta Avrupa'da yeni bir Türk şehri idi; *Büyük* kavimler göçüyle birlikte büyüüp gelişmişti.

Grek, gördüklerine şaşırıp kalmıştı. Böyle bir şehri Avrupalılar kurmamışlardı. Bilhassa Attila'nın sarayı şaşırtmıştı. Tomruktan doğranmış, süslü oymalı söveleriyle saray, sanki toprak üzerinde süzülüyordu. O, güneş gibi parlıyordu, öylesine ince bir işçilik vardı. Sarayın uzun sivri külâhları göğe dayanıyordu.

Sarayın yanı başında kraliçe *Kreki*'nin *teremi* bulunuyordu. O, daha küçük, fakat dantelalarıyla daha güzel görünüyordu. Oyma motifler, onu hârikulâde yapıyorlardı... Sanki güneş ışıklarından örülmüş gibiydi.

Hükümdarların odaları, zarif nöbetçi kuleli yüksek duvarlarla çevrilmiş idiler.

Prisk, bu ağaçtan yapılmış emsâlsiz şeylere büyülenmiş gibi bakarak uzun süre durdu. Söyleyecek söz bulamıyordu. Sâdece sessiz bir hayranlık. Saraya girerek şaşırın Grek, binânın yuvarlak görünmesi için, tomrukların nasıl yerleştirilmiş olabileceğini anlamadan

kalakaldı. Oysa, binâ yuvarlak değildi. Sâdece öyle görünüyordu. Gerçekte sekizgen idi. Türklerin mîmârî gelenekleri bu şekildedir. Daha Eski Altay'da iken sekizgen *kuren*ler inşa etmişlerdi.

Terem, yine aynı *kuren*. Sâdece daha yüksek ve biraz farklı yapılı bir *kurendir*.

Prisk, "zemin, üzerinde gezip dolaştıkları yün halılarla kaplı." diye kaydetmektedir. Doğru. Kıpçaklar, meskenlerin zeminine dâimâ yolluklar veya keçe halılar seriyorlardı; bu eski bir gelenektir.

Bizanslı, mütecessis bir adamdı; günlük hayatla ilgili ufak tefek şeylere dikkat etmişti. Kıpçaklar ne yapıyorlar, ne giyiyorlar, ne yiyorlardı... Hiçbir şey onun, bu tecrübeli câsusun (Prisk, hayatta böyleydi) gözlerinden kaçmıyordu. Buraya basit bir adamı gönderecek değillerdi ya.

Türklerin kadınlarının güzelliği, Grek'î pek şaşırtmıştı. Özenli, sâde kıyâfetleriyle. Bilhassa, uzun saçaklarla –püsküllerle– süslü baş-örtülerıyla (veya şallarıyla). Kıpçaklar, beyaz şalları mâbet ve mâtem günleri için, renkli şalları ise bayramlar ve günlük hayat için yapıyorlardı.

Bizanslı Prisk'in rapor metninin çok açık olduğu görülüyor. Onu, sâdece okumak gerekir. Fakat hayır. Meselâ, kraliçe *Kreki*'nin yaşadığı ve Prisk'in ilk defa Türklerde gördüğü *teremi*, şimdi "Grek îcâdı" olarak tavsif ediyorlar... Gûyâ, *teremi* Grekler îcâd etmişler. Keçenin (fötrün) îcâdı, Fransızlara mâl edilmiştir. Şallar ise, daha birilerine. Oysa, bu Türk milletinin malı, yüzyılların ürünüdür.

Aslında, günlük hayatın bütün bu parçaları, Avrupa'da Kıpçakların kültürünün ayırt edici husûsiyeti oldular; milletin şahsiyetini onlar oluşturdular; onu, tanınır ve diğer milletlere benzemez kıldılar.

Ya Kıpçaklar? Kıpçaklar, kendi târihlerinin açık bir şekilde çarpıtılmasını bizzat nasıl karşıladılar? Hiçbir şey yapmadılar. Onlar, dâimâ Türk olarak kaldılar... Geniş ruhlu, herkesi ve her şeyi bağışlayan insanlar olarak. Türk, koynuna taş koymayı [kendine kötülük yapana karşılık vermeyi] bilmiyor. Kendini savunmuyor; her şeyi "sonraya" bırakıyor. O, böyledir. Gerçeğin nasıl olsa gâlip geleceğini biliyor. Onunla yaşıyor.

Ne denebilir ki, onca zehirleme girişimine rağmen, Attila, Prisk'in elçilik heyetini kendi şölenine dâvet etmişti... Bu, cömert bir rûhun teşebbüsü değildi. Sıradan bir Türk töresi idi. Misâfiri kabûl etmemek, Kıpçaklar için yüzkarası idi. Attila, Prisk'î sofraya çağırılmamak edemezdi.

Becerikli politikacılar, artık o sırada Türklerin açıklıklarından, dürüstlüklerinden faydalanıyorlardı. Tabîî, bunları kendi çıkarları doğrultusunda kullandılar. Türkler ise, kendi saf-dilliklerini! Kendi zayıf taraflarını onlara açtılar; kendilerini kullanılmaya müsâit hâle getirdiler; böylece Deşt-i Kıpçak'ı zaafa düşürdüler.

Burada kimse suçlu değildir; milletin karakteri budur. Onu, buyrukla değiştirmek mümkün değildir. O, eskiden oldu; şimdi var ve gelecekte olacaktır; çünkü, bu karakter anne sütüyle geçiyor ve yüzyıllar içinde oluşuyor. Bâzi gelenekleri, daha *Büyük* kavimler göçü zamânından îtibâren değiştirmek gerekti; çünkü Avrupa'da başka bir çevre, başka bir kültür vardı; demek ki, orada başka türlü yaşamak gerekiyordu. Başka bir ahlâk ile. Fakat bunu yapmayı kimse akıl etmedi. Kıpçak hanları, kendi basîretsizliklerinin cezâsını ödediler. Mâlumdur ki, insanlar başkasının evine, kendi âdetleriyle gitmiyorlar. Avrupa ise, Türkler için, ne de olsa, başkasının evi idi; o, onları kendisi değiştirdi.

... Şölenin verildiği oda, tâze ağaç kokuyordu. Duvarlar boyunca geniş peykeler duruyorlardı.

Yanında ise, masif meşe masalar. Attila, baş masaya oturdu. Burası, *tver'* olarak adlandırılan şerefli bir yer (taht) idi; bu kısım, ince rengârenk perdelerle kapatılmıştı. Yanında, merdivende, onun büyük oğlu *Ellak* oturuyordu. O, gözlerini yere indirmiş ve yemeğe el sürmeden oturuyordu. Babasına hizmete her zaman hazırды...

Babaya bakmak... oğulun soylu vazîlesi! Kıpçaklar bu düşünceyle yaşadılar; onların karakterleri, bu hususta da kendini gösteriyor. Büyüğe saygı, îtiraz kabûl etmezdi; çünkü büyük, âdete (kânûna) göre, küçüğü korumakla vazîfeliydi. Sofra ve günlük hayat kâideleri, tam bir ritüel hâlinde yaşıyordu.

Yemekten önce "Tanrı'ya duâ ettiler" diye anlatıyor, Prisk. Duâ okudular ve yemeğe başladılar. Duâyı, din-adamı -Avrupa târihinde çok muammâlî bir şahsiyet olan peder *Orest-* idâre etti.

Orest, Avrupa dillerini pek güzel biliyordu; kendi zamânının incisi idi... Bu adamın kaderi şaşırtıcıdır. İki rivâyet var. Birine göre, o, Attila'nın din-adamı idi; diğer rivâyete göre ise, sekreter-tercüman olarak vazîfeliydi. O, Deşt-i Kıpçak (daha doğrusu, bugünkü Avusturya, Macaristan) doğumludur. Onu Türk olarak tavsif etmek mümkün müdür? Fakat, Romalı târihçiler, onun gûyâ aslen Romalı olduğunu iddiâ ediyorlar; bu iddiâ dışında, onun Türk olmadığını gösteren bir şey yok.

Attila, bir yabancıyı kendine yaklaştırabilir miydi? Mahrem düşüncelerini ve duygularını bir yabancıya emânet edebilir miydi? İstanbul'a, bir yabancıyı kendi elçisi olarak gönderebilir miydi? Aslâ. O, bir din adamı; Attila'ya en yakın, en mûtemet insandı. Bir eğitici ve yaşlı bir dosttu.

Peder Orest'in, Attila'nın çoğu silâh arkadaşları gibi, komutanın ölümünden sonra, Roma'da parlak bir kariyer yapması ilgi çekicidir. Roma'da, imparator sarayında, büyük kumandanlar ve din adamları arasında artık pek çok Türk vardı. Bu dönem sisli bir dönem, darbeler ve esrârengiz cinâyetler zamânıydı; Kıpçakları kabûl eden Roma cemiyeti kaynıyordu. Herkes, cemiyette kendisine bir arıyordu.

Türklerin gelişleriyle, Bizans târihi burada tekrarlandı; kültürlerin ve kavimlerin birbirine karışması burada başladı. Kıpçaklar, iktidârı ele geçirmeyi denediler. Peder Orest, bunun için her şeyi yaptı; federatlar ordusunun başına geçti ve şaşılacak kadar güzel, genç bir insan olan kendi oğlunu Roma tahtına çıkardı. Peder Orest'in oğlu, kendisine Batı Roma imparatoru olarak taç giydirildiği zaman, Latince *Romul Avgustul* ismini aldı. Böylece, son Roma imparatoru bir Kıpçak oldu!

5 Eylül 476 yılında, onu, *Odoakr* isimli bir başka Türk devirdi; böylece Roma imparatorluğu "resmen" sona erdi. Roma tahtı için çekişen Kıpçaklar, onu kendileri kaybettiler.

Pederin biyografisi, çok ânî bir biçimde, son Roma imparatoruna dönüştü. Diğer bir rivâyete göre, 511 yılında, yâni onun ölümünden (!) 35 yıl sonra, Romalılar, Orest'i hristiyan yaptılar ve kendisine *Aziz Severin* adını verdiler... ("*Aziz Severin'in Hayâtı*" -çelişkilerden örölmüş bir ilmî eser.)

... Grek Prisk'in notları, her sağduyulu insanda çok, pek çok düşünceler uyandırıyor. Hâdiseler, "resmî" târihin çizdiği çerçeveye sığmıyorlar...

Attila'nın ziyâfeti nasıl geçti, ne içtiler, hangi konuda konuştular, kime güldüler, ne giyinmişlerdi... Prisk, bu konularda gâyet güvenilir bilgiler vermektedir.

Ziyâfet, gerektiği gibi, şarkılarla sona ermişti. Rûha işleyen ve onu her şaraptan daha iyi sarhoş eden şarkılarla. Türk şarkısız değildi; ne V. yüzyılda, ne daha sonra, ne daha önce...

Kurtuluş yok, müzik –dil gibi– her milletin kendi malıdır. Bunu târîh tesbit ediyor.

Müziyenler sahneye çıktılar ve hârikulâde şeyler çalmaya başladılar. Onların ellerinin altında teller canlandılar, yaylar havalandılar. Prisk'in dili tutulmuştu. Müziği dinliyordu. Fevkalâde güzel müziği. Greklerin bilmedikleri şaşırtıcı müzik âletleri gördü. (Bunlar viyolonsellerin, kemanların, *harplerin*, *balalaykaların*, *talyankaların* [bir çeşit akordeon] büyük nineleri, büyük dedeleri idiler.)

Şarkılardan sonra, sahneye soytarı çıktı. O, gözlerden yaş gelinceye kadar gülmek zorunda bırakan her saçmalığı yaptı. Attila, herkesle birlikte, kendi soytarısının yaptıklarına kahkahalar attı.

Daha sonraları Avrupa krallarının saraylarında bulunan, balolarda misâfirleri neşelendiren ve eğlendiren, kralların yüzlerine hakîkati söyleyen, onlara, şaklabanlıklarına kimsenin cezâ vermediği soytarılar buradan, Attila'yı taklit etme arzularından gelmiyorlar mıdır? Üstelik, soytarılar sâdece, şecere bakımından Türki köklere uzanan kraliyet hânelerinde bulundular. Meselâ, İskoçyalılarda veya Romalılarda soytarılar yoktu. Onların geleneklerinde soytarı yoktu.

Prisk, Attila'nın, kendisini hayretler içinde bırakan mütevâzılığını, sâdeliğini de kaydetmiştir. Hükümdar, açıkça, bir hükümdar gibi yaşamıyordu. Bu büyük insanın kıyâfeti, yiyeceği hiç de farklı değildi. Herkesinki nasılsa, öyleydi.

Kahramana hayranlıkla bakan insanlar, komutanı mümtaz görüyorlardı. Attila'ya, işinden, davranışlarından dolayı olağanüstü saygı gösteriyorlardı. Onun cesâret ve bilgeliğine kayıtsız kalmıyorlardı. Meselâ, avda onunla pek az kimse boy ölçüşebilirdi. O, at üstünde avlanıyordu. Yaban domuzlarına, geyiklere, aylara hareket hâlinde iken topuzla veya teberle saldırır, onları öldürürdü.

Doğan (*sokol*) ile avlanma pek değerliydi. Türkçe "*sok-kol*" "ele getirmek"; "*ber-kut*" "av/ganimet vermek/getirmek" mânâsına gelmektedir. Kuşların isimleri, kendi kendilerini anlatıyorlar. "*Korçu*" (asalak, zararlı böcek) gibi; onun için, çaylak (*korşun*)lar, ava götürülmezdi. Attila'nın sarayının yanında "*sokolçi*"ler hizmet veriyorlardı; avcı kuşlara bakanlar, onları besleyenler, ava hazırlayanlar bu kişilerdi.

Bayram eğlenceleri için yabânî ayılar getiren insanlar vardı. Onlar, ormanda vahşi hayvanları yakalıyorlar ve kafes içinde başkente getiriyorlardı. Türkler, ayı güreşine çok değer veriyorlardı.

Yabânî ayıyı ağıla saldılar. Halkın heyecanlı haykırışları altında, elinde sapan veya bıçak bulunan cesur bir adam, onun karşısına çıktı. Kurumlu bir tavırla, kaygısızca çıktı. Vahşi hayvan, ölümü hissetmekte, fakat ona engel olamamaktaydı. Sonunda dayanamadı ve... Toplanan halk, heyecandan donup kalmıştı. Kızgın ayı, adamın üzerine saldırdı; adam çevik bir hamleyle, bir anda bıçağı sapına kadar ayının kalbine sapladı. Gâlibi şiddetle alkışladılar. Eski bir gelenek!

Yumruk kavgası? Bu da sevilen bir eğlenceydi. Bu, ne bir yarış, ne de spor idi. Türk'ün karakterinde dâimâ olan bir şeydi. Herkes, kendi gücünü denemeye, kendi kanını ısıtmaya çalışabilirdi. Çocukluktan itibâren, bozkırlılar "yumruk kavgasında", bu açık güreşte kendilerini denemeye giderlerdi. Saray saraya, sokak sokağa. Anlaşmazlık orada çözüldü; rakiple göz göze gelindiği zaman. Sâdece sen ve o.

Cemiyette bir yumruk kavgası hukûku vardı. Ona saygı gösteriyorlardı. Ondan korkar, çekinirlerdi. Karşılıklı saflar hâlinde veya bire bir dövüşürlerdi. İlk kan çıkıncaya kadar. Her şey sıkı kâidelere bağlıydı. Kâidelere uymamak yüzünden, orada, kavga yerinde

öldürülebilirlerdi. Bu âdil bir öldürme idi; kimse böyle bir ölümün intikâmını alma hakkına sâhip değildi.

Kıpçakların hayâtında pek çok sevinç vardı; pek çok bayram, onların hayatını renklendiriyordu. Onlar, başarılı bir askerî seferden sonra, en sevdikleri oyuna tutuşurlardı: Atlılar, ellerine dama taşlarını değil, uzun eğri sopaları alırlar ve onlarla zemin (*pol*) üzerinde, düşmanın deri bir torbaya sarılmış kesik başını sürerlerdi. Haşmetli bir zafer oyunu!

Bu yabânî eğlence, bugüne kadar unutulmadı; ona “*polo*” deniyor. (Bu oyunu İngilizler seviyorlar; çünkü ataları, adaya Attila ile birlikte gelmişlerdi.) Fakat, şimdi –bir zamanlar sürdükleri gibi– düşmanın kesik başını değil, ağaçtan yapılmış bir topu sürüyorlar. Buna karşılık, oyunu eski kâidelere göre oynuyorlar!

Millet gibi, gelenekler de ölmüyorlar... Sâdece anılar ölüyorlar.

BİRLEŞİK AVRUPA ORDUSUYLA MEYDAN SAVAŞI

Prisk'in heyetine Attila soğuk davrandı. Her tavriyle, her hareketiyle, heyetten hoşlanmadığını gösteriyordu. Çevreye hâkim olan hîle, aldatmaca, onun hoşuna gitmemişti. Büyük Kıpçak, çoktan beri biliyordu ki, yalan bir sanattır ve politika vardır. Fakat o, Avrupa'da mevcut olan bu çarpık kâideye boyun eğemezdi. Onu kabûl edemezdi.

O, başka bir kâideye göre, başka bir siyâsî kültürle yaşıyordu. Onun ahlâkı farklı idi. Kıpçaklar, hîle ile zengin olamayacakları, bunun yüzkarasından başka, hiçbir şey kazandırmayacağı düşüncesiyle büyüyorlardı. İşte şimdi Attila, açıkça görüyordu ki, Hristiyanlar, onun en iyi askerlerini ayartıyor, kendilerine çekiyorlar. Bunu açıkça ve küstahça yapıyorlar. O, listeleri gösterdi ve hânleri îade etmelerini talep etti. Fakat, Avrupalılar, ikiyüzlüce gülümsediler; her şeyi inkâr ettiler.

Kıpçakların hükümdârı, görüşmeleri ustaca yürütmeyi bilmiyordu; çünkü o, bir politikacı için haddinden fazla dürüst bir insandı. O, elçiyle açıkça konuşuyordu. Onlar ise, bunu Attila'nın zaafı olarak yorumluyorlar ve kendisiyle alay ediyorlardı.

Aslında üzerinde konuşulacak bir şey yoktu. Her şey o kadar açıktı ki. Ordusunu ayartıp ondan koparıyorlardı. Büyük komutanları. Elbette bu, Attila'nın işine gelemezdi. Fakat, bu sâdece ehven-i şerdi.

Bütün felâket şurada idi ki, onlar, bu insanlar, gitmemek edemezlerdi. Onların gidişleri kaçınılmaz idi. Bu gidişi ne buyrukla, ne hazîne ile, ne korku ile durdurmak mümkündü; o, beşer cemiyetinin tabiatında yerleşmişti. Çünkü, cemiyet kendi nüfûsunu kendisi tesbit ediyor!.. Nasıl? Bu da, etnografyanın anlaşılmaz bir sırrıdır.

Kâbiliyetli insanlar, öz vatanlarından ayrılıyorlar; umûmiyetle para için değil, iktidar ve istikbâl için... Kendi vatanlarında aslâ sâhip olamayacakları makamlar ve istikbâller için.

Kıpçaklar, Roma'dan nefret ediyor ve nefretlerini gizlemiyorlardı; ama, başkasının ülkesine hizmet etmeye gittiler. Düşman tarafına kaçanlardan birisi, meselâ, mektûbunda, *Romalıların* adını silmeyi ve Roma imparatorluğunu Kıpçak imparatorluğuna dönüştürmeyi harâretle tahayyül ettiğini yazmıştı. Fakat, bunun yanında, Türklerin çok kötü kânûnu olduğunu üzüntüyle kaydediyordu. “Bu sebeple, onun hiçbir şeyine bakmaksızın, Roma'nın şânını ihyâ etmek için çok hızlı yürümeğe karar verdim.” Üstelik, Türkler hesâbına ihyâ etmeğe, diye bitirmişti.

Bu trajedi, Kıpçakları ilgilendiren gerçek bir trajedidir: Nüfûs artışı, onlara acı netîceler doğurdu... Yeryüzünde haddinden fazla çoğalmışlardı: Devâsâ Deşt-i Kıpçak bile artık dar

geliyordu. Cemiyet, kendi üstün kâbiliyetli oğullarını içine sığdıramıyor, onlara gerekli refah ve mutluluğu temin edemiyordu... Milletin, bir kalemde, bir anda yüz bilge veya bin kâbiliyetli büyük kumandanı olmamalıdır. Onlar için iş bulunmuyor.

Gerekli olan sâdece bir bilge ve bir iyi kumandandır (olağanüstü durumlarda iki-üç; fakat yüz ve bin değil.) Tıpkı yüz büyük şâirin bir arada olamaması gibi... Onları dinlemeye yoruluyorlar. Kâbiliyetlilerin kıtlığı gibi, bolluğu da bir cemiyet trajedisidir. İşte Kıpçakların karşı karşıya kaldıkları şey.

Romalılar ve Grekler, aksine, kâbiliyetliler açısından kıtlık çekiyorlardı. Pagan Avrupa, çoktan beri ve umutsuzca yaşlanıyordu; onun, kültürünü yenileyecek tâze bir kana ihtiyâcı vardı. Onun için, Kıpçak kaçakları memnûniyetle kabûl etti; onlara pek güzel hayat şartları sağladı; pek çok şey fedâ etti. Hattâ, Roma, meselâ 380 yılında, kendisi için küçük düşürücü olan Grek hristiyanlığını kabûl etmişti. Çâresizlikten kabûl etmişti. Kıpçakların, Hristiyanların müttefikleri olduklarını biliyordu. Böylece, kendileri için, Türk dünyâsına yol açmışlardı.

Türkler ise, bu sâde-dil Türkler ise... Tâlihli İnsanlar... Onlar, gözlerini her şeye sımsıkı kapayan sargıları hissetmeden, at üzerinde oturdular. Çevrede olup bitenlerin farkına varmadılar; bir günlük yaşadılar. Önce veya sonra, bir gün Deşt-i Kıpçak'lı kaçakların kendilerini göstermeleri gerekiyordu. Onlar, kanları gereği Kıpçaklar.

Romalılar, *atalıka vermeyi* – çocukları eğitim için başka âilelere verme ile ilgili eski Türk töresini-, onlardan öğrenmişlerdi. Romalı asil soylu bir çocuğu-*Aetsiy'i*- Attila'ya gönderdiler. Aetsiy'i Attila, küçük kardeş olarak isimlendirdi; onu törenin gerektirdiği gibi yetiştirdi... Zamânı geldiğinde, Aetsiy, tecrübeli bir adam olarak eve döndü. O, general, sonra da Roma ordusu komutanı oldu. Batı Roma imparatorluğunun tamâmında, Kıpçakları, kimse ondan (bizzat Attila'nın öğrencisi!) daha iyi tanııyordu.

O, Aetsiy, kendisine acımadan, daha sonra Türk yöneticilerin aralarını bozdu; birini diğerine çekti; Kıpçakları ayarttı; büyük kumandanları, din-adamlarını, sıradan insanları ısrarla yanına dâvet etti. Onlara zengin topraklar ve mâlikâneler, vazîfeler ve unvanlar verdi. Onlar için her şeyi yaptı; çünkü o, Türk milletinin kâbiliyetliler trajedisini, kendilerin önce anlamıştı. Zaafî keşfetti ve bunu Roma'nın menfaatine istismârı bildi. O, Türklere karşı, bizzat Türklerin elleriyle savaştı.

Aetsiy'in kendisi kimdi? O, Kıpçak cemiyeti içinde, kendisini, Kıpçaklardan biri gibi, fevkalâde güvenli hissetmişti. Gâyet tabiidir. Onun *Gaudentsiy* isimli babası, Roma süvârî ordusunda başkomutan olan bir Türk idi; annesi *İtala* ise, çağdaşlarının hakkında yazdıklarına göre, Romalı "soylu ve zengin bir kadın"dı... Onların evliliklerinden kötü kalpli bir dâhî doğmuştu.

Gallia (bugünkü Fransa), Aetsiy'in gayretleriyle, gerçek bir kaçak krallığı olmuştu. Burada binlerce Kıpçak âile yaşıyordu; orada her şey Türk idi. Başkentin ismi bile. Türk kulağı için alışlagelmiş bir kelime – Tuluza.

... Attila, Prisk heyetinden bu hâinlerin îadelerini istedi; bilmiyordu ki, ırmağı, çıktığı kaynağa geri döndürmek mümkün değildir. İmkânsız istiyordu!.. Yüzlerce isim verdi; kaçakların gizlendikleri Tuluza'dan, diğer şehirlerden söz etti... Beyhûde.

Kıpçakların istihbârâtı iyi çalışıyordu. Meselâ, *Avrelion* adlı Gallia şehrinin adının Türk tarzında, *Orlean* olarak değiştirildiğini tesbit etmişti. (Yabancı bir sözü bozarak, bu şekilde "isim değiştirmeler" kaçınılmazdır; göçmenler onu kendileri için anlaşılır hâle getiriyorlar.)

Prisk'in elçilik heyeti, her şeyi inkâr etti; Gallia'da ortaya çıkan yeni Türk şehirlerini bile. Söz bulamayan Attila, yalancıları saraydan kovdu.

O sıralar, hâdiseler, hiç de Kıpçakların hayrına olacak şekilde cereyan etmiyorlardı. Düşmanlar, zaman kazanarak, Aetsiy'in birleşik bir Avrupa ordusu toplayabilmesi için, ağırdan alıyorlar; ânî bir darbe vurmaya hesaplıyorlardı. Ne var ki, hesapları yanlış çıktı.

Attila, Gallia'ya bizzat gitti. Tuluza ve Orlean, onu çekmişlerdi. Burada Attila'nın gelişini beklemiyorlardı, dolayısıyla hazırlanmamışlardı. Haçlı bayrakları ve atlı müfrezeleri görür görmez, göçmenler ve bütün Gallia huzursuz oldular. Mahkeme, hâinlere karşı hızlı ve âdil idi. Ona direnmediler bile. Kaçaklar, Kıpçaklar için, ihânetin en büyük suç olduğunu biliyorlardı. Bozkırlılar her şeyi affediyorlar, ancak, sâdece ihâneti ve korkaklığı affetmiyorlar.

Acı pişmanlık dakikaları... Attila, Orlean'da işini bitirmişti ki, kendisine, Roma kuvvetlerinin yola çıktığı, Aetsiy'in savaş ilân ettiği haberini getirdiler. Attila'yı bir anda karışık duygular sardı. Hîleler ve şüpheler, çoktan beri kendisini huzursuz ediyordu. Attila, falcıya başvurdu.

Âdet üzere, koyun kestiler. Falcı, hayvanın kürek kemiğine baktığı zaman, irkildi ve felâketi haber verdi. (Falcının Roma'dan hediye aldığı istisnâ değildir.)

Böylece, Aetsiy, daha savaş başlamada önce, gâlip gelmiş gibiydi. Psikolojik saldırıda başarılı olmuş, Attila'nın rûhuna kargaşa, kararsızlık düşürmüştü... Fakat bu, onun yegâne zaferi oldu. Savaşı, Katalon tarlalarında, Şampanya'daki ünlü ovada yapmayı teklif ederek, çok erken sevinmiş, açıkça acele etmişti.

Arâzî, doğrusu, atlılar için elverişli değildi; fakat Attila, belki de düşmanın dikkatini dağıtmak için, bunu bilhassa yaparak, kendisine uygun olmayan şartları kabûl etti. Ne var ki, yine de, ağır duygular, kendisine acı çektiriyordu: Attila'ya, savaş şartları kendisine dayatılmış gibi geldi; bu şartları kabûl etmek istemiyordu; fakat kabûl etti.

Istiraplar içindeki başbuğ, başını yukarı kaldırdı, saatlerce yukarı baktı; fakat Gök ses vermedi. Savaştan önceki gece, sessizce geçti. Saban, daha erken ışıdı. Askerî birlikler saf oluşturdu; Attila, kuşuklar içinde, hâlâ dört dönüyordu. Sonunda şunu söyledi: "Kaçış, en hazin ölüm". Ve bitkin bir şekilde atına yürüdü. Güneş artık yüksekte idi.

"Ura!" haykırışıyla, atlılar hücûma geçtiler. Fakat, Attila'nın kendi yetiştirmesi, Aetsiy, her şeyi doğru hesaplamıştı. Hücûm netîcesiz kaldı. Türkler, geri püskürtüldüler. Mağlûbiyetin acısını hisseden Attila, ancak o zaman sâkinleşti. *Tengri'*ye şükür, bu dakikada, kendi kendisine gâlip geldi.

Askerî birliklere yaklaştı, söyleyeceğini bulmuştu. Onun temiz rûhundan, temiz sözler döküldü; bu sözler, keskin bir kılıç şarkısı gibi çınladı. Başbuğun sözleri, Kıpçakların kalplerini coşturdu.

"Savunma, korku işâretidir... İlk vuran, cesurdur. İntikam, tabiatın büyük bir hediyesidir. Zafere koşan kişiye oklar erişmez... Attila savaşırken rahat duran kişi, artık ölmüş demektir." Bunlar, onun kısa konuşmasının son kelimeleri oldular.

"*Sarın koççak!*" (şan ve şeref yititlere!) diye gürledi büyük Kıpçak, ve kılıçla ordusunu takdis etti. Onun sesi, -Kıpçak dilinde "bey", "razi" mânâsına gelen- coşkun "u-ra-a" sesleri içinde boğulup gitti.

Bir anda her şey karıştı. Katalon tarlaları, sanki parlak zafer güneşiyle aydınlanıyordu. Güneş şimdi Türklerin kılıçlarında yansıyor, yeryüzünü aydınlatıyordu. Bu kere, Avrupa ordusuyla savaş, çok daha ciddî olmuştu. *Tengri'*nin elçileri, kendi kamplarına ancak geceleyin döndüler. Yorgun ve memnun olarak döndüler.

Sabah, âlî-cenap Attila, Aetsiy'in kılıç artığı ordusuna -acımak mümkün olmayan düşmana-

ayrılma izni verdi. Bu asil jesti, Romalılar, Kıpçakların zayıflığına yordular. Onlar, daha doğrusu, onların târihçileri, daha sonra, Attila'yı Katalaun tarlalarındaki savaşta mağlup saydılar.

Savaşı meydânındaki bir merhamet, bakın nasıl netîceleniyor!

Attila, tabî ki, bundan hiç haberdar olamadı. O, yüzyıllar sonra meydâna gelecek hâdiseleri nasıl bilebilirdi? Başbuğ, o sırada Türklerin yaşadıkları Kuzey İtalya'nın şehirlerini yeryüzünden silerek, ordusunu Roma'ya yöneltti. Kıpçak kaçakların başka bir sığınağı olan *Milan* bilhassa zarar gördü.

Attila'nın askerî birlikleri, çok geçmeden, Roma açıklarında durdular. "Mağlûbiyet kurbânı" Kıpçaklar, savaş sancaklarıyla Roma'ya geliyorlardı! Onları, başta piskopos *Lev* olmak üzere, asiller karşıladılar. Romalılar, kendilerine merhamet etmesi için Attila'ya yalvardılar; onlar, Türklerin iyi kalpli, başkalarına yardıma hazır ve kin tutmaz olduklarını biliyorlardı. Roma papası bile, yalvararak dizleri üzerine çökmüştü... Bu karşılaşma, Vatikan'da muhâfaza olunan, *Rafael'in* tablosunda yansıtılmıştır.

Kıpçakları durduran, tabî ki, düşmanın göz yaşları değildir. Hattâ, İtalya'da vebânın ortalığı kasıp kavurduğu yalanı da değildir. Roma piskoposunun başı üzerinde tuttuğu haç. O durdurdu.

Bu, *Tengri'nin* haçı idi! Atlılar, onu *Gök'ün* irâdesi kabûl ediyorlardı. Roma, Türklerin mukaddes bildiği şeyi, başları üzerine kaldırmışlardı, Deşt-i Kıpçak'ın hâkimiyetini tanımışlardı. Savaş sona erdi.

Attila eve döndü... Yenilen düşman manzarası, keyif vermiyordu.

ATTILA'NIN ÖLÜMÜ

Yine de, onlar, Attila'yı kurnazlıkla alt ettiler... Küstahça ve hâince. Mağlup olmuş düşmanlar, onlarla her şeyi, en alçakçasını bile yapabilecek kadar korkunçturlar –onlar için ahlâkî engeller yoktur. Hiçbir şey onları durduramıyor.

İldiko isimli dilber, kendisini Attila'nın huzûrunda nasıl bulmuştu? Kimse bilmiyordu. Başbuğ, bu güzel kızı görmüş ve ona âşık olmuştu. O, engin ve coşkun gönüllü bir insandı. Düşün şölenleri, bütün gece devâm etti. Sabah, muhafızlar, Attila'nın, yatak odasından uzun süre çıkmadığını fark ettiler. Öğleye kadar beklediler. Yöneticilerin odalarında şüpheli bir sessizlik vardı.

Kapıyı kırıp içeri girdiler ve korkunç manzarayı gördüler. Başbuğ, kanlar içinde yatıyor, genç kız ise, heykel gibi, kımıldamadan yanı başında oturuyordu... Onun ölümü bir tesâdüf müydü? Aslâ. O gece, İstanbul'daki Bizans imparatoru Markian, rüyâsında, Attila'ın kırılmış yayını görmüştü. Bu bir felâket işâreti.

Hayatta, elbette, rüyâların gerçekleştikleri oluyor. Fakat, Greklerin Attila'yı zehirleme teşebbüsleri hatırlanınca, onun ölümünün tesâdüflüğü pek inandırıcı görünmüyor. Önceden hazırlanmış bir cinâyet mi?.. Bunu başka türlü tavsif edemezsiniz.

Deşt-i Kıpçak insanları, kızgınlıktan çılgına döndüler. Liderin bu tuhaf ölümü, onları yerle bir etti. Şehirlere ve köylere mâtem çöktü. Kadınlar beyaz elbiseler giydiler, saçlarını çözüp dağıttılar. Erkekler ise, törenin gerektirdiği gibi, saçlarından bir tutam kestiler; yüzlerinde derin bir yara açtılar. Yenilmez savaşçı öldü! Ardından gözyaşıyla değil, kanla ağlamak âdettendi.

Meydanda çadır kurdular; içine başbuğun naaşını koydular. Seçkin atlılar, büyük Türk'ün hâtırasına saygı gösterip, gece gündüz çadırın etrâfında döndüler.

Kanlı ağıtlardan sonra, çadırın yakınında muazzam şölen başladı. Vahşî, neredeyse insanlık-dışı bir tablo; cenâze acısı ve sınırsız bir şenlik yan yana. Şaşırtıcı bir tören. Öteki dünyâya giden hükümdarın, milletine sağladığı refahın, onun ölümüyle sona ermediğini görmesi gerekti. Hayat devâm ediyor.

Gecenin geç saatlerinde cesedi toprağa verdiler.

Attila'nın naaşını üç katlı tabuta koymuşlardı. Birincisi altından, ikincisi gümüşten, üçüncüsü demirden. Buraya başbuğun silâhlarını, hayatta iken hiç taşımadığı nişanlarını istif ettiler.

Attila'yı gömdükleri yer bilinmiyor. Cenâze törenine katılanların tamâmı, kendilerini öldürmüşlerdi. Onlar, sükûnet içinde, öteki dünyâya, kendi hükümdarlarına hizmete gittiler...

Kıpçakların kederli günleri, Romalılar ve Grekler için bayramın başlangıcı oldu. Düşmanlar, Attila'nın ölümüne sevindiler ve sevinçlerini de gizlemediler. Şimdi onlar için mühim olan, halefleri birbirine düşürmek ve Kıpçakların kendilerini güçsüz bırakıp, kesin olarak zayıflayacakları zamânı beklemektir.

Tahta meşrû olarak sâdece büyük oğul Ellak'ın çıkma hakkı vardı. Ona iftirâ ettiler; hırs ve garezi uyandırdılar. İç savaş başladı.

Türkler, sanki kendi kendilerine karşı savaşıyorlardı. Kardeş kardeşin, boy boyun üzerine gitmekteydi. Bu, herkesin herkese karşı savaşı idi. (Felâket, insanları kör ve akılsız yapmıştı). Savaşta Ellak'ı öldürdükleri zaman, Romalı politikacılar, propagandacılar, lejyonerler, onlara sonra ne yapacaklarını biliyorlardı. Tefrika, bölüp parçalama. Zayıflatma, güçsüz düşürme. En mühimmi, daha fazla iftirâ, daha fazla dedi-kodu.

Dedi-kodu, Türklerle savaşta en iyi silâhtı; sonra onlar, kendilerine karşı, her şeyi kendileri yapıyorlardı... İşte böylece, *Büyük* kavimler göçü, acımasız ve uzun bir kardeş kavgası sona erdi: Muazzam bir nüfûsa ulaşan millet, kendisini mahvetmişti.

Fakat, bu yılların netîcesi, Türk kültürü için yine de hazin olmamıştı. O, umulmadık bir şekilde ve paradoksal olarak çok daha ilerledi. O sırada, yâni V. yüzyılın sonuna doğru, Kıpçaklar, Avrupa'nın yarısını ve Orta Asya'nın tamâmını iskân etmişlerdi. Türk dili, Avrasya kıtası üzerindeki diğer bütün dilleri bastırdı. Türkler, dünyânın en kalabalık milleti oldular.

Evet, onlar, kendi aralarında dövüştüler; farklı inanca sâhip oldular; farklı kültür peşinde koştular; hepsi bu; fakat onlar Altay'dan gelme, Altay asıllı idiler. Aynı kandan –Türk– insanlardı. Ve bu, farklı olsalar da, onları ebedî olarak birleştirdi.

İşte, buyurun, *Büyük* kavimler göçünün en mühim netîcesi!.. Bir millet, onlarca başka millete hayat verdi.

YENİ DEŞT-İ KIPÇAK

Devâsâ Deşt-i Kıpçak, *Kuşan* hanlığı gibi, parçalanıp dağıldı. Avstrasya, Alemanyâ, Bavyera, Burgundiya, Bohemya ... pek çok yeni Türk devleti, Avrupa'da o sırada ortaya çıktı. (Asya'dakiler bunlardan daha az değildi.) Kanayan Deşt-i Kıpçak toprağı üzerinde şimdi parçalar bulunuyordu.

Bâzı Türk toprakları, kendilerini krallık olarak isimlendirdiler; oralarda Roma kânunları geçerli oldu. Meselâ, Batı-gotları krallığı. Kağanlık olan ülkelerde, eskisi gibi, Doğu kültürü hâkim

oldu... Kağanlıklarda kağanlar hüküm sürdüler. Onları hanlardan seçiyorlardı.

Bugüne kadar gelen bilgilere göre, seçimler şöyle yapılırdı: Türkler, hükümdar namzedini beyaz bir halı üzerine oturtur, sonra bir tapınağın veya kutsal bir yerin etrafını dolaştırırlardı. (Güneş şeklinde bir dâire üzerinde dokuz kere dolaştırırlardı.) Sonra, seçilmiş olanın boynuna ip atarlar ve boğarlardı. O, şuurunu kaybetmek üzere iken, kendisine şunu sorarlardı: "Kaç yıl kağan olabileceksin?" Ne kadar söylerse, o kadar olurdu.

Seçimler, kitlevî yağma ile sona ererdi. Kağanın malını yağmalarlardı. Tören, "*Han Talay*" (Han Yağması) olarak isimlendirilirdi. Bunun derin bir mânâsı vardı. Böylece, yöneticiye, bundan sonra kendisinin, halkın bakımında olduğunu gösteriyorlardı. ("*Han Talay*" töreninin, Avrupa'da uzun süre unutulmaması; orta-çağda, meselâ, her yeni Roma papası seçiminden sonra, Batı kiliselerinin mutfaklarının yağmalanması ilgi çekicidir.)

Bâzan kağan seçimleri başka türlü geçerdi. Hanlar, toprak üzerinde çizilmiş dâirenin içine, sivri uç üzerine düşmesi için, kutsal âsâyı havaya atarlardı., Bunu başaran, Tengri yardım etti sayılıyordu.

... V. yüzyıl sonunda *Avstrazya* kağanlığının hükümdârını seçtiler. Bu kağanlık, Orta Avrupa'da yeni bir Türk devleti idi. O, Altay'ın en batısındaki toprakları –bugünkü Fransa'yı, Lüksemburg'u, Belçika'yı, İsviçre'yi, İtalya'nın bir kısmını ve Güney Almanya'yı, Avusturya'yı– kaplamaktaydı. Burada Türkler yaşadılar.

Sonra *Avar* kağanlığı ortaya çıktı; bu kağanlık, *Avstrazya*'dan daha geç ortaya çıktı ve onun doğusunda yer aldı. Orada, bugünkü Çek, Macaristan, Polonya, Litvanya, Letonya, Almanya'nın bir kısmı, Hırvatistan bulunuyor. Burada, Avrupa'ya *Büyük* kavimler göçünün getirdiği Türkler yaşadılar.

Ukrayna kağanlığı, hemen hemen bugünkü topraklarının tamâmını ve Orta Rusya'nın bir kısmını –Moskova ırmağına kadar– kaplamaktaydı.

Ukrayna'dan güneye doğru *Büyük Bulgaristan* kağanlığı kuruldu. O, Karadeniz sâhillerini büyük bir kavisle kuşatıyor ve bugünkü Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya topraklarını, Güney Rusya'nın bir kısmını ve *Ukrayna* topraklarını içine alıyordu. Bu toprakları da Altay'dan gelmiş olan Türkler iskân etmişlerdi.

Bütün Kafkasya ve Don steplerinin tamâmı, *Hazar* krallığına dâhildi.

İdil boyundaki topraklar, basitçe, *Bulgar* kağanlığı diye isimlendirildi.

Altay bozkırlarına (Yayık'tan Baykal'a kadar), tek kelime ile, *Sibir* dediler.

Kuzeyde, tek yıldız olarak –Türklerin en doğudaki, en özgün ülkesi– *Saha* parlıyordu.

Yine de, her yeni ülkenin sembolü –Attila zamânındaki gibi– atlı, bayrak ve eş-kenar haç idi. İnsanlar, eskisi gibi, *Tengri*'ye duâ ettiler. Başlarının üzerinde, Sonsuz Mâvi Gök bulunuyordu.

Avrupa'nın geriye kalan kısmı, tablolar üzerinde kurbanlık kuzu, yâni koyun olarak tasvir edilen, çarmlıya gerilmiş Hristo'ya duâ etti.

Bu, uzun bir süre, Avrupa'da Türklere âit ve âit olmayan toprakların en mühim farkları olarak kaldı. Türklerin ve Türk olmayanların kültürlerinin.

EK

Büyük kavimler göçü, ebedî olarak, derin izlerini bıraktı. Eski Altay kendilerine dar gelmiş olan Türklerin nerede, ne zaman ve nasıl topraklar üzerinde yerleştikleri harîta üzerinde görülüyor. Büyük bir milletin eserleri, yok olup gitmiyorlar!

Onları bizim bu kitâbımız gösteriyor: Sanatkâr, ünlü müze eserlerini, onlara bir çizgi ilâve etmeden aldı.

Biz, bir milleti, her şeyden iyi, milletin kendisinin, onun kültürünün anlattığını düşündük.